

55320 KÉZI (5.2000) 55320/196

KÜLGAZDASÁG

1-6;
A.15-6. n.
keresés

SZTE Budapesti Könyvtár
Folyóiratok
2

SZTE Budapesti Könyvtár
Folyóiratok

A tartalomból:

KÖRKÉRDÉS a gazdasági növekedés kilátásairól – I. rész. **Válaszolnak:** Antal László, Bácskai Tamás, Kovács Árpád, Máhr András, Mellár Tamás, Petschnig Mária Zita, Práger László, Szász Károly, Várhegyi Éva • **VERESS JÓZSEF:** Globalizáció: pro és kontra • **EURÓPAI UNIÓ: FARKAS PÉTER:** A vállalkozás-ösztönzés intézményrendszere Írorszáiban • **BOGONÉ JEHODA ROZÁLIA:** Az infokommunikáció kormányzati irányítása az Egyesült Királyságban • **ÚJ KÖNYVEK:** Bara Zoltán – Szabó Katalin (szerk.): Gazdasági rendszerek, országok, intézmények (**Lányi Kamilla**) • **JOGI MELLÉKLET: DR. TATTAY LEVENTE:** A versenyjogok és a szerzői jogok az Európai Unióban

XLV. évfolyam
2001/1

KOPINT-DATORG Konjunktúra Kutatási Alapítvány

A KOPINT-DATORG Konjunktúra Kutatási Alapítvány folyóirata

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TAGJAI:

Antal László, Csaba László, Deák János, Dunai Imre, Erdély Zs. Gábor, Iványi György, Kertész Pál, Kopátsy Sándor, Köves András (elnök), Laki Mihály, Nagy András, Rába András, Schweitzer Iván (főszerkesztő), Surányi György, Széles Gábor, Tardos Márton, Tóth Tamás, Törzsök Éva, Vályi György, Vértés András.

A SZERKESZTŐSÉG: Schweitzer Iván (főszerkesztő), Landau Edit (rovatvezető), Rózsás Erika (szerkesztőségi titkár).

KÜLSŐ MUNKATÁRSÁK: Csaba László, dr. Juhász Jánosné (Jogi melléklet), Szamuely László, Vince Péter.

**A szerkesztőség címe: 1081 Budapest, Csokonai utca 3.
Telefon: 210-1550, 210-1551, 210-1553, 210-1554, 210-1555
25-87 vagy 24-97 mellék**

TARTALOM

Körkérdés a gazdasági növekedés kilátásairól – I. rész	4
Válaszolnak: Antal László, Bácskai Tamás, Kovács Árpád, Máhr András, Mellár Tamás, Petschnig Mária Zita, Práger László, Szász Károly, Várhegyi Éva	
Veress József: Globalizáció: pro és kontra	27

EURÓPAI UNIÓ

Farkas Péter: A vállalkozásösztönzés intézményrendszere Írországban	44
Bogoné Jehoda Rozália: Az infokommunikáció kormányzati irányítása az Egyesült Királyságban	58

ÚJ KÖNYVEK

Bara Zoltán – Szabó Katalin (szerk.): Gazdasági rendszerek, országok, intézmények (Lányi Kamilla)	70
---	----

Brief Summary of the Articles	75
--------------------------------------	----

JOGI MELLÉKLET

Dr. Tattay Levente: A versenyjogok és a szerzői jogok az Európai Unióban	1
---	---

A KOPINT-DATORG Konjunktúra Kutatási Alapítvány mint a
Külgazdaság c. folyóirat kiadója az alábbi kéressel fordul a szakma képviselőihez illetve
a LAP OLVASÓIHOZ:

**2000. évi személyi jövedelemadójának 1%-át fordítsa a közgazdasági kutatás,
illetve a Külgazdaság folyóirat támogatására.**

**Adóbevallásánál kedvezményezettként jelölje meg
a KOPINT-DATORG Konjunktúra Kutatási Alapítványt.**

Adószámunk: 19659963-2-42

Az Alapítványt a KOPINT-DATORG Rt. hozta létre 1991-ben, s az Alapító Okiratban
rögzített tevékenységi körben az alábbi feladatokat látja el:

- Ösztöndíjak, pályadíjak odaitélésével a közgazdasági kutatást, kutatókat támogatja.
- Kutatói pályára készülő egyetemistáknak ösztöndíjat ad.
- Biztosítja a „Külgazdaság” szakmai folyóirat működési feltételeit.
- Szerkeszti és kiadja a Magyar Közgazdasági Társaság lapját, a „Gazdaság” című tallózó folyóiratot, támogatja társadalomtudományi folyóiratok gazdasági tárgyú közleményeinek megjelentetését.
- Rendszeresen pályázik nemzetközi kutatási pénzekért, pótlólagos forrásokat teremtve a közgazdasági kutatás számára.
- Hozzájárul diákok, kutatók nemzetközi tanulmányainak finanszírozásához.
- Közgazdasági könyvek megjelentetését finanszírozza.
- Könyvtári klubot működtet, hozzájárulva a kutatást segítő könyvtárakban dolgozók szakmai továbbképzéséhez.

A felajánlásokat az Alapítvány a fenti célokra kívánja fordítani, s a törvényben előírt kötelezettségénél fogva az adományokkal a nyilvánosság előtt el fog számolni.

Tevékenységünkről bővebb információt nyújt az Alapítvány honlapja, melynek címe:

<http://w3.datanet.hu/~kopint>

Minden további kérdésére szívesen válaszolunk.

Nagy Katalin ügyvezető igazgató
katalin.nagy@found.datanet.hu
303-9578

Köves András kurátor
andras.koves@kopdat.hu
303-9578

A szerkesztésért felel: Schweitzer Iván. A szerkesztőség címe: 1081 Budapest, Csokonai utca 3. Telefon: 210-1550, 210-1551, 210-1552, 210-1553, 210-1554, 210-1555/2587 vagy 2497 mellék. Levélcím: 1389 Budapest, Postafiók 123. Kiadja a Kopint-Datorg Konjunktúra Kutatási Alapítvány, 1081 Budapest, Csokonai utca 3. Telefon: 303-9578. A kiadásért felel: Köves András, a Kuratórium elnöke. Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlap-előfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR), 1900 Budapest, Orczy tér 1. közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a HELIR 215-96 162 pénzforgalmi jelzőszámra. Előfizetési díj 1 évre: 7200 Ft, fél évre: 3600 Ft, egyes szám ára: 600 Ft. Megjelenik havonta. HU ISSN 0324-4202

Tördelés: Király és Társai Kkt.
Cégvezető: Király Ildikó

Készült az ETO-Print Nyomdaipari Kft.-ben
Felelős vezető: Balogh Mihály

Januári számunk

az első a 21. században, a harmadik évezredben. Ötvenötödik évfolyamába lépő folyóiratunk, amely 21 éve jelenik meg kizárólag a KOPINT – ezen belül 13 éve a KOPINT-DATORG, 10 éve pedig Kutatási Alapítványa – égisze alatt, 15 éve nyitja az évet nagyszabású körkérdéssel. Körkérdéseink rendre az adott évek legfontosabb témájáról igyekezzenek szólni, és évről évre a gazdasági közélet 30-40 kiemelkedő személyisége tiszteli meg szerkesztőségünket válaszával. Idén a magyar gazdaság jelen periódusban kiemelkedő ütemű növekedésének további kilátásairól, a teljesítmény tényezőiről, a létező/lehetséges feszültségekről, a növekedés fenntartásának feltételeiről kérdeztünk. Terveink szerint idén is három számra elosztva fogjuk a sok érdekes választ publikálni. Az első számban, a legkorábban beérkezett válaszok között többségében kutatóknak és állami szervezetek vezetőinek írásai szerepelnek. – Az ezredforduló nagy nemzetközi témája a nemcsak gazdasági, hanem mélyreható társadalmi hatásokat és politikai viharokat is kiváltó globalizáció. Átfogó, gondolatébresztő, vita indítására is alkalmas cikket közlünk e témáról; hozzászólásoknak, vitairásoknak – mint mindig – szívesen helyt adunk. – Hazánk számára az ezredforduló nagy kihívása az Európába újraintegrálódás lehetőségének megteremtődése után az Európai Unióhoz történő zökkenőmentes csatlakozás. Ennek előkészületi munkálatai során a közgazdászok előtt álló megkerülhetetlen feladat az Unió országai gazdaságpolitikájának, intézményeinek, tapasztalatainak számos tanulságot hozó tanulmányozása a gazdaság különböző területein. Harmadik éve megjelenő Európai Unió rovatunknak egyik célja ilyen vizsgálódások eredményeinek közzététele. Ez alkalommal rovatunk két írása egy-egy EU-ország gazdaságpolitikájának egy-egy részterületen alkalmazott gyakorlatát mutatja be olvasóinknak. – Könyvrovatunk a hazai összehasonlító gazdaságtan 2000-ben megjelent vaskos tanulmánykötetéről ad elemző, méltató, értékelő recenziót.

A szerkesztő

Körkérdés

A gazdasági növekedés kilátásairól

– I. rész

A magyar gazdaság évek óta tartó teljesítményjavulása 2000-ben is folytatódott. A kedvező irányú fejleményeket a makrogazdasági mutatók legtöbbször alakulása alátámasztja: így a GDP-bővülésnek az export, az ipari termelés és a termelékenység növekedése a fő hajtóereje. A belföldi felhasználás is nőtt, amihez hozzájárult a foglalkoztatottság, valamint a keresetek előzőeknél szerényebb ütemű gyarapodása. A növekedés az államháztartás helyzetének és a fizetési mérlegnek a javulása mellett következett be, jóllehet a kereskedelmi mérleg hiánya nőtt.

Az összkép nem ellentmondásmentes, hiszen az inflációcsökkenés mértéke nem csupán a kedvezőtlen külső hatások miatt lassabb annál, amit mind a kormány, mind az elemzők előzetesen vártak. Nem nőtt tovább a külfölditőke-beáramlás, a lakossági megtakarítások csökkentek, elmaradt a várakozásoktól a beruházások növekedése (amely a feldolgozóipart igen erőteljesen érintette), és a növekedés még mindig nem érte el a gazdaság összes régióját és szektorát.

*Körkérdésünk arról kéri a véleményét, hogy a növekedést a következő időszakban a jelzett (és a nem említett) pozitív elemek, illetve a régebbi és újabb (belső/külső eredetű) feszültségek hatásai miként tudják befolyásolni.**

Ezzel kapcsolatban a kérdésünk a következő:

- 1. Megítélése szerint a gazdasági teljesítmény javulásának melyek lesznek a továbbiakban a legfontosabb tényezői?**
- 2. A növekedés milyen létező/lehetséges feszültségeket élezhet ki, illetve oldhat fel?**
- 3. Melyek lehetnek a növekedés fenntartásának legfontosabb költségvetési, gazdaság- és pénzügy-politikai feltételei, illetve a kialakuló feszültségeket hogyan kell kezelni?**

* E számunkban a beérkezett válaszok első részét közöljük.

Antal László,

a Magyar Külkereskedelmi Bank főtanácsadója

1. Általában a kelet-európai régió országainak és ezen belül talán leginkább Magyarországnak a jövő évi növekedési kilátásai igen kedvezőek. Az általam ismert hazai és külföldi előrejelzések többsége a magyar bruttó hazai termék növekedését az ez évvel egyezően 5-5,5 százalékra teszi. (Igaz, a közelmúlt mértéktartásra intő fejleményei nyomán a további gyorsulásra vonatkozó vérmes remények lekerültek a napirendről.) Jómagam inkább 4,5–5 százalék közötti ütemre számítok. Az eltérés nem szignifikáns. A hangsúly mondandómban inkább az előző évihez képesti enyhe lassulásban van és azon, hogy gazdaságunk növekedési potenciálját egyensúlyzavarok nélkül hosszú távon fenntartható trendjét a 4–5 százalék közötti tartományban valószínűsítem. A növekedés enyhe csökkenését nem tartanám különösebb bajnak. (A huzamosabb ideje, a nyugat-európai rendszeresen 2 százalékkal meghaladó fejlődési tempó így is kiemelkedő, megalapozhat egy fokozatos felzárkózást, még ha nem is ostromolja a délkelet-ázsiai vagy kelta kistigrisek szerintem csak különleges körülmények között produkálható gazdasági csodáját.)

A magyar gazdaság sikerének a legfőbb garanciája az eddigiekben a kifelé forduló, azaz nem az import és a külföldi tőke versenyt kizáró, hanem az elsősorban a korszerű feldolgozóipari exportnak a tartósan a mindenkori GDP-t többszörösen meghaladó expanziójára épített fejlődése volt. Ennek tudható be, hogy az 1993-ban (ez volt a mélypont) még csak a GDP alig több mint 25 százalékát elérő exporttal szemben 1999-ben már a hazai termék 54 százaléka realizálódik export formájában. Eközben a nyitás intézményi feltételei (külkereskedelem gyors liberalizálása, vámvédettség, direkt exporttámogatások leépítése, tőkemozgások felszabadítása, devizagazdálkodás decentralizálása), ha nem is teljesen, de jórészt megvalósultak. Ennek köszönhetően gazdaságunk erősen (számos elemzés szerint némely már csatlakozott mediterrán országnál szorosabban) integrálódott a fejlett nyugat-európai piacgazdaságokhoz. Ebben a folyamatban a jelen gazdaságpolitika kétségtelen érdeme, hogy a mostani kormánykoalíció látványos ígéretei ellenére mindaddig képes volt pragmatikus és szigorú fiskális politikát érvényesíteni, sőt, ha végképp nem volt más megoldás, akkor – a beavatkozás szükségességének nyílt elismerése nélkül, de – korrigálni is a veszélyessé válni látszó folyamatokat.

A jövőben az export dinamizmusának feltételei (bár talán az elmúlt éveknekell végbenemnie a beruházások és a fogyasztás javára. A beruházásoknál ennek jelei sajnos nemigen mutatkoznak (amíg az előrejelzések rendre a beruházások két számjegyű expanzióját jövendölik, ez év első két negyedében az állótőke-beruházások 7 százalékkal, illetve 5,5 százalékkal növekedtek). Ez sajnos elbizonytalanítja a növekedés tartósságát. Ellenben a fogyasztás fellendülése érzékelhető. Ez természetes, a fogyasztóknak nem a statisztikákból kell értesülniük a gazdaság tartós fellendüléséről. Ha azonban ez az átbillenés túl gyorsan menne végbe, akkor ennek ismét a jövedelmeknél gyorsabb belföldi felhasználásbővülés, a túlelosztásnak a következményeit hol az inflációra, hol a külső eladósodásra hárító szlalomozó gazdaságpolitika, azaz a régi kerékvágásba való visszazökkenés lehet a kéréslen, de higgadtan végiggondolva nem meglepő következménye.

2. A közeljövő növekedési üteméért tehát egyáltalán nem aggódom. Ellenben annál nagyobb bajnak tartanám, ha most megtörne a jó néhány éven át nagy erőfeszítéssel (olykor kockázatosan) fenntartott, a közelmúltban amúgy is meggyengült hitelű dezinflációs irányzat, avagy fellazulna a szigorú egyensúlyörző fiskális és jövedelempolitika. Még akkor is ezt tartom a legfőbb veszélynek, ha az egyensúlyi pályáról való

esetleges lesodródás mérhető következményei semmiképp sem a jövő évi „részhajrát” terhelik. Ellentétben az erős (negatív) külső sokkok hatásaival – amelyek azonnaliak, bekövetkezésük valószínűsége azonban csekély –, a fiskális szigor fellazulása eleve csak késleltetetten rombol. Ezen túlmenően a gazdaságpolitika bőséges arzenállal, változatos technikákkal rendelkezik, amelyek alkalmasak arra, hogy a nem kívánt következményeket rövid időre plasztikázzák. (Ilyen eszköz például a piaci ármozgásokba való adminisztratív-féladminisztratív beavatkozás, amely a fogyasztói áremelkedést inflációs nyomássá fokozza le.)

A közelmúlt fejleményei is ennek a veszélynek a realitására hívják fel a figyelmet. A profi előrejelzők ugyan változatlanul kedvező konjunktúrára ígérnek a világgazdaság és ezen belül a számunkra példóntó Nyugat-Európa számára, de egy rosszabb szcenárió esélyei kétségtelenül növekedtek. Az okok ismertek: olajárak, amelyeknek a visszatekérése a kínálat bővítése révén már nem remélhető, amerikai tőzsdék növekvő volatilitása, a növekedés lassulásának egyelőre nem túldramatizálendő, de felismerhető jelei és főként az infláció alakulása. (Németországban a termelői árak és az importárak emelkedése tekintetében csaknem két évtizedes rekordok dőltek meg épp most szeptemberben.) Mindez nem fordulat, csupán a korábbi magabiztosság elvesztésének, de legalábbis visszafogottabbá válásának jele. Ez számunkra adottság. Gazdaságunk Nyugat-Európába való integráltságának hirtelen erősödése nyomán növekedési esélyeink ma már sokkal inkább függnak az EU, ezen belül Németország konjunktúráis kilátásaitól, a tőkevonás képessége szempontjából pedig az épp most a nagyprivatizáció szakaszába lépett, ily módon a Kelet-Európába áramló tőkéből egyre nagyobb részt kihaladó riválisainktól, mint az olyan belső váratlan tényezőktől, legyenek bármennyire is súlyosak, mint a belvív vagy árvíz.

Lényegesebbnek tartom a hazai folyamatokat és kormányzati döntéseket, amelyek ezúttal kevésbé prezentálhatók a világpiacon váratlan, nem kiszámítható történései következményeként. Derült égből villámcsapásként hatott a szeptemberben publikált 10,3 százalékos 12 hónapra visszatekintő fogyasztói árindex. (Bár a közelmúltban az EU-tagországok kamaráinak budapesti ülésén még 9-9,5 százalékos várható éves áremelkedésről beszélt a miniszterelnök, ami jóval magasabb nemcsak az eredeti, vagyis a költségvetési tervezés alapjául szolgáló 6,6 százaléknál, de a pénzügyminiszter által korrigált 7,6 százaléknál is. A legújabb októberi 10,4 százalékos árindex azonban valószínűsíti, hogy a végeredmény ennél is magasabb december/decemberi infláció lesz.) A jegybank, amely eddig nem annyira a piaci folyamatokat követő, inkább azt alakító kamat- és árfolyam-politikával a kamatok gyors leszorítására törekedett (ily módon ez év második negyedére a kamatprémiumot az 1999. I. negyedévi 531 bázispontonról 227-re leszorítva), most a 2 hetes betéti kamat azonnali 1 százalékpontos emelésével reagált. Ezt természetesen azonnal követte az állampapírhozamok és a bankközi piaci kamatok azonnali emelkedése, nagyjából hasonló mértékben.

Az inflációcsökkenés jövő évi ütemét illetően nem vagyok túlzottan optimista. Szerintem az infláció süllyedését reprezentáló görbe, amelynek már a 2001. évi kiindulópontja is magasabb a kormány által eredetileg elképzelnél, ráadásul ellaposodik. Eleve ilyesmit valószínűsítene az idén igencsak meglódult termelői és belföldi értékesítési árak, amelyek alulról gyakorolnak nyomást a fogyasztói árakra. A minimálbéreknél végrehajtott nagy ugrás szintén növeli az inflációs nyomást, nemcsak a közvetlenül érintett 750 ezer fő bérével, de a bérskálára gyakorolt nem számszerűsíthető nyomás révén. A regulált árak emelkedésének a jóval az átlagos inflációs ráta alatti megkötése, vagy a már elfelejtettnek hitt kettős árendszert feltámasztása aligha lehet tartós megoldás. Abban sem hiszek, hogy a 2000-ben sikeresnek bizonyult „mutatvány”, az állami kiadások irreálisan alacsony inflációs rátán alapuló limitálása, ismét járható út lenne.

Ilyesmivel próbálkozik most a kétéves költségvetési dokumentum, amely ismét valószínűtlen 6 százalékos éves áremelkedésből indul ki. Az eredmény csak a deflációs politika (konkrétan a kormányzati prognózisok) hitelenné válása lehet.

Persze eddig is voltak erősen vitatható lépései a gazdaságpolitikának, mindennek előtt a hatalomkoncentrációs újraállamosító jellegű döntések (főként az önkormányzatokkal szemben), valamint a nemcsak racionális, de igen népszerű nyugdíjrendszer aláírása. (Ez utóbbi nemcsak a nyugdíjrendszerbe, de általában a törvényekbe, a gazdaságpolitikába vetett bizalmat is gyengíti.) Ezek azonban a gazdaság rövid távú egyensúlyára eddig nem hatottak, vagy legalábbis nem érzékelhető mértékben. A kormány ez ideig fenntartotta a fiskális szigor, vonalvezetését pragmatizmus jellemezte. Most azonban az improvizáció jelei mutatkoznak. A minimálberek emelkedése mellett a családtámogatások viharos emelkedése, a számos költségvetési ágazatban elhatározott jelentős béremelkedések, a nyugdíjmelés, a szegény családoknál pótlólag elhatározott kiegészítő családi pótlék, a menet közben ugyan mérsékelt tb-járuléksökkentés egytől egyig a költségvetés fogyasztási kiadásait növelik. Ez még akkor is problematikus, ha az évközi bevezetés folytán az adott évi kiadások között csak töredékesen jelennek meg. A kötelezettségvállalás így is, úgy is tartós, noha a 2001. évi államháztartási deficit a GDP-re is vetítve valószínűleg nem lesz különösebben súlyos, különösen akkor nem, ha sikerül érvényt szerezni annak a direktívának, amely a 6 százalékos inflációhoz igazítja a költségvetést. A helyzetet még zavarosabbá teszi, hogy az ellenzék most nem a fiskális szigor fenntartása érdekében ügyködik, hanem „még rátesz egy lapáttal”. A kormány helyzetét viszont kétségtelenül javítja, hogy nemcsak az ellenzék tiltakozása, de számos kormánypárti képviselő jobb meggyőződése ellenére keresztülerőszakolt évelő költségvetés nagyobb mozgásszabadságot biztosít az aktivista hajlammal amúgy is megáldott központi bürokrácia számára.

3. Hosszú távon talán a leginkább súlyos kérdés a háztartások *megtakarításainak* látványos csökkenése, amely különösen akkor ad negatív képet, ha a megtakarításokból levonjuk a kamatoknak azt a hányadát, amely az infláció nyomán bekövetkező pénzügyi vagyonszaporodást kompenzálja.

A háztartások pénzügyi vagyonszaporodása (Milliárd forint, január–júliusi periódusok)

	1998	1999	2000
Pénzügyi vagyonszaporodás	567	378	278
Nettó finanszírozási képesség	467	353	312
Kamatokba foglalt inflációs kompenzáció	195	162	185
Operacionális finanszírozási képesség	272	199	127

A szakértők egy része szerint a pénzügyi megtakarítások csökkenése csupán a szigorú, stabilizációs gazdaságpolitika időszakában megvalósult alacsony reálbér-emelkedés átmeneti következménye. Véleményük szerint most realizálódik a korábbi években elhalasztott fogyasztás. A helyzet azonban valószínűleg ennél rosszabb. A lakosság nettó pénzügyi megtakarításainak szintje már hosszabb idő óta rendkívül alacsony (inflációs hatásoktól megtisztítva az elmúlt 15 évben valahol zérus körül ingadozik), ami az uniós csatlakozással is összefüggő ambiciózus beruházási elképzelésekhez, illetve már konkrétan is vállalt kötelezettségekhez képest igen alacsony. Ez a jövőben biztosan feszültségforrás lesz, amelyet „papíron” ugyan fel lehet úgy oldani, hogy az 1 forint állami autópálya-építésre koncentrált forrás több mint 3 forintos magánmegtakarítást vonz, megvalósulására azonban nincs garancia.

A megtakarítások növelése érdekében keveset lehet tenni. Az infláció körüli bizonytalanság, tetézve a helyel-közzel már negatív betéti reálkamattal, aligha ösztönöz a megtakarítások növelésére. A nyugdíjrendszer körüli permanens bizonytalanság úgyszintén. A tőkeszámla árfolyamnyereségének 20 százalékos adóztatása igen jelentős, részben inflációt kompenzáló árfolyamnyereséget, vagyis nem jövedelmet adóztat az amúgy is gyengélkedő tőzsdét tovább rombolva. A versenyző egészségbiztosítási rendszer kiépítése csak hosszabb távon változtathatja a helyzetet, de bevezetése legfeljebb a távoli jövőben képzelhető el. A mérleg másik oldalán a lakásépítés megnövekedett kedvezményei és talán – ebben már korántsem vagyok biztos – a kisvállalkozási kedvezmények azok, amelyek akár megnövelhetik a megcélzott kör megtakarítási hajlamát. Az eddigi tapasztalatokat előrevetítve, a költségvetés fogyasztási kiadásainak elmozdulása az állami beruházások leszorított mértékéhez, a kormányzati gazdaságpolitika kiszámíthatóságának további gyengülése pedig akár a megtakarítási szint további apadáshoz vezethet. Egyik sem fátum, de nem is agyrém.

4. Magam is tudom, hogy a nem is pontosan a kérdésekre adott válaszaim nem eléggé konstruktívak. A politikusok többsége – elismerem alappal –, de a szakértők egy része is (utóbbiak számomra kevésbé érthetően) a növekedési mutatót a sprint műfajába sorolják, míg jómagam inkább a középtávú futás kategóriájába tartozónak vélem, ahol az egyensúlyi paraméterek jelzik a közelebbi kifulladás veszélyének növekedését vagy annak hiányát. Ezért nem tudok abból kiindulni, hogy milyen új növekedési tartalékok (általános és teljes) mozgósítását kell(ene) elrendelni. Bevallom, tartok attól, hogy több év türelmes, kitartó piacépítő munkájának szolid eredményei veszhetnek el a közeljövő egyre nehezebben áttekinthető döntései során.

Bácskai Tamás,

a Budapesti Közgazdaság-tudományi és Államigazgatási Egyetem tanára

A feltett három kérdés annyira összefonódik, hogy – már terjedelemcsökkentés végett is – egyetlen válaszba sűríttem gondolataimat.

A kérdések azt sugallják, hogy gazdaságunk teljesítményének csak a javulásáról lehet szó. Tehát tárjuk fel a javulás fő tényezőit. Ezek – természetesen – ambivalensen hatnak, mint a gyógyszerek. Előmozdítanak pozitív folyamatokat, de bizonyos feszültségeket is keltenek. Ezeknek az oldására, mérséklésére rendelkezésre álló eszközök is feltárandók, s akkor harmonikussá válik a fejlődés.

Félek, hogy gazdaságunk jó teljesítménye – a jelentős szerkezetváltozás, a multinacionális vállalatok hatékonysága és a tavalyi esztendőben a kis- és középvállalkozási szektor egy szűk részének exportképessé válásán túl – az elmúlt hat esztendőben több és fontos tekintetben vagy egyszeri tényezőként, vagy külső faktorokon múltott. Egyszeri tényező volt a Bokros-féle stabilizációs program következetes végrehajtása, vagy a hirtelen megnőtt megtakarítási ráta annak hatására, hogy fellépett a munkanélküliség és a nyugdíj-, illetve társadalombiztosítási rendszerek elkopásának veszélye. Külső tényező volt a fő piacainkon kialakult konjunktúra, a versenyképes szinten tartott fajlagos bérköltségek révén elért ipariexport-fellendülés, amelyet táplált a régióban lévő versenytársaink, elsősorban Csehország és Lengyelország megtorpanása, a cserearányaink romlását lassító alacsony nyers- és üzemanyagárak, a működő tőkére gyakorolt vonzóerő, amely szilárdnak tűnő szociális békét tétélezett fel munkavállalók és munkáltatók között, s azt, hogy a szélsőséges pártok befolyása a politikára elhanyagolható, továbbá egy polgári társadalomhoz méltó, piacokonform jogrendet. Dicséretes dolog, hogy a

magyarországi vállalkozók képesek voltak élni a lehetőségekkel. Csakhogy változtak a körülmények és a kormányagatartás. Ezért ma a kérdést talán helyesebb az alábbiak szerint megfogalmazni.

Vajon a gazdasági stabilitást, az ésszerűen finanszírozható folyó fizetésimérleg-hiányt és költségvetési hiányt nem veszélyezteti-e egy, a választások előtt két évvel költségvetési túlköltekezést elindító kormányzat? Nem az újra gyengélkedő egyensúly vezetett az inflációs ráta görbéjének inflexió pontjához, a megtakarítási ráta látványos csökkenéséhez, a lakossági adósságállomány hirtelen növekedéséhez? Nem került veszélybe az ipari export versenyképessége a minimálbér-emelés kormánytámogatása révén, s a nem versenyszféra teljesítménnyel alá nem támasztott, bér-bér spirálist elindító bérkövetelései révén?

S ami a nemrég még kedvező külső körülményeket illeti, nem fordultak-e meg azok, s váltak külső sokká? Attól, hogy a fentieknek alig látjuk a nyomát a kormány gazdasági és költségvetési politikája alapjául szolgáló feltételezésekben, még nem jelenti azt, hogy az említett tényezők „pálfordulása” ne következett volna be.

Nem valószínű, hogy főpiacainkon folytatódna a konjunktúra, s ha igen, az sem biztos, hogy a növekedés importvonzatából exportkinálatunk az elmúlt két esztendő arányában részesedik versenytársaink felzárkózása miatt. Nem zárható ki, hogy az európai konjunktúra lanygulásával s az amerikai megtorpanásával lelassul az üzem- és nyersanyag-áremelkedés, de aligha valószínű, hogy az áremelkedést át tudnánk hártani külföldi vevőinkre, vagy azok arányában képesek lennénk növelni exportunk feldolgozottsági fokát, hogy elkerülhetnénk cserearányaink gyorsuló romlását.

S ha e kettő bekövetkezne is, a változatlan tőkeimporthoz még az is szükséges, hogy nálunk – versenyképes hozamok mellett – biztonságosabb általános politikai és gazdasági feltételek legyenek, mint versenytársainknál. A bérek és a belföldi fogyasztás növekedése pedig azt feltételezná, hogy a befektetők által elvárt hozamokat immár nem a munkaerő viszonylagos olcsóságával érjük el, hanem innovációval, s ez széles bázison kétéves távlatban aligha megvalósítható.

Egyébként a gazdasági növekedés jelenlegi fő tényezőjének tekinthető működőtőke-behozatal korábbi mértéke máris lecsökkent, s Csehország, Lengyelország elének került az egy főre jutó érték tekintetében, de egyéb országok is próbálnak előretörni térségünkben. Márpedig, ha a belföldi megtakarítási ráta, sőt a megtakarítások reálértéke csökken, s a tőkebehozatal is visszaesik, akkor hol a forrása azoknak a beruházásoknak, amelyekre egy 5 százalékos körüli növekedéshez szükség lenne?

A korábbi felhajtó tényezők egy részét (piacot, beruházási forrást és költségelőnyt) tehát máris kikezdte az idő.

Kompenzálhatja-e ezt az olajországokbeli kereslet? Nagy kérdés, hogy a FÁK képes-e kihasználni az olajkonjunktúrát, s ha igen, többletimportját tőlünk, s ha megint igenlő a válasz, készpénzért hajlandó-e beszerezni. Ami versenyképességünket illeti, szeptemberben a hazai ipari árak a belföldi piacon az egy évvel az előttihez képest 15 százalékkal emelkedtek, míg a külföldi piacokon csak 10,1 százalékkal voltunk képesek árat emelni, ezen belül a legfontosabb exportőr gépipari ágazatok csak 3 százalékos áremelést tudtak külföldön érvényesíteni. A fizetési mérleg is minden várakozást meghaladóan romlott szeptemberben, 340 millió euróval, s ebben elsősorban a romló egyenlegű áruforgalom játszott szerepet. S csekély vigasz, hogy az év egészében a deficit kisebb, mint tavaly, ha a szeptemberi számok a trendváltozás jelei. Ami pedig a tőkevonzó közállapotokat illeti, *Peter Tufo*, az USA budapesti nagykövete október végi nyilatkozatában már „kifejezetten károsnak minősítette a szélsőséges megnyilatkozásokat, amelyek a nemzetközi tőke és üzleti világ ellen irányulnak, s amelyektől a kormány időnként nem határolódik el”. A magyar Hitlert, Szálasit feldicséző katonatiszt előlép-

tetése sem kifejezetten vonzó például Németország számára, ahol most készítik elő a náci ideológiát hirdető NPD betiltását, s ahol minden párt, egyház és társadalmi szervezet hatalmas, több százezres tüntetésen lépett fel a szélsőjobb ellen. A választások előkészületei során fellépő politikai feszültségek, a – finoman szólva – nem piacokonform kormányzati lépések: a gyógyszerárak, a gázárak, a Postabank-privatizálás stb. tekintetében, az amerikai AES kártérítési igényei a privatizációs szerződés megszegése miatt az MVM és az ÁPV Rt. ellen, nem fokozzák tökevonzó képességünket. S bizalmi vagy éppen bizalmatlansági tényező lesz a Magyar Nemzeti Bank, ha elnökévé nem hitelérdemlő, független személyt neveznek ki. Mindezek alapján elsősorban a kárenyhítést, a veszteségtényezők mérséklését, s ezen belül az állami és önkormányzati költségeket, a kormány aktivitásának mérséklését tartom elsődlegesnek.

Ezzel párhuzamosan *három* legfontosabb *teljesítményjavító* – vagy legalábbis fenntartó – *tényezőt* tartok fontosnak. Az első a *működő tőke beáramlásának ösztönzése*. Ez hoz gyorsan műszaki haladást, forrást és piacot. E tekintetben a politikai, társadalmi és etnikai feszültségek csillapítása a kulcskérdés, s ennek számos eleme nem is kíván anyagi ráfordítást.

A második: a *növekedés bázisának kiszélesítése a kis- és középvállalkozások révén*, elsősorban foglalkoztatásgenerálási képességük miatt, s e cél tekintetében egyetértek a kormánnyal. Csakhogy szegmentáltan kezelném a kérdést. A mikrovállalatok támogatását szociálpolitikai eszközökkel és annak megfelelő mértékű összegekkel támogatnám, mert itt tömegében nem a növekedés, hanem a létfenntartás, a munkanélküliség elkerülése a cél. A kisvállalatok támogatásában a piacra jutáshoz: minőségtanúsítványhoz, kiállításához, angol nyelvtanuláshoz, számítógép- és internetkezelési készséghez stb. nyújtanék támogatást, s nem kamat-, illetve hitelgarancia-vállalással lépnek fel, hanem elősegíteném a tőkésedést, a private equity közvetítőrendszerének a bővülését, a seed money és – a business angels hálózat bővülésével – a menedzsment szakértelmének térhódítását. A középvállalkozás küszöbén állók átlendítésének támogatását viszont növelném, elsősorban azokat, amelyek a jövőt hordozó technológiákkal, nanotechnológiával, géntechnikával, biotechnológiával, távközléssel foglalkoznak.

A harmadik főirány, amely bizonyos mértékben átfedi a *kis- és középvállalatok* támogatását, az egészségügy egészséges üzleti alapokra helyezése a közvetlen betegellátástól (önállóak, illetve az ún. professionals) a gyógyintézetek (és a gyógyidegenforgalom) jelentős részéig, szerződésekkel a gyógyászat és a társadalom-, illetve egészségbiztosítók között, a gyógyszer- és egészségügyi kutatás és oktatás meghatározott részeinek erőteljes kommercializálásával és feltőkésítésével. Ez a gazdasági élet erőteljes felhajtó erejévé válhat egy országban, amelyben a hagyományosan jó egészségügyi képzés mellett jelentős természeti kincsek, gyógyfürdők, gyógyvizek találhatók, ám a magántőke vonzásának a feltételei hiányoznak.

Kovács Árpád,

az Állami Számvevőszék elnöke

Megköszönöm, hogy a *Külgazdaság* szerkesztősége a hazánk jelenét és jövőjét érintő lényeges és időszerű kérdések kapcsán a Számvevőszék elnökének véleményét is érdeklődéssel fogadja. Az Állami Számvevőszék sajátos helyzetéből adódóan az ellenőrzési hatókörünket érintő kérdések körében gyakorlatilag csak a konkrét ellenőrzési tapasztalatokból közvetlenül levezethető megállapításokat tehetek, ezért a szerkesztőség kérdéseire oly módon reagálnék, hogy az ezredfordulón meghatározóvá váló világméretű változások fő mozgásirányaihoz fűzök néhány észrevételt.

Meggyőződésem, hogy helyzetünket, lehetőségeinket és korlátainkat, nem kevésbé gondolkodásunkat markánsan befolyásolhatja, hogy egyre többet tapasztalunk az új gazdasági integráció, az információs társadalom kihívásaiból, és ezekhez kapcsolódóan a globalizáció, a regionalizáció és ennek ellenpárjaként a decentralizáció hatásaiból. Az valószínűsíthető, hogy a következő években, évtizedben ezek a folyamatok a reménybeli EU-tagság nyomán még inkább felgyorsulnak, mint ahogy mind nagyobb kihívást jelent a NATO-tagsággal járó alkalmazkodás, a harmonizálás követelménye, melynek gondjait már jelenleg is, a pénzügyi ellenőrzés fejlesztésében is megélhetjük.

Kérdés, hogy a regionalizáció és decentralizáció (vagy inkább lokalizáció) mennyiben ellensúlyok és kiegészítők, és komplementer jellegük hangsúlyozása mennyire önbecsapás vagy valóság. Az is kérdés, hogy a folyamatok milyen célokat és érdekeket szolgálnak: a nemzeti érdekeknek világ- vagy régióméretű harmonizációját, vagy a „nagyok” érdekérvényesítő képességének további erősítését. A szociológia jó néhány világszerte elismert vezéralakja szerint a globalizáció valójában arra szolgál, hogy szükségyszerűségnek állítsa be a nemzetek feletti hatalmát. Míg mások arról írnak, hogy a világ „túlélésének” ez az egyetlen útja. Tény, hogy egy minőségileg új korszak előtt állunk, amelyet a korábitól eltérő logika és azt kifejező szabályegyüttes jellemez.

Úgy gondolom, nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt sem, hogy az ezredforduló meghatározó gazdasági – és tegyük hozzá társadalmi – folyamatai, az egységesülő világ nemcsak a célcsoportok, vállalatok gazdálkodását, a piaci- és versenyviszonyokat rendezi át, hanem megváltoztatja az állam helyét és szerepét, a közháztartási, a társadalombiztosítási, a jóléti rendszereket és ilyen módon a lakosság, az állampolgárok munkalehetőségeit, képzési-továbbképzési igényeit, mindennapi életmódját és fogyasztási szokásait. Ennek megállapítása, elfogadása vagy tagadása azonban önmagában véve nem elegendő. Tudatos stratégia alapján kell továbblépni, ha ki akarjuk használni az ezekben a tendenciákban rejlő lehetőségeket, illetve csillapítani kívánjuk esetleges negatív hatásait.

Célszerű azzal is számolni, hogy a hatalom, a hatalommegosztás kérdései új értelmet kapnak. A kérdés megválaszolása nem egyszerűsíthető le a formális hierarchiák elemzésére, az állami szerepek, függelmi kapcsolatok kérdéseire. A befolyásolás formális és informális csatornákon át átírja a klasszikus hatalommegosztás strukturáját, áthallásokat-átfedéseket hoz a törvényhozó, a végrehajtó és a bírói hatalmi ágak tevékenységében. Ma többnyire nem a parlamenti többségeknek van kormánya, hanem fordítva: a kormányoknak (vagy inkább domináns magjaiknak) van többsége a parlamentekben, s kérdés az is, hogy mekkora a mozgástere egy-egy nemzeti hatalmi centrumnak.

Napjaink folyamatai nemcsak a nemzetgazdaságok versenyszféráit érintik, hanem jelentős hatással vannak a közszféra (az államháztartás, a költségvetés) működésére, intézményrendszerére, működési stílusára, a köztisztviselőkkel szembeni követelményekre is. Előmozdítva a szabályozás, a működési elvek írott és íratlan szabályainak egységesítését, s nemcsak a gazdálkodó szervezetekre vonatkozó szabályokat tekintve, hanem az együttműködés „klímáját” jelentő államháztartási összefüggésekre, nemzetközi támogatások abszorbeálására, az igazgatási, vezetési (pénzügyi) ellenőrzési struktúrákra nézve is.

Mindannyian tapasztaljuk, hogy a magyar nemzetgazdaság egészében sikerrel kezd hozzáilleszkedni az ún. új gazdaság (new economy) térnyeréséből, a világgazdaság strukturávtól adódó folyamatokhoz, követelményszinthez. A magyar gazdaság immár évek óta tartó figyelemre méltó teljesítményjavulásához kapcsolódóan tapasztalható kedvező és kedvezőtlen jelenségek összességében arra engednek következtetni, hogy a gyorsabb gazdasági növekedés és a makrogazdasági mutatók többségének elő-

nyös alakulása még nem szerves belső fejlődésen, széles körű megújulási bázison nyugszik. Mutatja ezt, hogy az ipari, különösen a gépipari, főleg az elektronikai és híradástechnikai termékek körében megvalósuló fejlődés és exportbővülés mellett észlelhetők jóval kevésbé biztató jelenségek, folyamatok például az agrárgazdaság, az egészségügy stb. körében is. Ez is bizonyítja, egyre nyilvánvalóbb: a termékstruktúra, a technológia, s hozzáteszem, a vezetés, szervezés korszerűsítése, a csúcstechnológiák exportja jellemzően (nagyobbrészt) nem a hazai K+F eredménye, hanem inkább a tőkeimporttal párosuló technológiatranszferből adódik.

Csatlakozom azokhoz, akik szerint – akár átmeneti pénzügyi átcsoportosítások, „áldozatok” árán is – javítani kellene a hazai kutatási és fejlesztési tevékenységek, s tágabb horizonton az egyetemi-főiskolai képzés és az ott folyó kutatómunka feltételeit. Mielőbb szükséges lenne a hazai K+F politika innováció-orientáltságának erősítése, s a tudás- és tapasztalatáramlásnak a kutatási és az alkalmazói-felhasználó szféra közötti felgyorsítása. Ez nem kis részben stratégiai léptékű gazdaságpolitikai kérdés.

Ezen a „nyomvonalon” jutunk el a ma még csak közhelyként emlegetett tudástársadalomhoz. A tudásalapú, versenyorientált, exportvezérelt gazdasági növekedés kétségkívül elválaszthatatlan a tudásintenzív és K+F igényes, javuló külkereskedelmi cserearányokat is biztosító termékek térnyerésétől. A versenyképesség növelése feltételezi és igényli a magas szintű innovációt, a műszaki-tudományos környezet fejlettségét, ami viszont a külföldi tőke beáramlása, a nemzetgazdaság tőkevonzási képessége, „teljesítménye” szempontjából meghatározó jelentőségű.

Ma már nyilvánvaló, hogy az ezredforduló világméretű gazdasági és társadalmi változásai – éppen az előbbiekből vázoltakkal összefüggésben – új megvilágításba helyezik az emberi erőforrással való gazdálkodást. Mindinkább érvényre jut az a tendencia, hogy az innovációs készség, a tudás, az információk megszerzésének és hasznosításának gyorsasága, valamint határfoka, a döntési és fejlesztési folyamatok sebességének növekedése határozza meg az egyes vállalkozások, régiók, országok pozícióját, fejlődési lehetőségét.

Úgy látom, hogy az előbbiekből érintett tények, vázolt folyamatok, fejlemények folytán mindinkább megkerülhetetlen követelménnyé válik a humán erőforrások auditálása, vagyis a tudás fejlesztésére, az emberi képességek fenntartására fordított pénzek hasznosításának vizsgálata. Emellett legalább ennyire fontos a tudás hasznosításával előállított értékek, teljesítmények számbavétele is, hiszen a szakismeret, a tudás és a tapasztalat egyaránt a cégek, vállalkozások és más – köztük közszolgáltatási, közigazgatási – intézmények szervezeti vagyonának részét képező stratégiai erőforrás, s mint ilyen a tőke egyik formája. Mértékelt értékelni kell az emberi erőforrások ráfordításait, és szembe kell mérni a humántőke felhasználásának hozamaival. E nélkül vakrepülést jelenthet egy-egy cég, vállalkozás, illetőleg közintézmény esetében az emberi erőforrásokba való beruházás. Még inkább igaz ez – társadalmi és pénzügyi konzekvenciáival – a társadalom, a nemzetgazdaság egészére.

Szeretnék – igaz, továbbra is csak közvetve, áttételesen – még egy gondolatsorral kapcsolódni a szerkesztőség körkérdéséhez. Arra igyekszem rávilágítani, hogy a nemzetek feletti szervezetek, szövetségek, uniók szemszögéből a szövetségi rendszerbe tartozó partnernemzetek adófizetőinek közös biztonsága a meghatározó. Elsősorban nem az a fontos, illetve csak saját – nemzetek feletti szervezeti – érdekrendszerük oldaláról érdekes, hogy egy-egy (tag)ország társadalma lássa és ellenőrizze, mire költi adóforintjait annak kormánya. Számukra az a követelmény, hogy a tagországok befizetéseit, a szövetségben belüli elszámolások megfelelését és a közösből származó pénz szabályos és hatékony felhasználását független ellenőrző szervezetek sokoldalúan tanúsítsák. Nemzetközi és nemzeti szinten (kis és nagy térségekben, sőt világméretben) az

együttműködés alapja a gazdálkodás átláthatósága, a pénzügyi elszámolások szabályossága és ezek tanúsítása, a versenyben maradáshoz pedig elengedhetetlen a teljesítmények számbavétele, a folyamatos hatékonyságjavítás.

Az ellenőrzés tartalmi, irányultsági, eljárási-technikai-módszerbeli változása nem csak következménye a világban zajló modernizációs folyamatoknak, s az ellenőrzés sem csak pusztán kiszolgáló eszköz, hanem maga az ellenőrzés ténye, színvonala, korszerűsége is befolyásoló tényező, visszaható, építő eleme a fejlődés pályáivének. A társadalom mindenütt egyre határozottabban igényli, s ezt az információs forradalom, a számítástechnika mindinkább technikailag is lehetővé teszi, hogy ne csak a magán-, vagy akár „nemzeti” pénztárca legyen a fontos, hanem az is, hogy közpénzt a szövetségi rendszeren belül sehol se költsenek el ellenőrzés nélkül. Aki ma szakmaisztolgáltatási, érdekérvényesítési, hatalomgyakorlási kérdésekről beszél, az az anyagi forrásokról is, és ez fordítva is igaz: aki pénzről, az a hatalomról is, s honi ügyeink alakulása egyben külső lehetőségeinket is meghatározza.

Máhr András,

a Mezőgazdasági Szövetkezők és Termelők Országos Szövetsége gazdaságpolitikai titkára

1. A nemzetgazdaság teljesítménye javulásának alapja a továbbiakban is az export-értékesítés marad, mely várakozást reálisan megalapozhatja, hogy a 90-es években tapasztalt működőtöke-beáramlás ugyan csökken, de ezt a korábbi privatizációk utáni fejlesztések és a zöldmezős beruházások teljesítménye a következő évben is ellensúlyozhatja. Ugyanakkor egyre növekvő belső fogyasztói keresletnövekedéssel kell számolnunk. Ez részben a bővülő foglalkoztatás, részben a tervezett minimálbér-emelés, részben a várhatóan a korábbiaknál puhább költségvetés-politika, illetve monetáris politika együttes eredménye. Ez azonban kétélű, mert a gazdaság túlfűtöttségéhez, az alapvető egyensúlyi pozíciók romlásához is vezethet.

A következő időszakban is számolnunk kell a munka termelékenységének javulásával, ámbár kérdéses, hogy – a várható 40 ezer forintos minimálbér tükrében – e tendencia továbbra is együtt jár-e a foglalkoztatás bővülésével. Azaz a 40 ezer forintos minimálbér bevezetése miatti foglalkoztatáscsökkenést az új munkahelyek teremtése kompenzálni képes-e. Megítélésem szerint nem, illetve csak részben, mivel mind monetáris, mind költségvetés-politikai okokból a gazdasági növekedés egyre nagyobb hányada végső fogyasztásra, nem pedig a felhalmozás növekedésére fordítódik. Még inkább igaz e megállapítás, ha a problémát térségi szempontból vizsgáljuk. Egyértelműen számolnunk kell azzal, hogy az elmaradott, foglalkoztatás szempontjából meghatározó agrártérségek esetén a felhalmozási ráta stagnál, sőt csökken, a munkanélküliség növekszik.

A Széchenyi-program az állami indíttatású fejlesztések ösztönzésével, különösen az autópálya-építési program, illetve a lakásépítési koncepció révén segítheti a gazdasági növekedést. Ugyanakkor számolni kell azzal, hogy az infrastruktúra jellegű, államilag ösztönzött fejlesztések csak jelentős csúszással képesek az adott körzetek tőkevonzó képességét javítani, tehát az autópálya-építés közvetett, növekedést segítő hatása az elkövetkező évben még jelentéktelen lesz. A lakásépítési program hatását is nagymértékben mérséklék az energiaárak következtében előálló építésköltség-növekedések. A vidék népességmegtartó képességének csökkenése következtében egyes elmaradott agrárkörzetekben számolni kell azzal, hogy a kedvezmények ellenére sem nő, sőt akár csökkenhet is a lakosság beruházási kedve, illetve lehetősége.

Az agrárgazdaság vonatkozásában a nemzetgazdaság egészétől alapjaiban eltérő folyamatoknak lehettünk tanúi. 1998 óta folyamatosan újból csökken az agrárgazdaság teljesítménye, továbbra is évi átlag 5-7 százalékkal mérséklődik foglalkoztatása, tovább romlik, sőt 1999-re ágazati szinten negatívvá vált jövedelemtermelő képessége. (E tekintetben a 2000. év sem hoz érdemi változást.)

2. Makrogazdasági szempontból az elkövetkezendő időszak legnagyobb feszültségét a kormányzat által felvázolt inflációs trend tarthatóságában látom. Az erős bizonytalanság részben külső (energiaár-emelkedések; euró-dollár árfolyamának alakulása; a világ gazdasági növekedésének mérséklődése stb.), részben költségvetési okokból (a költségvetési szigor mérséklődése; a nagy elosztó rendszerek reformjának elmaradása; a nyugdíjreform körül kialakult bizonytalanság stb.), részben a belső fogyasztást alakító intézkedések miatt kialakuló monetáris politikai okokból (megtakarítási hajlam csökkenése; árfolyam-politika stb.) adódik. A kedvezőtlen inflációs folyamatok kialakulásában nem elhanyagolható az agrárgazdaság szerepe.

Az agrártermelés csökkenésére ugyanis olyan nemzetgazdasági környezetben kerül sor, amikor a belső élelmiszer-fogyasztás újból növekedésnek indul. Ennek következtében az agrárgazdaság exportteljesítményének visszaesése annak ellenére következik be, hogy a hazai mezőgazdasági és élelmiszer-ipari termékek iránt a nemzetközi kereslet nő, a világpiacon áruk tartósan magasak. A termelés csökkenése elérte azt a szintet, amikor már egyes termékekből a belső szükségletek kielégítéséhez – nem választékbővítő, kiegészítő jelleggel – importra is szükségünk van. Tekintettel arra, hogy az agrárgazdaságban kialakult és egyre súlyosbodó jövedelmezőségi és likviditási válság következtében a 2001. évben sem számíthatunk érdemi termelésbővülésre (ez az őszi mezőgazdasági munkák volumenéből és állapotából; az állattenyésztést alapvetően meghatározó, tartósan magas takarmányárakból ma már egyértelműen levezethető), tartósan számolni kell az élelmiszerek nemzetgazdasági átlagot meghaladó fogyasztóiár-emelkedésére.

Az elmúlt évek látványos inflációs-ráta-csökkenése igazolhatóan nem elhanyagolható mértékben a mezőgazdasági alapanyagárakkal volt összefüggésben, illetve ezekből adódóan az élelmiszerek fogyasztói árának nemzetgazdasági átlag alatti növekedésének volt köszönhető. Például 1998-ban és 1999-ben, miközben a nemzetgazdasági infláció 14,3, illetve 10 százalékos volt, addig ugyanezen periódusban a mezőgazdasági felvásárlási árak 2,8, illetve 2,6 százalékkal, az élelmiszerek fogyasztói árai pedig 14,4, illetve 2,9 százalékkal (!) emelkedtek.

A nemzetgazdaság egészében – a kormányterveket érdemben meghaladó infláció következtében – az exportérdekeltség folyamatosan romlik, s ha ehhez még egy, a gazdaság túlfűtöttségéből adódó belső keresletnövekedés is párosul, a jelenleg kedvezőnek minősíthető egyensúlyi pozíciók romolhatnak. Különösen a fizetési mérleg kedvezőtlen alakulása veszélyeztetheti a tartós és kiegyensúlyozott növekedést. Új fejlemény, hogy az ország tőkevonzó képességének romlása kedvezőtlenül befolyásolja a fizetési mérleget.

3. Triviálisnak tűnő megállapítás, hogy a költségvetési szigor erősítése elengedhetetlen, s a tervezett meghaladó infláció következtében előálló többlet-költségvetési bevételek elköltése nem célszerű. A monetáris politikában – még a kamatok növelése árán is – növelni kell a megtakarítási hajlandóságot, és olyan árfolyam-politikát kell folytatni – akár a sávhatárok érdemi kiszélesítésével –, amely mellett fenntartható, sőt javítható az exportérdekeltség.

Az előző pontokban kifejtettem, hogy a fenntartható gazdasági növekedés egyik neuralgikus pontja az agrárgazdaságban, illetve a vidéken, az agrobusinessben zajló folyamatok. Amennyiben már a 2001. évi gazdaságpolitika keretei között ezeket nem sikerül megállítani, úgy a nemzetgazdasági fejlődés egyik meghatározó gátjává válnak. Ennek elkerülése érdekében összehangolt, végiggondolt, az agrárgazdaság szereplőinek

konszenzusán nyugvó agrárstratégiát kell kialakítani és végrehajtani. Alapjaiban felül kell vizsgálni a jelenlegi pazarló, nem hatékony, áttekinthetetlen agrártámogatási rendszert, s helyette a versenyképességet, a hatékonyságot, a technikai és technológiai megújodást kell ösztönözni.

Amennyiben a jelenlegi tendenciákat sürgősen nem sikerül megfordítanunk, s az agrárgazdaságot nem sikerül növekedési pályára állítani, úgy számolnunk kell nemzetgazdasági szinten is az infláció gyorsulásával. Az élelmiszerek és élvezeti cikkek együttes súlya meghaladja a fogyasztás egyharmadát, ami igen jelentős arány, s a lakosság viszonylag széles (szegényebb) rétegeinél még ennél is magasabb. Emiatt az élelmiszerár-emelkedés a – nem elhanyagolható – valóságosnál lényegesen magasabb „érzetet” kelt. Mindez nagymértékben befolyásolja elsősorban az alacsony jövedelmű rétegek, nyugdíjasok várakozásait, s ezzel együtt bér- és nyugdíj követeléseit. Az alapvető javak áremelkedésének szétterülő hatása következtében egyéb területeken is nem kalkulált áremelkedések indulhatnak be.

A jelenlegi agrártendenciák folytatódása esetén számolnunk kell az elmaradott térségek további leszakadásával, ami a munkanélküliség növekedése, a vidéki megélhetési esélyek csökkenése következtében jelentősen megnöveli az államháztartás szociális jellegű kiadásait, mérsékli az e területeken történő infrastruktúra-fejlesztéstől várható pozitív hatásokat.

A kormányzat lassan két éve készül a szövetkezeti törvény módosítására. A mezőgazdasági szövetkezetek és a velük integrációban lévő agrárvállalkozások a mezőgazdasági árutermelés mintegy felét adják. A módosító változatok bármelyikének megvalósulása esetén az ágazat helyzetében további kiszámíthatatlan romlás következik be, s ennek makrogazdasági hatásai a fentebb vázoltaknál sokkal súlyosabbak lehetnek.

Mellár Tamás,

a Központi Statisztikai Hivatal elnöke

A növekedés tényezői

A gazdaság növekedési ütemének jövőbeli alakulása szempontjából érdemes megkülönböztetni a rövid és a középtávot. Rövid távon a növekedési ütem kismértékű csökkenése várható, 2001-ben 5 százalék körüli GDP-bővülésre lehet reálisan számítani, amely nemzetközi összehasonlításban még mindig igen magas értéket képvisel. A későbbiekben várhatóan tovább mérséklődik majd a növekedési ütem, s valamivel alacsonyabb szinten stabilizálódik.

A növekedési ütem számszerű értékének változásánál sokkal lényegesebb, hogy a növekedés tényezői és ennek következtében a *gazdasági szerkezet* is szükségszerűen *változni fog*. A beruházások és az exportbővülés az elmúlt években elsősorban a tőkeimporton keresztül, az új exportképes (elsősorban ipari, gépipari) kapacitásokat létrehozó külföldi, illetve vegyes vállalatok révén vált a gazdaság növekedés meghatározó hajtóerejévé. Az ezt a folyamatot motiváló tényezők – például az olcsó és magas termelékenységet biztosító, szakképzett munkaerő – önmagukban nem biztosítanak tartós növekedési feltételeket. Ezt már az ez évi folyamatok is jelzik: lassul a beruházások volumenének, a külföldi tőkebeáramlásnak a növekedési üteme, a korábban leggyorsabban növekvő régiókban hiány mutatkozik a szakképzett munkaerőben.

Az elkövetkező években a reálbérek növekedésére, a lakossági fogyasztás bővülésére és így az életszínvonal erőteljesebb ütemű növekedésére kell számítani (összefü-

gésben a négyéves politikai ciklussal is). Ez mérsékli bérelőnyünket, és így a korábbi növekedési út fenntartásának lehetőségét csökkenti. A korábbi gyors termelékenységnövekedés a technológiai importra, illetve vállalatszervezési tartalékokra épült, ezek a források azonban mára már kimerülően vannak. A növekedés súlypontja szükségképpen új területekre, az *információs szektorra* és a *szolgáltató ágazatokra* fog áttevődni. Itt azonban a belső kereslet és/vagy a termelékenység lassabb növekedési üteme korlátozza majd a gyors fejlődést.

Feszültségek az eddigi növekedési pályán

Ha a hagyományos makrogazdasági nézőpontból tekintjük át az elmúlt tíz esztendő gazdasági átalakulásait, az azok eredményeként végbement jelentős strukturális változások jó reálgazdasági alapot biztosítanak a tartós, egyensúlyórző növekedéshez. A klasszikus egyensúlyi mutatók, a *költségvetési hiány*, a *folyó fizetési mérleg deficitje* és az *infláció* mértéke valóban kedvezően alakult az elmúlt két esztendőben, s minden remény megvan arra, hogy ez a tendencia a jövőben is fennmaradjon (még akkor is, ha a világpiaci energiaárak igen kedvezőtlenül érintik a magyar gazdaságot, valamint hogy a nagy elosztó rendszerek átalakítása még nem fejeződött be).

A fő feszültségforrások az egyenlőtlen fejlődés következményeiből és a növekedést gátló tényezőkből tevődnek össze: *duális szerkezet*, *regionális egyenlőtlenségek*, *infrastrukturális háttér hiánya*, a *humán tőke elégtelensége*. A gazdaság dualitását egyrészt a magas versenyképességű, a világgazdaságba, az EU vállalathálózatába integrálódott, külföldi tulajdonban lévő vállalkozások, másrészt az alacsony versenyképességű, hazai tulajdonban lévő vállalkozások teljesítménye közötti különbség jelzi. Az itt megtelepedett külföldi működő tőke hazai gazdaságra gyakorolt húzóereje ugyan jelentősen emelkedett az elmúlt időszakban, de még távolról sem érte el a kívánt szintet. S ezért az eltérő jövedelem-termelőképeség, a megtermelt és a felhasználható jövedelem továbbra is jelentős eltérése komoly feszültségek forrása. Mindezen túl a külföldi tulajdonú, a világgazdasági konjunkturális helyzetre koncentráló húzóágazataink csökkentik a stabilitást, és könnyen sebezhetővé teszik egész gazdasági fejlődésünket.

A másik feszültségpont a növekedés regionális egyenlőtlensége. Ma már állíthatjuk, hogy a befektetők számára legvonzóbb telephelyet jelentő térségek megteltek. Hiába van azonban befektetői érdeklődés, hiába lenne égetően szükség a fejlődésben lemaradt térségekben a gazdaság fejlesztésére, ha ennek infrastrukturális feltételei és a képzett munkaerő nem áll rendelkezésre. Ma már Budapest és Pest megye adja az ország GDP-jének majdnem felét, s az ország nagyobb részét jelentő Dunától keletre eső területek pedig csak kevesebb mint egyharmadát. Ezt a feszültséget regionális fejlesztési politikával lehet és kell oldani. A fejlesztési politika (még az igen jól előkészített és sikeres is) csak többéves időkésleltetéssel képes hatást gyakorolni a folyamatokra, az átmeneti időszakokra viszont jelentős mértékű jövedelem-redistribúcióra van szükség a növekvő fejlődésbeli különbségek mérséklésére. Ez pedig feltételezhetően negatívan hat az egész növekedési folyamatra.

Gazdaságpolitikai tennivalók

A kormány által a Parlamentnek benyújtott kétéves költségvetés számos elemében tartalmaz olyan jelentős forrásokat, amelyek felhasználásával javíthatóak a gazdasági növekedés feltételei és mérsékelhetőek az elmúlt évtizedben felhalmozódott társadalmi és gazdasági feszültségek, egyenlőtlenségek. Az elmúlt évek jó gazdasági teljesítménye és a kedvező növekedési kilátások napjainkban – az átalakulás szűkös esztendei után –

már az egyensúly megőrzése mellett biztosíthatnak jelentős forrásokat ezekhez a feladatokhoz. A növekedés fenntartása szempontjából alapvető feltétel, hogy a fejlesztési politika számára rendelkezésre álló források mögé működőképes és hatékony projektek kerüljenek. A Széchenyi-program eredményessége is azon múlik, hogy vajon sikerül-e aprópénzre váltani az ide allokált költségvetési forrásokat, a nagy célok mozgósító erővel bíró konkrét programokká transzformálódnak-e?

A kormányzati feladatok szempontjából nagy kihívásnak tekintendő az információs gazdaság fejlődését szolgáló szabályozási környezet és ösztönzők kialakítása. Ezen a területen a fejlett piacgazdaságú országokban is határozott kormányzati közreműködés tapasztalható. Nálunk még mindig késik (bár már kidolgozás alatt van) az egységes és hatékony kormányzati cselekvést biztosító stratégia és program.

A gazdaságpolitika nagy dilemmája a következő években minden bizonnyal az lesz, hogy felismerve a növekedést gátló tényezőket, beavatkozzon-e erőteljesen a magas növekedési ütem fenntartása érdekében, kockáztatva ezzel az egyensúlyi feszültségek újbóli kiéleződését, vagy ne avatkozzon be, vállalva ezzel a növekedési ütem csökkenését és mindkét fajta (egyenlőtlen növekedési és egyensúlyi) feszültség fokozatos kiéleződését. A dilemma megoldása nem feltétlenül jelent vagyis választ, elképzelhető közbülső megoldás is, bár ennek mindig megvan az a kockázata, hogy a tényezők kedvezőtlen kombinációja áll elő. Viszont a gazdaságpolitika mindenkori kihívása a kedvező kombinációk megtalálása és megvalósítása.

Petschnig Mária Zita,

a Pénzügykutató Rt. tudományos főmunkatársa

A változó gazdaságpolitika hatásai

A makrogazdasági kérdések kulcsproblémája, hogyan alakul a növekedés és az egyensúly, milyen tendenciák látszanak kirajzolódni e tekintetben a jövőt illetően. A stabilizációs programon átesett, felzárkózó gazdaságot – véleményezve a növekedés fenntarthatóságát – megkülönböztetett figyelem kíséri a hitelminősítők, befektetési tanácsadók részéről. A hazai elemzők nagy része is erre fókuszál, s ennek aktualitását ismerte fel a *Külgazdaság* szerkesztősége 2001. évi körkérdésének megfogalmazásánál. Egyfelől ugyanis valóban ragyogó eredményeket mutat a magyar gazdaság, másfelől ugyanakkor – és erről kevesebb szó esik, vagy ha mégis, nem rendszerezve – a növekedés falán látszanak azok a repedések, amelyek nemkívánatos tendenciák hordozói.

2000-ben immár negyedik éve jelez magas, 4–5 százalék közötti, illetve feletti növekedést a gazdaság anélkül, hogy egyensúlyi helyzete aggodalomra okot adó mértékben, tendenciózusan romlott volna. Az előző rendszerben erre nem volt példa. Korábban a gyors és gyorsuló növekedést a külső egyensúly olyan mértékű megingása kísérte, ami miatt a fellendülést hamarosan vissza kellett fogni. Lényegében még 1993–1994-ben is ez játszódott le, aminek a stabilizációs csomag vetett véget. Mindenekelőtt ez az a jövedelemátrendeződés a vállalkozói szféra javára, amely bizalmat keltett a külföldi tőkebefektetésekben. Nyomában kiépült a magyar gazdaság exportpotenciálja, s ez néhány éve a kiegyensúlyozott növekedés megfelelő tartóoszlopának bizonyul.

Ennek ellenére nem állíthatjuk, hogy most már bármi is történjék, a magas ütemű növekedés fennmarad, amiből egyesek olyan következtetést is levonnak, hogy így 20–25 év múlva utolérjük a fejlett országok színvonalát. Erre nincs bebiztosítva a magyar gazdaság. Figyelemre méltó, hogy a négy éve tartó, hasonló éves dinamikájú növekedés

mögött évente más és más tényező dominált, ami befolyásolta az egyensúly alakulását. S hogy éppen melyik konjunktúraelem bizonyult nagyobb súlyúnak, abban a követett gazdaságpolitika is szerepet játszott.

1997-ben a fellendülést egyértelműen a beruházások és az exportteljesítmények váltották ki. Az export dinamikája meghaladta az importét, miáltal a nettó exporttöbblet növekedésserkentővé vált. A külső egyensúly ebben az évben határozottan javult, a folyó fizetési mérleg hiánya a GDP mindössze 2,9 százalékát tette ki. Ez volt a stabilizációs gazdaságpolitika első beérő esztendeje. Noha a következő évben a növekedés dinamikája valamelyest erősödött, az egyensúly számottevően romlott (a folyó deficit 4,8 százalékra szökött fel). Háttérét a választási év körülményeiben kell keresnünk, és hogy ezek egybeestek a második fél évben csökkenő külső kereslettel. 1998-ban a végső fogyasztás bővülése és a központilag is fűtött beruházások voltak a növekedés meghatározói – miközben a nettó export jelentősen romlott. Mintegy 3 százalékpontnyira nyílt a GDP termelés- és felhasználásnövekedés közti különbség – a termelés kárára. Mindennek következtében nem folytatódott a GDP százalékában mért nettó külföldi adósság 1995 óta tartó mérséklődése. 1998 végén nyilvánvalóvá vált, hogy ez a tendencia nem tartható – különös tekintettel a világgazdasági sokkhatások Európára történt áttételeződésére is. Épp ezért volt aggasztó, hogy az 1999. évi költségvetésben bemutatott gazdaságpolitika erről nem akart tudomást venni. Folytathatónak vélte a folytathatatlant. Szerencsére a józan ész 1999 februárjában már korrekciót hirdetett, zárolták a rendkívüli tartalékot, később pedig befagyasztották a központi beruházások egy részét. Az utólagos durva beavatkozás a második félévi nyugat-európai konjunktúra meglódlásának segítségével azt eredményezte, hogy noha a fogyasztás dinamikája tovább erősödött, a beruházási ütem visszaesése mellett javult a nettó export.

Mivel a fogyasztás további elszaladása ismét veszélyeztette volna az egyensúlyi folyamatokat, 2000-re a gazdaságpolitika erősen restriktív jelleget öltött, bár a politika az ellenkezőjét kommunikálta. Ennek hatására a növekedés belső keresleti tényezői nem erősödtek fel – a fogyasztás dinamikája kifejezetten csökkent –, miközben a külpiazi értékesítési lehetőségek számottevően javultak. Az ez évi növekedést alapvetően az export húzta, minek következtében várhatóan tovább csökken a folyó fizetési mérleg GDP-ben kifejezett deficitje.

A rendkívül leegyszerűsítetten bemutatott közelmúltbeli tendenciákkal azt kívánom éreztetni, hogy az egyensúly-alakulás szempontjából ma sem mindegy: mely keresleti tényező dinamizálja a termelést, és a gazdaságpolitikai korrekciók idővel akkor is kikényszerülnek, ha azokat a kormány szeretné elkerülni.

A következő esztendő gazdasági növekedésének összetevői merőben különböznek az ideitől, ami egyfelől a lassuló ütemű külső keresletből, másfelől az érdemben változó gazdaságpolitikai magatartásból következik. A nemzetközi előrejelzések szerint nem lesznek tarthatók az ideitől magas növekedési ütemek, de a nettó export növekedésrontó hatása alapvetően mégsem ebből következik. Hanem abból, hogy a választásokra készülve a kabinet szükségét és lehetőségét is érzi az új gazdaságpolitika (new deal) meghirdetésének. S nemcsak a meghirdetésének – mert a szóból eddig is sok volt –, de bizonyossá tételének is. Az előző két ciklusban a kormányok csak a választásokat megelőző egy éven belül lazítottak az egyensúlyörző gazdaságpolitikán, most viszont két okból is fontos előrehozni a dátumot. Egyrészt mert az ez évi megszorítások csak hosszabb ráfutással feledtethetők, másrészt mert a Fidesz-vezette kabinet felismerte, hogy nem elégséges a választópolgároknak az utolsó fél évben udvarolni (a választó ugyanis nehezen felejt a rosszat, és lassan érzékeli a jót).

A 2000. évi megszorítások ráadásul azt a hangadó értelmiséget érintették leginkább, amelynek nagy része a Fidesz bázisát képezte. Őket mindenképpen ki kell békíte-

ni. A restriktív ugyanis túl keményre sikeredett, amihez a kormány számos rendelkezésre álló eszközt felhasznált, úgy mint a jövedelemszabályozást, a foglalkoztatáspolitikát és az alátérvezett inflációra épülő költségvetési politikát. Ennek az eredménye az, hogy az államháztartás szférájában a reálkeresetek csökkentek, de emelkedésük a nemzetgazdaság egészében is messze elmarad (mintegy 40 százalékkal) attól az ideálisnak tekintett állapottól, amely a GDP-növekedési ütem felét tartja a reálbérek elfogadható dinamikájának. Ez adja az alapját annak, hogy a lakosság fogyasztása – nettó megtakarítási hajlandóságának csökkenése ellenére is – dinamikáját tekintve csökken. S ebből adódik a politikailag megmagyarázhatatlan tétel: miért rosszabb idén a választópolgár helyzete, ha amúgy az országé meg jobb. S akkor még nem szoltunk azokról a regionális különbségekről, amelyek a magasabb növekedési ütem mellett sem mérséklődnek, s egyáltalán, a konjunktúra erősen fókuszált jellegéről, az ebből következő jövedelemegyenlőtlenségről, amelyet ebben az évben az alkalmazott gazdaságpolitika tovább fokozott. Mindennek folytatása politikailag nyilvánvalóan tarthatatlan. A kormányon lévőknek szűk klientúrájukon túl szélesíteni kell választóbázisukat is. A gazdaságpolitikai fordulat, melynek tartalma: arccal a választópolgár felé – részben ebből adódik, s ez a fogyasztás újbóli felfütését fogja kiváltani. Részben pedig abból, hogy a kormány a beruházások tekintetében is ráerősít. Vagyis anticiklikus gazdaságpolitika helyett prociklikus rajzolódik ki.

A beruházás és a fogyasztás pedig importigényes, s ha – legjobb esetben – a cserearányok nem romlanak, akkor várhatóan rosszabbak lesznek a külgazdasági mérlegek, abszolút értékben és a GDP arányában is. Ez nem túl kedvező üzenet a külső tőkebefektetőknek, akik beruházásaikat a javuló konjunktúra-kilátások alapján sem futtatták jelentősebben fel, sőt portfólióbefektetéseiket csökkentették. A külföldi tőke bizalmavesztése jutott kifejezésre – a javuló makrotrendek ellenére is – a zuhanó BUX-indexben és alacsony tőzsdéi forgalomban, a megnövekedett profitrepatriálásban, valamint a folyó fizetési mérleg hiányának romló finanszírozási arányaiban.

A befelé fordulóvá váló gazdaságpolitikai tendenciák ismeretében nincs okunk feltételezni a folyamatok megfordulását. Sőt, minden bizonnyal azzal számolhatunk, hogy a megtakarítási hajlandóság tovább mérséklődik, hisz a 2000. év kompenzációja révén olyan rétegek jutnak többtőkevédelmekhez, amelyekre nem a megtakarítás a jellemző. A szűken hagyott intervenció sávok viszont erősen korlátozzák a jegybank kamatpolitikáját, és ez által tompul az az eszköz, ami elvileg a pénzmegtakarításokat ösztönözhetné.

Mint hogy a konjunktúra fennmaradása esetén nem számolhatunk a vállalkozói szféra nettó hiteligényének csökkenésével, és a bemutatott költségvetési törvény alapján az államháztartás keresletének érdemi visszahúzóásával (a deficit a prognózis szerint mindössze 0,1 százalékponttal lesz alacsonyabb az ideinél; a reálisan várható adatokkal számítva viszont feltételezhetően emelkedik), ezért 2001-ben romlik a gazdasági növekedés belső forrásokból való finanszírozási aránya, a nettó adósságállomány pedig emelkedik. (A nem adóssággeneráló finanszírozás arányának számottevő növekedését nincs okunk feltételezni.)

A belső keresletbővülésre építő, növekedésorientált gazdaságpolitika az árfolyampolitikán kívül kifejezésre jut az expanzív költségvetési politikában (az elsődleges egyenleg számottevően csökken) és a jövedelempolitikában is. Az utóbbi nemcsak a magas kereseti ígéretekben ölt testet (a közszférában a kormány adatai szerint 9 százalékos reálkereset-emelkedésnek kellene bekövetkeznie), de a bruttó és a nettó bérek közti rés csökkentésében is, valamint a radikálisan megemelt minimálbérszintben és személyi jövedelemadó-kedvezményekben, továbbá a törvényben megállapítottnál nagyobb nyugdíjmelésben.

Keresletkorlátozó szerepe csupán az ismételten alátervezett inflációnak lesz. A kabinet által várt 6 százalékkal szemben kb. 8,5 százalékra tehető a jövő évi fogyasztói árdragulás, még akkor is, ha az olajárak nem nőnek tovább. (A kormány és az előrejelző intézetek is 25-30 dolláros hordónkénti olajárral számolnak, a különbség jórészt az áthúzódó árhatások eltérő megítéléséből adódik.) Az alátervezett infláció megszorító eszközként való alkalmazása azonban nem lesz olyan hatásos, mint 2000-ben. Következően a nyomásgyakorló csoportok megerősödéséből, az ideai kudarcok hivatkozási alapjá tételéből és a választásokra készülő kabinet „lágyabb szívéből”. (Hogy lágyítsák meg a miniszterek és a törvényhozók a szívüket, s lehetőleg minél több forrást fordítsanak 2001-ben bérfejlesztésre, ez a miniszterelnök kifejezett kérése volt a költségvetési vita kezdete előtt.) De az is szerepet játszik, hogy az alátervezés mértéke 2001-ben kisebb, mint az ideai. A 2,5 százalékponttal magasabb inflációból a költségvetésben kb. 140 milliárd forintos többlet mutatkozik, szemben az ideai 220 milliárddal, amit a vártnál magasabb GDP-növekedés is duzzasztott. Jövőre ez utóbbival nem kalkulálhatunk, és az említett társadalmi feltételek mentén azzal sem, hogy a kabinet nem fogja elkölteni a költségvetési többletbevételt.

A belső kereslet felfűtése nemcsak a külső egyensúlyt rontja, de megnehezíti az infláció visszaszorítását is. A kormány ez évi inflációs prognózisának hitelvesztése okán nem számíthat az inflációs várakozások általa remélt hűlésére. S tekintettel arra, hogy a hatósági áras termékkörben ragaszkodik a prognosztizált áremelkedéshez, tovább növeli az elfojtott inflációt. (Két év vonatkozásában 12,4 százalékos emelkedést engedélyez csupán a bekövetkező 19,4 százalékos általános drágulással szemben.) Mind az egyensúlyromlás, mind pedig a továbbra is magas és egyre nehezebben visszaszorítható infláció a befektetők tartózkodásán keresztül növekedésrontó tényező. S ugyanilyen hatású lesz az a gazdaságpolitikai korrekció is, ami a 2002. évi választásokat követően kikényszerül. Addig ugyanis kiigazításokra nem látok esélyt. Sokkal inkább arra, hogy 2001 őszén a kétéves költségvetésben ma jelentősen alátervezett 2002. évi előirányzatokat a kormány – parlamenti kontroll nélkül – politikai akaratának megfelelően feltupírozza.

Práger László,

a MeH európai integrációért felelős főcsoportfőnöke, egyetemi tanár

1. Az első meglepetést az első kérdés okozza: biztosra veszi a gyors növekedést, a fejlődést, a gazdasági teljesítmény javulását. De ugyanezt teszik a különböző kutatóintézetek is. Többek között a Kopint-Datorg, az Ecostat, a Pénzügykutató Intézet vagy a GKI is 5–5,5 százalék közötti GDP-növekedést vár a magyar gazdaságtól 2001-ben. A tényezőkre vonatkozó megszokott válasz – különösen egy a pályája elejétől a külgazdasághoz kapcsolódó közgazdásztól – minden bizonnyal az lehetne, hogy a gazdasági növekedés első és legerősebb forrása a külgazdaság, benne a külkereskedelem. Mégsem ezt válaszolom. Ha nem is pont 2001-ben, de a következő években vagy évtizedben éppen a külkereskedelem ugyanannyira lehet a növekedés motorja, mint egy, a már kialakult fejlődési trendbe vagy az egyensúly helyzetébe új fordulatot hozó, korábbi dinamizáló szerepéből vesztő tényező.

Ahogy a gazdaság bruttó számainak elemzése esetén, általában is döntően a mögöttük álló szerkezetek, struktúrák alakulása a meghatározó, így van ez a külkereskedelem vonatkozásában is. Kirobbanó, a gazdaság növekedését messze meghaladó fel-futása mögött a magyar gazdaságba valójában beépült struktúrák és erők mellett meg-

határozóak a vámszabad területen elért, részben külsőnek tekinthető exporteredmények (részarányuk már meghaladja a teljes export 43 százalékát). Ezek pedig nem biztos, állandó tényezők sem a fejlődés, sem a kereskedelmi mérleg egyensúlya szempontjából: „itt maradásuk” vagy elmozdulásuk (más országba, gazdasági területre) bármikor bekövetkezhet. Mindebből az is adódik, hogy (külkereskedelmi elfogultságom ellenére) egyre erőteljesebben és gyorsabban keresnünk kell a tartósan létező, a belső gazdaságban jelen lévő új erőket és forrásokat is. Ilyenek a beruházások (ezen belül az állami beruházások) tartósan magas szintje, növekedése, a kis- és középvállalatok szerepének erősödése vagy éppen a fejletlenebb régiók gyorsabb felzárkóztatásának előmozdítása. Ezek egyszerre jelentenek gazdasági hajtóerőt és a fokozódó társadalmi különbségeket, a „sokmilliárdosok”, a jómódúak és a szegények közötti bővülő szakadékok kiegyenlítő folyamatot. E területek erősödésével ugyanakkor a foglalkoztatottság is nő, ami növeli a belső keresletet és fenntarthatja a gazdaság – nem túlfűtött, belülről megalapozott – dinamizmusát.

2. A második kérdést pontosítani szeretném, vagy legalábbis egy másféle felfogásból kívánom megközelíteni. Önmagában a növekedés (és még egy adott nagyságú konkrét szintű növekedés is) nem mond semmit arra vonatkozóan, hogy mikor, hol és milyen feszültségek keletkeznek, éleződhetnek ki vagy éppen oldódhatnak fel a gazdaságban vagy a társadalom – legalább ugyanennyire fontos – szociális szerkezetében, „szövetében”. Néha a megközelítések mögött túlzott mennyiségi felfogás áll. Azaz a jelzett és várt növekedés akár rövid távon, akár generációs távlatokban is önmagában még növelheti is a regionális különbségeket, a nagy külföldi multinacionális cégek és a magyar nagyvállalatok, a kis- és középvállalkozások közötti, a versenyképességben mutatkozó szakadékokat, vagy a költségvetési-elosztási szerkezet változtatása nélkül nem enyhíti az egészségügyre, a társadalombiztosítás egészére nehezedő nyomást. A kérdést tehát megfordítanám. A várható, előrejelzett és egyben el is érhető jövő évi és az azt követő évek fejlődéséhez olyan belső gazdasági és társadalmi fejlesztési-elosztási struktúrát kell hozzárendelni, amely feloldja a – többek között az előbb jelzett területeken is mutatkozó – feszültségeket, anélkül, hogy markáns, új ellentéteket élezne ki más területeken. A növekedés, a gyorsabb növekedés azért jó, mert lehetőséget ad az akár évtizedekig elhalasztott döntések, strukturális lépések megtételére. (És nemcsak azért, mert az EU-harmonizálás így kívánja, hanem mert belső gazdasági, szociális céljaink ezt kívánják.)

Persze mindennek elvi megfogalmazása sokkalta könnyebb, mint gyakorlati megvalósítása. Azzal is számolni kell, hogy a 21. század elején a fejlett világban általában is, Magyarországon pedig különösképpen nem teljesen szabad, illetve akarattól függő a nemzeti gazdaságpolitika hatókörének és annak belső szerkezetének kialakítása. Epp a liberalizációval, a belső és külső gazdasági folyamatok nyitottságával és szabadságával nagymértékben „önjáróvá” váltak a folyamatok. Magyarország belső piaca, gazdasági és szociális tere nemzetközi piac lett, a globalizált világ része. A nagy dilemma megint csak az (de megválaszolásuk nem elkerülhető): hol legyenek (ahol egyáltalán megvan-nak) a nemzeti gazdaságpolitika akarattalagos mezőinek határai és mely ponttól kezdőd-jenek a teljesen vagy nagymértékben a piacra bízott területek. És ha meg is vannak, vagy ha meg is húzhatók a határok, a kérdés még az: mennyire lehet pontosan meghatározni a politikai, társadalompolitikai, gazdasági célokat, és mi az, ami ténylegesen megvalósítható e meghatározásokból. Az azonban bizonyos, hogy önmagában is a növekedés, sőt a folyamatos és fenntartható növekedés kedvező feltételeket teremt nemcsak a feszültségek feloldásához, hanem a kijelölt célok eléréséhez is. Így hinni lehet abban (és ezt az európai uniós csatlakozás Nemzeti Programja, de ugyanilyen módon a Széchenyi-program is megfogalmazza), hogy már a következő években előrelépés történhet a

regionális eltérések, a túl szélesre tárgult vagyoni különbségek csökkentésére, jobb és erősebb pozíció biztosítható a versenyszférában a kis- és középvállalati szektornak, az állami beruházások növelésén keresztül nemcsak a lakáshelyzet és az infrastruktúra fejlődhet, hanem növekedhet a foglalkoztatottság is.

3. A növekedés a magyar gazdaságban önmagában „benne van” – fogalmazzák meg kissé vulgárisan némely elemzők. Néhányan még féltőn (vagy legalábbis azt mutatva) hozzáteszik: csak a központi beavatkozás véletlenül el ne rontsa az önmagától adódó fejlődési trendeket. Általában sincs így, de a magyar gazdasági fejlődés jelenlegi szakaszában pedig semmiképp. A gazdaságpolitikának nemcsak lehetősége, hanem felelőssége is a növekedés ösztönzése. Az első feltételt maga a kérdés fogalmazza meg: éppen az egyensúly esetleges felbomlásának veszélye lehet késztetés egy túlfűtötté váló gazdasági fejlődés bizonyos visszafogására. A magyarországi gazdasági növekedés forrásai többirányúak, vagy legalábbis azzá kell válniuk. Maga az Európai Unióhoz való csatlakozás önmagában is „hozzáadott értéket” jelenthet, bár intő példa e területen is akad arra, hogy a csatlakozás pozitív hatásai nem egyetlen pillanat alatt, hanem sokszor csak hosszabb idő elmúltával jelentkeznek. Ez a példa éppen a mintaadó országunk kikiáltott Írország esete, ahol a belépést követő egy-másfél évtizedben az Európai Unióhoz viszonyított relatív hátrány tovább nőtt, és csak ezt követően – igaz, akkor rendkívüli módon felgyorsulva – indult meg a felzárkózás. Fontosak lehetnek a tudatosan kialakított belső hajtóerők. Ilyen lehet a Széchenyi-program: az infrastrukturális fejlesztéseken, a kis- és középvállalati programokon, a lakásépítések segítségével, az elmáradott régiók, térségek támogatásán keresztül generálhatja, erősítheti a gazdasági fejlődést, mégpedig oly módon, hogy annak belső szerkezetét is egy meghatározott társadalmi és szociálpolitikai cél elérése érdekében állítja. A leglényegesebb elem éppen a bruttó számok mögött álló belső szerkezetek jellemzőiben található. A nagyobb, erőteljesebb gazdasági fejlődés lehetőséget ad olyan, sokszor a szűkebben vett gazdaságon túlmutató célok és értékek megvalósítására, amelyeket kedvezőtlenebb, alacsonyabb szintű növekedés mellett – ahogy ez sok évtizeden keresztül történt – folyamatosan elhalasztottak. Az előbb felsoroltak mellett ide sorolom többek között a környezetvédelmet, az oktatást, a tudományt (beleértve az „internetes világ” ismereteinek megszerzését), de az egyes emberek között egyre mélyülő gazdasági és kulturális szakadék felszámolását is. Ily módon ez a gazdasági fejlődés a közvetlen gazdasági vonatkozásokon kívül magában foglalja az azon túli területeket is, az időhorizontot tekintve pedig az azonnal jelentkező és a döntéshozókra nehezedő napi gondokra való válaszadás mellett a jövő generációját érintő feladatok megoldását is.

Szász Károly,

a Pénzügyi Szervezetek Állami Felügyeletének elnöke

1. A magyar gazdaság abban a szerencsés helyzetben van, hogy hosszabb ideje igen gyors ütemben növekszik. Ami talán még ennél is fontosabb, hogy ez a növekedés kiegyensúlyozott, nem borítja fel sem a külgazdaság, sem az államháztartás egyensúlyát. Sőt, úgy néz ki, hogy a „nagy mérlegek” az idén a vártnál jobb eredménnyel zárulhatnak.

A gyors fejlődés igen sok tényezőre vezethető vissza, nem egy okkal magyarázható. Megítélésem szerint, az egyik legfontosabb ezek közül a mikrogazdaság fejlettsége, pontosabban az, hogy a magyar vállalatok – főleg a közepes és nagyvállalatok – jelentékeny része műszaki, szervezési és irányítási szempontból igen korszerűnek tekinthető. A 90-es évtized elejének mély strukturális válsága végül is jelentős fejlődést generált a

vállalati szférában. A hazai termékek nagy része – főként az ipari termékek – nemzetközi szinten versenyképesé váltak.

Ezt a minőségi fejlődést – amely egyben a jövőbeni növekedés alapja is – nehéz mennyiségi mutatókkal jellemezni. Talán a munka termelékenységének rendkívül gyors növekedése jellemzi a legjobban azt, hogy a gazdaság belső erőkből fejlődik. Minden jel arra utal, hogy a gazdaság korszerűsödése a jövőben folytatódni fog, remélhetőleg elérve olyan kiemelten fontos ágazatokat, mint az agrárgazdaság, az informatika legújabb irányai, valamint a közlekedés.

Ami a nemzetközi gazdasági környezetet illeti, az rendkívül támogató módon alakul a magyar gazdaság számára: a 2000-es év kiemelkedő OECD-szintű 4,3 százalékos növekedési átlagát nem sikerül 2001-ben és 2002-ben megismételni, de 2001-re még mindig 3,3 százalékos kibocsátásbővüléssel lehet számolni az OECD térségében és nagyjából 3 százalékkal az EU-n belül. Ez jelentősen segíti a magyar gazdaság további expanzióját, amelynek üteme – ahogy 2000-ben, úgy 2001 során is – lényegesen meg fogja haladni akár az OECD-térség, akár az EU növekedési átlagát.

Összességében tehát némileg visszafogottabb, de még igencsak kedvező konjunktuurális kilátásokkal lehet számolni a régió gazdasági és pénzügyi kapcsolatok szempontjából fontos területein.

Ha a kedvező belső tényezők, körülmények továbbra is az elfogadhatóan jó külpia-ci konjunktuurával találkoznak, akkor minden alapunk megvan arra, hogy bízzunk a tartós növekedésben. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy kisebb-nagyobb zavarok nem fordulhatnak elő, hogy a fejlődés üteme átmenetileg nem csökkenhet. Mindent összegezve, úgy vélem, hogy a következő két-három évben egy átlagosan öt százalék fölötti növekedés fenntartható lesz.

2. Az elméleti és gyakorlati közgazdászok között időről időre fellángoló ún. „növekedési vita” legfontosabb tétele, hogy a hosszan tartó gyors növekedés felboríthatja – egyesek szerint szükségképpen fel is borítja – az államháztartási, illetve külgazdasági egyensúlyt. Eltekintve a legutóbbi növekedési periódustól ez Magyarországon is így volt: két-három év gyorsabb gazdasági növekedés után „rá kellett lépni a fékekre” a megbomlott költségvetési és fizetési egyensúly miatt.

Jelenleg minden jel arra mutat, hogy ez a veszély nem fenyeget – ahogy az előzőekben említettem –, a növekedés alapvetően belső erőkből táplálkozik, de azért most is az egyensúly igényli a legnagyobb odafigyelést. Folyamatosan, objektív alapon és nagyon gondosan elemezni szükséges az egyensúlyi helyzet változásait, odafigyelve minden kisebb-nagyobb ingadozásra. Továbbra sem szabad engedni annak a kísértésnek, amely alapvetően a kereslet oldaláról vezérelné a növekedést.

További feszültségeket okozhat, hogy a gyorsabb növekedés szükségképpen nagyobb mértékű és hosszabb lejáratú finanszírozást igényel. Ez önmagában megnövelheti a hitelfelvevők és főként a hitelnyújtók (bankok és más pénzügyi intézmények) kockázatát. Ilyen szempontból nem szabad elfelejtkezni a 90-es évek elejének nagyon rossz tapasztalatairól, valamint az 1997-es és 1998-as nemzetközi pénzügyi válságok tanulságairól. Úgy gondolom, hogy a pénzügyi szektornak – természetesen piaci alapon – a növekedést segítő, de azért nagyon szigorú és egyben prudens finanszírozási politikát kell folytatnia.

A lehetséges, illetve létező feszültségeket egybe kell vetni a gyorsabb növekedés kínálta előnyökkel. A stabilan fenntartható gazdasági növekedés számos, ma még létező feszültséget mérsékelhet, illetve oldhat fel. Ezek közül kiemelném a területi, regionális különbségeket, amelyek szűkebb területemen, a pénzügyi szektorban is jelentkeznek. Hasonlítsuk például össze egy fejlett dunántúli város és egy elmaradottabb északi vagy keleti település pénzügyi infrastruktúráját.

A gyorsabb fejlődés egészében lehetővé teszi az infrastruktúra határozottabb fejlesztését, az e téren még fennálló lemaradásunk mielőbbi behozatalát. Végül, de nem utolsósorban a gyorsabb gazdasági növekedés több jövedelmet is jelent, amely a magasabb életszínvonal alapja.

3. A harmadik kérdés kapcsán arról kívánok szólni, hogy hogyan próbáljuk a felügyeletnél a kialakuló feszültségeket kezelni.

A kezelés mellett egyre fontosabb munkánkban a megelőzés. Természetesen arra nem lehet vállalkozni, hogy az összes problémát – rejtett vagy nyílt intézményi gondokat – megelőzzük. Mindamellet határozott váltást hajtunk végre a felügyeleti politikában: az utólagos ellenőrzésről áttérünk a megelőző, kockázat alapú felügyeletre. Ez azt jelenti, hogy intézményi és piaci szinten folyamatosan elemezzük és értékeljük a legfontosabb kockázatokat, és ha úgy látjuk, hogy ezek mértéke egy intézménynél vagy a piac egy szegmensében elér egy kritikus mértéket, akkor határozottan intézkedünk. Kockázatok alatt ma már nemcsak a hagyományos hitelezési kockázatot értjük, hanem a piaci kockázatokat, sőt egyre inkább a működési kockázatokat is. Ez utóbbiakba olyan tényezők tartoznak, mint az intézmények menedzsmentjének minősége, informatikai rendszerük stb.

A megváltozott szemléletű és munkamódszerekkel dolgozó felügyelet tevékenységének hatékonyságát jelentősen javíthatja jogainak tervezett kiszélesítése, önállóságának bővítése, a folyamatos módszertani, informatikai fejlesztések, a szakmai háttér állandó fejlődése, a piaci szereplőkkel való aktívabb kommunikáció.

Jelentős hatékonyságnövelést remélünk attól, hogy a felügyelet szélesíti nemzetközi együttműködését a külföldi partnerfelügyelettel. Együttműködési megállapodásokat hoz létre azon országok bankfelügyeleteivel, amelyek bankjai rendelkeznek magyarországi leánybankokkal. Ettől azt várjuk, hogy a felügyelet megerősödik a partnerintézmények felügyeleti ismereteivel, és így a prevenció, a problémák és kockázatok azonosítása, feltárása hatékonyabb lehet, csakúgy, mint a szükséges prudenciális intézkedések meghozatala. Értékpapír-piaci területen 8 OECD-ország felügyeletével van érvényes együttműködési megállapodásunk, a banki területen a német felügyelettel írtunk alá ilyen dokumentumot és további EU-tagállamok felügyeleteivel folytatunk előrehaladott tárgyalásokat.

Várhegyi Éva

kandidátus, a Pénzügykutató Rt. tudományos főmunkatársa

1. A magyar gazdaság növekedési kilátásait a következő pár évben is javítja az ország fő exportpiacát jelentő EU viszonylag gyors növekedése, amit az euró alulértékeltisége is táplál. Az elmúlt évtizedben – a külföldi működő tőke markáns részvételével – versenyképes feldolgozóipar jött létre Magyarországon, amely a kedvező külgazdasági konjunktúrában képes kivitelét növelni. Még néhány évig a feldolgozóipari termelékenység javulásának is vannak tartalékai, ami elősegítheti, hogy a reálértelemben felértékelődő valuta mellett is versenyképes maradjon a magyar gazdaság.

Bár a növekedés húzóerejét várhatóan a következő években is az export és – kisebb mértékben – a beruházások jelentik, de a háztartások fogyasztása is mindinkább növekedési forrássá válik. Részből a kormányzati támogatások, részből a piaci folyamatok hatására a korábbinál nagyobb szerepet kapnak a lakásberuházások az állóeszközfelhalmozásban. Bár a működőtőke-befektetések csökkenése és a növekvő profitkivitel azt jelzi, hogy a beruházások 1997–1998-ban tapasztalt rendkívüli dinamikája már nem

ismétlődik meg a következő években, a tavalyi mélyponthoz képest azonban erősödhet a beruházási aktivitás.

A benyújtott költségvetés azt tükrözi, hogy 2001–2002-ben a fiskális politika is fűteni kívánja a konjunktúrát. Erre mutat a költségvetés és az államháztartás elsődleges (a kamategyenleg nélküli) egyenlegeinek tervezett romlása, a GDP-arányos bevételi többleteinek jó egyszázalékos csökkentése. Amennyiben az alultervezett inflációnál magasabb ütemű pénzromlás miatt keletkező többletbevételeket elkölti a kormány, és nem az államadósság törlesztésére fordítja, akkor az elsődleges szufficit csökkenése bővíti a belföldi keresletet, és rövid távon hozzájárul a gazdasági növekedéshez. Az egyensúlyi feszültségek miatt azonban ennek hatása nem lehet tartós.

2. Noha a gyors növekedés eddig az egyensúlyi folyamatok romlása nélkül ment végbe, ma is látható néhány figyelmeztető jel, ami hosszabb távon alááshatja a kiegyensúlyozott növekedést. Elsősorban a *megtakarítási hajlam* három éve tartó *csökkenését* és a *külföldi befektetések apadását* látom ilyen, a fenntartható növekedést *veszélyeztető jelzéseknek*. Ezek ugyanis megnehezítik a gyors gazdasági növekedéssel óhatatlanul együtt romló folyó fizetési mérleg finanszírozását, illetve elkerülhetetlenné teszik a külföldi adósság növekedését.

Az infláció csökkenő trendjének megtörése nem annyira a gyors növekedésből fakadó feszültséget, mint inkább a gazdaságpolitika antiinflációs irányának eltérítését jelzi. Bár a trend szeptemberi megfordulása, a pénzromlás gyorsulása jórészt a külső ársokkal (kőolaj) és a korábbi két évben lecsökkent agrárárak megugrásával magyarázható, az élelmiszerek és szolgáltatások áremelkedése azt jelzi, hogy a háztartások jövedelme lényegesen jobban bővült, mint amit a kimutatott másfél százalékos reálkereset-növekedés jelez. Az árszintemelkedés és annak összetétele tehát már ma a fiskális és a jövedelempolitika fellazulását tükrözi. Emellett arra is rámutat, hogy a jelenlegi merev árfolyamrendszerben a monetáris politika lehetősége túlságosan szűk ahhoz, hogy kamatpolitikájával érdemben korlátozza a keresletet.

Az említett tényezők közül a leginkább aggasztónak ma a megtakarítási hajlam csökkenését látom. A háztartások nettó pénzügyi megtakarításai a növekvő GDP arányában csökkennek: a ráta 1998-ban még megközelítette a 8 százalékot, 1999-ben 6,7 százalékra csökkent, az idei évben pedig várhatóan 6 százalék alá süllyed, és semmi jel nem mutat arra, hogy a csökkenő tendencia 2001-ben megtörjön. A megtakarítások apadása nemcsak az infláció mérséklését nehezíti meg, hanem hosszabb távon a kiegyensúlyozott növekedést is alááshatja, hiszen a gyors növekedés belső finanszírozása kerülhet veszélybe.

A folyó fizetési mérleg hiánya – részben az áruforgalmi egyenleg romlása, részben a növekvő jövedelemkivonás miatt – várhatóan a GDP arányában is növekedni fog a következő években. Ugyanakkor a hiány finanszírozása egyre kevésbé lehetséges a külföldi működőtőke- és portfólióbefektetésekkel. A működőtőke-beáramlás a kilencvenes évek második felében csökkenő trendet mutat. A portfólióbefektetések 1998–1999-es pozitív egyenlegét 2000 márciusától növekvő negatív egyenleg követi, ami azt jelzi, hogy a külföldi befektetők kivonják tőkéjüket a magyar vállalatokban meglévő kisebbségi érdekeltségeikből (elsősorban a részvényekből). Bár arra van remény, hogy a tőke kivonás ideji tendenciája nem folytatódik, arra azonban kevés az esély, hogy az előző években tapasztalt befektetési hajlandóság újra jelentkezzen.

A magyar tőzsdén ugyanis évek óta nem jelennek meg új részvénykibocsátók, a piac likviditása gyenge, nem jelent vonzerőt a külföldi portfólióbefektetők számára. Az utóbbi hónapokban megmutatkozott, az állami beavatkozások régmúlt gyakorlatát felélesztő kormányzati politika is inkább elbizonytalanítja, mint bátorítja a befektetőket. Ugyanez a működőtőke-befektetőkre is igaz: a magyar gazdaság stabilitásának vonzerejét ellensű-

lyozhatja a kiszámíthatatlan kormányzati magatartásból fakadó bizonytalanság, nem beszélve a kifejezetten diszkriminatív megnyilvánulásokról (közbeszerzések elmulasztása, a közbeszerzési pályázatok nem egyértelmű elbírálási szempontrendszer).

Míg a korábbi években a működőtőke- és a portfólióbefektetések biztosították, hogy a folyó fizetési mérleg hiányát az adósságot nem generáló befektetések finanszírozzák, az idei évben jó, ha felére nyújtanak ezek a befektetések fedezetet, és a tendencia megfordulása jövőre sem várható. A nem adósságeneráló külföldi tőkebeáramlás szükségessége tehát korlátot állít a gazdasági növekedés elé, és felhívja a figyelmet a belső megtakarítások fontosságára.

3. Ahhoz, hogy a gyors gazdasági növekedés ne ütközzön külső egyensúlyi korlátokba, elsősorban arra lenne szükség, hogy a háztartások megtakarítási hajlandósága újra erősödjön, és hogy az államháztartás (elsődleges) megtakarítása ne csökkenjen. Ez utóbbi azért is fontos, mert a nagyobb állami kiadások visszafogása teret enged a nagyobb jövedelemrugalmasságú háztartási megtakarításoknak.

A megtakarítási hajlam erősödését az igen alacsony, ma már esetenként negatív reálkamatok sem segítik elő. A mai árfolyamrendszerre jellemző szűk lebegtetési sáv és a forintleértékelés előre bejelentett üteme miatt a devizatulajdonosok alacsony árfolyamkockázat mellett tarthatják forintban megtakarításaikat. A megtakarításokat ösztönző belföldi kamatok így megnövelik a devizájukat forintra váltó külföldi befektetők kamatprémiumát, ami tetemes költséget jelent a magyar államnak. Ha viszont a jegybank alacsonyan tartja a kamatokat, akkor azzal maga is erősíti a keresletet, ami egyrészt a megtakarítások csökkenéséhez, másrészt az infláció növekedéséhez vezethet.

A gyors gazdasági növekedéshez fontos belföldi megtakarítások ösztönzéséhez azonban nem elegendő az árfolyamrendszer rugalmasságát növelni, a jegybanki kamatpolitika lehetőségét tágítani. Ugyanilyen fontos az, hogy a kormány fiskális és jövedelempolitikája is inkább ellensúlyozza, mintsem erősítse a konjunkturális hatásokat. Ez a tervezettnél szigorúbb, az elsődleges államháztartási többletet nem csökkentő gazdaságpolitikát feltételez.

A következő években sem mondhat le az ország a külföldi források igénybevételéről. Nem csupán az elégtelen belföldi megtakarítások kiegészítésére van szükség, hanem arra is, hogy minél gyorsabban és minél kisebb adósságterhek mellett menjen végbe a versenyképességet erősítő korszerű technológiák átvétele. Bár a nagyléptékű privatizációs folyamat befejezésével a működőtőke-beáramlás mérséklődött, az európai uniós csatlakozást megelőző években újból lehet számítani a beáramlás erősödésére. Ez azért is fontos, mert a nemzetközi tapasztalatok azt mutatják, hogy a külföldi működő tőke azzal, hogy további belföldi eredetű beruházásokat is előidéz, növeli a gazdaság teljes beruházási rátáját.

A magas technológiát meghonosító működő tőke számára nem különleges kedvezményekkel kell vonzóvá tenni az országot, hanem jól képzett munkaerővel, a torzulásokat kiküszöbölő liberalizált piaccal, átlátható és stabil szabályokkal, a korrupciót kizáró közélettel, hatékonyan működő közigazgatással, fejlett infrastruktúrával. Ezekben a feltételekben van mit javítania a kormánynak.

Globalizáció: pro és kontra

(Magyarország esete)

VERESS JÓZSEF

A cikk négy pontban foglalja össze a globalizáció totalissá válásának jegyeit. Ezek: a világ egyközpontúvá válása, az információs forradalom hatásai, a pénzügyi gazdaság és a reálgazdaság megváltozott viszonya és az országcategória folyamatos relativizálódása. A globalizációval kapcsolatos nézetek ütköztetése után a cikk arra a következtetésre jut, hogy a közgazdasági és a társadalmi hatások elemzése egymástól nem szakítható el. Németország, Japán és az USA példáján keresztül a szerző bemutatja, hogy a legfejlettebb országok sem térhetnek ki a globalizáció hatásai alól. A globalizáció fokozatosan átalakítja a gazdaságpolitika feladatait, miközben a nemzeti gazdaságpolitikák hatóköre csökken, de felelőssége nő. A cikk befejező része arra keresi a választ, hogy a magyar gazdaságpolitika mennyiben adott helyes vagy téves válaszokat a globalizáció kihívásaira a kilencvenes években. A szerző arra a következtetésre jut, hogy az „egészséges” gazdaságpolitika kritériumainak a kilencvenes évek második felétől Magyarország megfelel, ugyanakkor a többi, nem kevésbé fontos feladatra vonatkozó stratégiai koncepció még várat magára.

A globalizáció mint totalitás

A szemünk előtt lejátszódó, általunk is megélt folyamatokat nehéz távlatok és letisztult rálátás hiányában objektíven és hitelesen megítélni, különösképpen valamely általunk elfogadott rendszerbe ágyazni. Még inkább ez a helyzet akkor, ha a jelenségeket embertársaink többségével együtt korszakosnak, netán sorsdöntőnek tartjuk. A jövő, a jelen és a múlt közötti kontinuitás ugyanakkor tagadhatatlan – már pusztán az idődimenzió léte miatt is.

A technikai és társadalmi változások sebessége gyorsuló. Nem állítom, hogy ez a gyorsulás a kilencvenes években vagy nem sokkal régebben kezdődött, de kétségtelen, hogy mind a közvéleményt, mind a tudományos élet képviselőit napjainkban ismét kiemelten foglalkoztatja az emberiség jövője, a jövő gazdasága, az ember és természet viszonyának következő – jövőbeni – szakasza.

Nem véletlen, hogy a kilencvenes évek második felében szinte pillanatok alatt jelentős könyvtárnnyira duzzadó könyv, könyvrészlet, folyóiratcikk jelent meg a globalizáció és az emberiség jövője témaköréből. Újra elővették azokat a negyvenötven évvel korábban készült jelentéseket, jóslatokat, amelyek a tudás és információ,

valamint az intuíció adott bázisán megkísérelték e századvéget körvonalazni. Tudjuk, hogy voltak találatok és tévesztések, s ez így természetes.

Az előrejelzések, a mára szóló futurológiai munkák két kulcsfontosságú problémakörben tévedtek. Az egyik tévedés egyértelmű. Az erőforrások, nyersanyagok szükségése, egyes jövedölések szerinti végzetes hiánya nem igazolódott. Ennek alapvetően két oka fedezhető fel, mégpedig a készletek, potenciális források viszonylagos alábecslése és a business vártnál jobb alkalmazkodó készsége. (A fajlagos felhasználás radikális csökkentése.) A másik tévedés ma még nem mondható véglegesen egyértelműnek. A környezeti ártalmak súlyosak, ám sok tekintetben enyhíthetők, illetve nem irreverzibilisek. Az, hogy az emberiség rendkívüli károkat okozott környezetében, nem vitatható, ám az alapjaiban megváltozott és napjainkban is pozitív változást mutató országos szintű környezetpolitikák talán segítenek visszatáncolni a szakadék széléről. Nem egyértelmű, hogy biztosan és véglegesen keretek közé lehet-e helyezni a környezet, a környezetszennyezés problémáját, de a szigorodó előírások és elvárások, illetve az egyre inkább természetessé váló, a környezet érdekeit a cselekvés fókuszába állító (environment minded) magatartás esélyt ad erre.

A két század határmezsgyéjéhez érve világméretekből kiindulva két, a tévedés tárgyához képest súlyosabb és ma még egyértelműen kezelhetetlenebb probléma rajzolódott ki. Az egyik az országok és a régiók közötti eddig még nem tapasztalt mértékű jövedelemdiszparitás. Ennek érzékeltetésére egyelőre csak annyit, hogy a fejlett országok régiói között ma nagyobb lehet a jövedelemkülönbség, mint a legfejlettebb és a legfejletlenebb ország között a XIX. század közepén.

A másik problémának a reálgazdasági és a pénzügyi gazdasági vetülete egyaránt felismerhető.¹ A probléma lényege a verseny torzulása, a business tereumában világméreteken is értelmezhető monopolhelyzetek kialakulása. A kereskedőláncok jelentik, képviselik a reálgazdasági lenyomatot. Jelenlétük, terjeszkedésük és hatásuk szembetűnő. A pénzügyi gazdasági lenyomatuk a tőzsdék világában érhető tetten. A legnagyobb pénzügyi holdíngok és hedge-foundok között egyfelől óriási verseny dúl, másfelől a „kisebb”, kevésbé erős versenytársakkal szemben e vállalkozások hasonló magatartást tanúsítanak, mint a kereskedelmi láncok. A rendkívüli mértékben koncentrációdt pénztoke egy-egy ország vagy térség tőzsdéin – szigorúan technikailag értelmezve – képes krachokat előidézni. Másfelől – szigorúan gyakorlati értelmezésben – az azonos erejű – ritkuló számú – versenytárrsal való éles harc közben, egy-egy rossz döntés nyomán képes „bennragadni”, és ezzel világméretű pénzügyi rendszerbeli összeomlás rémét valószínűvé tenni.²

Mindkét probléma a globalizáció következménye. Ezért tűztem ki célul, hogy e munkámban megkísérlem rendszeresen a globalizációval és annak hatásaival foglalkozó nézeteim összefoglalását, különös tekintettel Magyarorszag esetére.

A bevezető (felvezető) gondolatok végén nem kerülhet meg egy előzetes állásfoglalás. Megítélésem szerint egy mérnök (ma már) nem teheti meg, hogy alkotását függetlenítse annak környezeti hatásaitól. A közgazdász sem teheti meg – szerintem –, hogy egy-egy kérdés elemzésekor tudatosan figyelmen kívül hagyja a társadalmi hatásokat. Különösen igaznak tartom állításomat a globalizáció esetében. Számos avatott és méltán elismert szerző mégis ezt teszi. Az ok sejtethően az, hogy csak ily módon képes megőrizni értékalapú paradigmáinak relatív valóságűségét. Ugyanakkor álláspontjuk

¹ Itt még nem foglalkozom azzal a vitával, ami a pénzügyi és reálgazdaság egymástól való megkülönböztethetőségével, annak értelmével vagy értelmetlenségével foglalkozik, erre a későbbiekben térek vissza.

² Egyelőre nem foglalkozok állást abban, hogy vajon egy-egy gazdaság „egészségétől” vagy „maródiságától” mennyire függ ez a lehetőség, a későbbiekben erre is visszatérek.

szigorúan szakmai, tudományos szempontból – és nem csak abból – védhető. *Adam Smith* nyomán ugyanis tudjuk: a politika joga és felelőssége, hogy a közgazdasági racionalitás, a jog és a morál legtöbbször összeegyeztethetetlen értékeit harmonizálja. Ha ezt nem helyesen teszi, akkor – demokráciában – a választások korrigálhatnak. *Smith* korában minden kulcsszereplő ismert, illetve megszemélyesíthető volt. Ma is így van?

Kísérlet a globalizáció körülírására

A globalizáció pontos definíciója egyszerre elkerülhetetlen és felesleges, ugyanakkor – közmegegyezést feltételezve – aligha lehetséges. Elkerülhetetlen, mert bármilyen fokú tudományos igényvel fellépő munka esetében fontos a pontos kiindulópontok rögzítése. Felesleges azért, mert a definiálandó jelenség totális és képlékeny. Nehéz mindenki által elfogadható meghatározást adni, amit mi sem bizonyít jobban, mint az, hogy az igen sok, e tárgykörben napvilágot látott publikációnak csak mintegy töredéke kísérel meg szabados definíciót adni.

Ebben az írásban jómagam is csupán a globalizáció definitív megközelítésével, körülírására vállalkozom, elsősorban a későbbiekben kifejtettek rendszerezhetősége érdekében. Természetesen nem gondolom, hogy az itt közreadott értelmezésem minden szempontból pontos és elfogadható. Ráadásul definitív megközelitésem inkább indirekt, mint direkt.

A kilencvenes évek második felében – megítélésem szerint – az a jelenségcsoport vagy tünetegyüttes, amit összefoglalóan globalizációnak nevez a világ, totálissá vált. Ezt négy, egymástól nem független vonulat kiteljesedése reprezentálja.

1. A világ egykőzpontúvá lett.
2. Az információs társadalom újabb, robbanásszerű vívmányai – kiemelten az internet – korábban elképzelhetetlen kommunikációs forradalommal járnak együtt.
3. A pénzügyi gazdaság egyre inkább dominálja a reálgazdaságot.
4. Az ország mint a világ berendezkedésének és működésének jellemzésére használt – korábban egyik legjelentősebb – fogalom egyre inkább marginalizálódik, egyre jelentéktelenebbé válik.

Ezen vonulatok valamivel részletesebb kifejtése talán a következőkben adhatók meg.

Egykőzpontúság

A nyolcvanas évek végén, kilencvenes évek elején a korábbi szocialista országokban lejátszott politikai fordulat nyomán a piacgazdaságok, ezen belül a fejlett országok dominanciája egyértelművé vált. A világ vezető ereje egyértelműen az USA lett. A triád, azaz Észak-Amerika, Európa és az ún. Asian-Pacific-Rim (Ázsia fejlettebb területei, Ausztrália, Új-Zéland), még pontosabban az ott bejegyzett cégek egyértelműen reprezentálják a világgazdaság erejének túlnyomó részét. Ez lényegében totalitás, de nem abszolút értelemben. Gazdaságilag és társadalmilag ugyanis Kína még beskatulyázhatatlan sziget. Társadalmilag India és Pakisztán éppen a század utolsó éveiben – atomfegyver-demonstráció – jelezte a fejlett világnak, hogy van még hadra fogható arzenál, vannak követeléseik nekik is, ha a fejlett világ saját status quóját fenn akarja tartani. A globalizációval persze szükségszerűen együtt jár a regionalizmus, a lokalista megközelítés felerősödése is, aminek szintén ezekben az években lehettünk és lehetünk tanúi (Quebec, Kelet-Timor, a példák tetszés szerint bővíthetők). Az egykőzpontúság ab ovo általános univerzálódást jelent. Már itt jelzem, hogy ez még „csak” országra vo-

natkozó egyközpontúság, ami hitelességét illetően eleve töredezett, mint az a következő pontokból is kiderül. A mai helyzet jellemzése helyett elég, ha az olvasó csak az 1999-es háborús események háttérét gondolja át Koszovótól Csecsenföldre.

Információs társadalom, internet

A tények ismertek, és szinte naponta gyökeresen új jelentést kellene kiadni. Erre talán az egyik legjobb példa, hogy a Világbank jelentése (6, 1999. 8. oldal) bemutatja az ún. internet-hostok számának alakulását. Eszerint például 1998-ban és 1999-ben ezek száma 50 százalékkal nőtt, nagyságrendben 30 milliőről 45 millióra. Ezek a számok mára elavultak, és a bármilyen kis nyomdai átfutási idő ellenére az újabb adatok esetleges közlése ugyanúgy erodálódna. Az mindenesetre félelmetes, hogy az USA kereskedelemmel foglalkozó cégeinek majdnem fele már on-line is köt üzleteket. Az információs társadalom és az internet ezen folyományai (is) egyaránt előidézői az ún. life-time learningnek, és mind a munkaidő, mind a munkavégzési hely elrelativizálódásának. Felhívnom a figyelmet arra, hogy a munkaidő folytonossá válásának ezen módjához a workaholic jelenségnek semmi köze nincs. Az utóbbi önkéntes, az előbbi nem feltétlenül az. Mindenesetre – helyesen – megállíthatatlannak tűnik, hogy az információs forradalom vívmányai az országonként értelmezett szűk elit „kezeiből” kikerüljenek, továbbra is kérdés marad majd persze a „végső mozgatók” kiléte és szerepe.

A pénzügyi gazdaság egyre jobban determinálja a reálgazdaságot

Szétválasztható-e egyáltalán a reál- és pénzügyi gazdaság? Nem, de igen markáns distinkciók tehetők. A globalizációval kapcsolatos, később tárgyalandó alapvetésekből kiderül, hogy a legnagyobb viták e kérdésből fakadnak. Ha a reálgazdaságot az árak, szolgáltatások, információk termelésének és kereskedelmének tekintjük, akkor a pénzügyi gazdaság szegmenseinek az előzőekhez nem kapcsolódó pénzügyi szankciók, transzferek, érték és árutőzsdei műveletek tekinthetők. Kétségtelen, hogy nem két teljesen külön világról van szó, ám az mindenképpen elgondolkodtató, hogy az általam némiképpen önkényesen definiált reálgazdaság éves világexport-teljesítményét négy tőzsdei munkanap alatt teljesíti a pénzügyi gazdaság. A különböző szakértői vélemények szerint a két, talán mesterségesen partitionált rész közötti arány negyedszázada 25:1 volt a pénzügyi gazdaság javára, a mai becslések 150:1-200:1 arányt tesznek ki. A realitásokat nem tudom ellenőrizni. Mindenesetre a pénzügyi gazdaság szélesebb, mint a tőzsdéken lejátszódó események összessége.

A pénzügyi gazdaságnak a reálgazdaságra gyakorolt hatását szokatlanul, a reálgazdaság belső összefüggéseiből próbálom bemutatni, szándékoltnan hasonlatot keresve. Az nem vitatott, hogy a vállalatszerkezet nagymértékben koncentrálódott, ez világjelenség, a triád kapcsán e cikkben is szó esett már erről. A multinacionális, transznacionális cégek kialakulása, az azonos vagy közel azonos erejük közötti „gyilkos” verseny egyre koncentráltabb vállalatszerkezetet hoz létre. A piramisszerű cégszerkezet csúcán elhelyezkedő vállalatbirodalmak hatalmas tőkét képesek mozgatni, lobbijerejük igen nagy, rent-seeking (járdékvadász) tevékenységük több mint szignifikáns.

A verseny „fair”, korrekt voltára, pontosabban annak feltételeire többféle, egymással harmóniában álló megközelítés található a mértékadó irodalomban. A monetaristák nézeteit eklatánsan jellemzi *Milton Friedmann* azon megállapítása, amely a verseny szabadságára hivatkozik. Szerinte az USA-ban a verseny szabadsága – többek között –

azt jelenti, hogy az a szereplő, aki ugyanazt a minőséget alacsonyabb áron, vagy jobb minőséget ugyanazon az áron kínál nem szorítható ki a piacról. A bad-godesbergi program készítői szerint a piacra való belépés szabadságát biztosítani kell. A verseny tisztaságát éppen az adja, hogy a verseny szabadsága és a versenyegyenlőség adott. A hatalmas vállalatbirodalmak létrejöttével a verseny tisztasága és szabadsága töredezni kezdett, ez a folyamat – egyre intenzívebben – ma is tart. Mára már nem is a fogyasztó tekinthető a királynak – ez a mikroökonómia kiinduló tétele –, hanem azok a piaci, legtöbbször hegemon szereppel bíró aktorok, akik képesek a fogyasztót úgy befolyásolni, hogy az ő termékük fogyasztásától érezze magát (konzum)királynak. Furcsa paradoxon elmélyülésének lehetünk tanúi a kereskedőláncok esetében. Ezek a cégek igen erősek, nagyságrendekkel nagyobb tőkét képesek megmozgatni és bevetni a piaci részesedés ugrásszerű növelése érdekében. Elképesztően hosszú fizetési határidőt deklarálnak maguknak, rendkívül nyomott árakon vásárolnak, a nekik eladó üzletfelek igen kiszolgáltatott helyzetbe kerülnek. A paradoxon az, hogy a kereskedőláncok működésük elején, akár első éveiben ténylegesen alacsonyabb árakkal dolgoznak, egészen addig, míg az adott vonzáskörzetben korábban dolgozó kereskedők értelemszerűen fel nem adják. Utána, ahogy mondani szokták, szabad a pálya.

A felvázolt összefüggések konkrét érvényesülésével kapcsolatban a közgazdaságtan úgy foglal állást, hogy a versenyszabályozás feladata a visszás helyzetek kezelése. Messzire vezetne annak elemzése, hogy a versenyhivatalok általában erősebbek a termelési típusú monopolhelyzetek, oligopolhelyzetek regulálásában, az erőfölénnyel való visszaélést vagy akár a tisztességtelen magatartást illetően.

A fentebb vázolt összefüggések a pénzügyi gazdaságban még éleesebben jelentkeznek.

A befektetési-fedezeti alapok – hedge-fundok – között még a „tisztán” realgazdasághoz tartozó multinacionális cégekhez képest is nagyobb a koncentráció, az azonos szintűek között még ádázabb a verseny. Természetesen e cégek nem izolált világban működnek, nyilvánvalóan sok szálon kötődnek a termelő, kereskedő és szolgáltató cégekhez. Az is tény viszont, hogy azoktól függetlenül önmozgásra is képesek, sőt éppen ez a fő profiljuk, és a természetes profitmotívum olyan prioritást kap, ami a realcégek versenyképességétől, sőt nemritkán a kereslet-kínalati viszonyoktól függetlenül is törekvővé, portfólióváltást, telepáthelyezést indukálhat.

A „spontán” pénzügyi befektetések, tranzakciók világában még egyszerűbb a kép. A tőzsdéken rendkívüli módon lerövidül a döntési időhorizont, miközben a döntéshez feldolgozandó információs csomag egyre nagyobb és szövevényesebb. A közgazdasági iskoláktól függetlenül egyetértés van abban, hogy a befektetők és a brókerek körében – elsősorban a kiélezett, igen kockázatos szituációkban (és ezek igen gyakoriak) érvényesül a nyáj-effektus, ami leegyszerűsítve azt jelenti, hogy ha valamelyik – befolyásos – aktor az addig érvényesült trendhez képest szöges ellentétben álló döntést hoz, akkor azonnal követik a többiek.

Ha elismerjük azt, hogy a monopóliumok kialakulása és működése erősen korlátozó regulációt indokol, akkor az – ismétlem – nagyságrendekkel erősebb pénzügyi holdinognál, hedge-fundoknál e szabályozási szükségletnek sokkal nyomatékosabban kellene érvényesülnie. Ez azonban nem így van. Csak egy, maximum másfél éves múlta tekint vissza az az – egyébként nem túl intenzív – kísérletsorozat, amely a nemzetközi pénzügyi szervezetek szintjén egyáltalán felveti a problémát. A legutolsó tőzsdekrachok mindenesetre markánsabbá tették a vitákat. (Persze viták, nézetkülönbségek korábban is voltak, de ezek nem motiválták a szabályozásban illetékes potenciális döntéshozókat.)

Az American Online–Time Warner fúziót, amelyet 2000 elején jelentettek be, közbetevő példaként említem, és szintén hasonlatként használom. Ez a giga-cégbirodalom immár technikailag képes arra – egyáltalán nem állítom, hogy ezt teszi, vagy majd ezt

teszi –, hogy az általa tulajdonolt, birtokolt, irányított valamennyi kommunikációs csatornán a fogyasztók különböző attitűdjeit is letapogatva, más és más módon érje el (majdnem) mindenkinél ugyanazt. Az információkhoz jutás szabadsága egyáltalán nem jelenti az információk manipulálásának hiányát. A probléma talán a XXI. század egyik legfontosabb dilemmája lesz – legalábbis tágran értelmezett antropológiai szempontból. Ez a probléma azonban valóban nem közgazdasági jellegű.

Ha viszont a pénzügyi gazdaság monopolizálódik és a folyamat folytonos koncentrációját nem regulálják – ez a helyzet a két évezred határmezsgyéjén –, akkor inkább előbb, mint utóbb aktuálissá válik a világgállam vagy/és világhatalom szindróma.

Az országcategória relativizálódása

Számos tényező és folyamat együttes hatásaként veszít jelentőségéből az ország mint entitás. Az egyes hatótényezők közötti ok-okozati kapcsolatot itt nem érintve és fontossági sorrenddel sem törődve tömören a következők mondhatók el. Először is van egy olyan faktor, amely nem közvetlenül globalizációs jellegű, ez pedig az integráció. A triádkhoz tartozás önmagában olyan tény, ami vállalt, meghatározott stratégia alapján véghezvitt szuverenitás-korlátozást jelent. Más oldalról viszont nagymértékben megnő a térségek szerepe. A térségek jelenthetik egy-egy ország bizonyos részeit, egy-egy, az országnál szélesebb geográfiai, gazdasági vonulat egészét – többek között. A fejlett országokban meghonosodott és univerzálódó emberi jogok – éppen a gazdasági globalizáció következtében – egyre inkább kiterjednek a világ többi részére is. Az érintett országok versenyképességének egyéb záloga éppen e jogoknak az egyre határozottabb érvényesítése – különösen akkor, ha az adott ország kölcsönökre szorul, hiteleket kíván felvenni.

A belépés a XXI. századba c. a Világbank által kiadott könyv (Entering..., 1999) a bevezetőként megírt összefoglaló áttekintésben az országok feladataival kapcsolatban többek között a következőképpen fogalmaz: „E jelentés üzenete az, hogy a globalizálódó és lokalizálódó világban új intézményi válaszokra van szükség. A globalizáció azt igényli a nemzeti kormányoktól, hogy nemzetek feletti intézmények segítségével keresse a megegyezést különböző partnereivel – tehát a más kormányokkal, nemzetközi szervezetekkel és nem-kormányzati szervezetekkel. A lokalizáció viszont azt igényli az egyes kormányoktól, hogy „nemzetben belüli” szervezetek segítségével próbáljon megegyezésre jutni az egyes régiókkal és városokkal olyan célok érdekében, mint például a jövedelemtermelés fokozásában jelentkező közös felelősség. Mind a globalizáció, mind pedig a lokalizáció esetében gyakran olyan válaszokra van szükség, amelyek meghaladják az adott nemzeti kormány cselekvési lehetőségeit. Ennek ellenére a nemzeti kormányok továbbra is kulcsszerepet játszanak a fejlesztési politikák kialakításában, igaz egy olyan környezetben, ami körülírja, korlátozza és újradefiniálja szerepüket. Egy minden szempontból összekapcsolódott világban, amelyben persze folytatódhat az egyes országok tagolódása, a különböző fejlesztési programok mindegyikének egyszerre kell megfelelnie mind a globális, mind pedig a lokális kihívásoknak. (Entering..., 1999, 3–4. o.)

A globalizáció totálissá válásával egyidejűleg persze a lokalizáció, az integrizmus is karakteresebbé vált, de egyáltalán nem olyan mértékben, mint ahogy azt a médiavilág egy része érzékeltetni próbálja. Olykor azt gondolhatnánk, hogy a lokalizáció azonos erejű ellenfolyamatként érvényesül. Erről szó sincs. A globalizáció sodrása az évszázad-évezred váltás küszöbén feltartóztathatatlanak tűnik. Eközben a nemzeti gazdaságpolitikák mozgásteret csökken, felelőssége nő. (Veress, 1999d)

A kérdésfeltevés szándékoltan provokatív és eleve megválaszolhatatlan. Bármilyen jelenség esetében, amikor a hatások érvényesülésének következtében nyertesek és vesztesek egyaránt vannak, a vélemények ab ovo megoszlanak. A globalizációval kapcsolatos közgazdasági és társadalomtudományi alapvetések természetesen szintén különbözőképpen értelmezik a globalizáció hatásait. A közgazdasági mainstream és az ún. washingtoni konszenzus képviselői, általában a (neo)liberális iskolák egyértelműen igenlik a globalizációt,³ a konzervatív megközelítés (például *R. Dahrendorf* és követői) szerint a globalizációnak pozitív és negatív következményei egyaránt vannak. A globalizációt ellenzők (például *D. C. Korten* és követői) csak negatív hatásokat látnak a kifejecesedett folyamatokban.

Vannak olyan kutatók, akik felhívják a figyelmet arra, hogy a globalizáció közgazdasági és társadalomkritikai elemzését határozottan szét kell választani. Általában ugyanők úgy „védelmezik” a pénzügyi szektor, a pénzügyi gazdaság egyre jelentősebb szerepét, hogy az szerintük pusztán a reálgazdaság folyamatainak, paramétereinek jobb megértését szolgálja.

„A pénzzel, pénzügyi szférával szemben megfogalmazott ellenérzések jelentős része mögött egyszerűen a kapitalizmus vagy a piacgazdaság rendszerének elutasítása áll. ... Megítélésem szerint azonban félreértés, ...ha a szabadpiacon alapuló gazdasági rendszert egyik ... intézményével, a pénzzel, illetve a pénzügyi rendszerrel azonosítjuk... A pénzpiacok szerepének tisztázását inkább gátolja, mintsem segítené a mögé csempészett társadalomkritika.” (*Pete*, 1999, 391. o.) „...az ipari forradalom géprombolóira emlékeztet az, aki a technikai fejlődés társadalmi határait magával a technikával azonosítja” (Uo. 393. o.)

„Ha valaki a globalizációt elutasítja, akkor azon kell eltűnődnie, hogy pusztító szerepe ellenére miért terjed mégis feltartóztathatatlanul (erre lehet válasz a vélt érdekek érvényesülése vagy az összeesküvés-elméletek aktualizálása). Ha viszont valaki összességében progresszív folyamatnak tekinti a globalizációt, akkor először el kell gondolkodnia azon, hogy miért tudott ekkora népszerűsége szert tenni a globalizációellenes keresztes hadjárat (ráadásul épp a leginkább értéktelen művek lettek a legdivatosabbak.) Másodsor (és főként) azon, hogyan említhetők a globalizáció valóban létező romboló hatásai.” (*Antal*, 1999b 2. o.)

E két kiváló felkészültségű szerző munkáiból kiragadott idézetek is bizonyítják: nagy horderejű a kérdés, az individuumok alapértékeitől függően alakul az elemzés iránya és belső szerkezete. Ráadásul minden szerzőnek vannak előfeltételei, sőt prejudikációi is, éppen az alapértékeiből következően. Arra, hogy a közgazdaságtudomány elválaszthatatlan-e általában a többi társadalomtudományoktól, teoretikusan mindenképpen igenlő választ kell adnunk, hiszen metodológiailag ez egyértelműen megtehető. Még az is magyarázható, hogy egy közgazdasági jelenséget önmagában vizsgálunk, (belső) ok-okozati kapcsolatokat tárunk fel, adott feltételek között érvényesülő (új) törvényszerűségekre bukkanunk, és eltekintünk a pán-közgazdasági implikációktól. *P. A. Samuelson*tól származik az a mondás, miszerint a közgazdaságtudományt nem önmagáért szeretjük, hanem azért a fényért, amelyet áraszt. Ez többféleképpen értelmezhető természetesen, de úgy is, hogy a tudásunk szerint emberközpontú világ haladása érdekében forgatjuk a közgazdaságtudomány arzenálját is. A közgazdaságtudomány persze nem nélkülözheti a modelleket, amelyek előfeltevései csak többé-kevésbé tudnak igazodni a valósághoz. Ráadásul az aligha vitatható, hogy a

³ A kérdést részletesebben tárgyalom két korábbi munkámban (Veress, 1999b, 1999c)

globalizáció miatt is felgyorsult korban, amelyben élünk, a nem számszerűsíthető, de figyelmen kívül nem hagyható független és függő változók száma gyorsan, olykor exponenciálisan nő. A makro- és különösen a mikroökómia hagyományos kiinduló feltételei inognak, „repedeznek”. (A verseny fair volta, a fogyasztó centrális szerepe.) A gazdasági és pénzügyi konglomerátumok egyre jobban koncentrálnak és egyre kevésbé kontrollálhatók. A globalizáció és ezen belül a pénzügyi gazdaság sodrásai nagy nyerteseket és nagy veszteseket produkálnak, a jövedelmi diszparitás egyre tágul. Ebben a közegben persze el lehet vonatkoztatni a folyamatok társadalmi hatásaitól, sőt helytálló érveket lehet felsorakoztatni annak bizonyítására, hogy a szóban forgó folyamatok közgazdasági természetűek, ám kérdés: érdemes-e? Egyetlen kategória vagy jelenség sem nevezhető eleve abszolút jónak vagy rossznak. A globalizáció is ilyen jelenség. Egyet kell érteni *Antal Lászlóval* abban, hogy a valóban létező negatív hatások mérséklésére kell törekedni. (Ez azonban nem engedi meg, hogy a közgazdász eltekintessen a globalizáció társadalmi hatásaitól.) Másfelől viszont a globalizáció tünetegyüttese markáns elemeinek a szabályozás medrébe terelésére kell törekedni. Ilyen törekvések egyelőre a gondolatkísérlettől a szabályozási javaslatig terjedő íven már születtek. (Az ún. Tobin-adó bevezetése, a rendszerkockázatot képviselő hedge-fundok kezelése krízis esetén, a pénzügyi transzferek mozgásmechanizmusának szabályozása, hogy csak néhányat említsék.)

A világ vezető országai és a globalizáció

Ebben a pontban pusztán a demonstráció kedvéért foglalok össze néhány olyan tapasztalatot, ami a kilencvenes években halmozódott fel a világ vezető országaiiban. Nyilvánvaló, hogy a globalizáció nem az országoknak „szól” címzetten, hanem az egész világnak. A korábbiakban is szót ejtettem arról, hogy az országok jelentősége általában csökken.

A „triád” egyes részeinek és egyben a világnak vezető országai Németország, Japán és az Egyesült Államok. Érdekes és tanulságos röviden összefoglalni azokat a történeteket, amelyek a kilencvenes években mint a globalizáció lenyomatai értelmezhetők a globalizációval kapcsolatban.

Németország a globalizáció mellett egy másik nagy horderejű történelmi folyamat is átél, magát a német állam újraegyesítését, amitől itt igyekszem – amennyire lehet – elvonatkoztatni. A mindenkori konjunktúrától és dekonjunktúrától függetlenül a német gazdaság és társadalom legsúlyosabb problémájának a jóléti állam válságát tekintik. Ez a mondat azonban többszörös magyarázatra szorul.

A jóléti állam válságáról már lassan egy évtizede írnak elemzéseket. A szerzők döntő többsége a neoklasszikus, neoliberais tudósok közül kerül ki. Az állítások tömör összefoglalása az lehet, hogy az állam redisztribúciós szerepe túlságosan nagy, ezért a jóléti rendszerek a gazdaság általános fejlettségétől és a konjunktúrától is részben vagy egészben függetlenül is ellehetetlenülnek, mert ha vállalásaikat teljesítik, akkor az egész nemzetgazdaságot jellemző makrogazdasági paraméterek, elsősorban az államháztartás indikátorai elfogadhatatlan mértékben romlanak. Ez a gondolatmenet természetesen védhető, de másfajta magyarázat is lehetséges.

Németország esete is bizonyítja, hogy az igen tőkeerős cégek nem jelentéktelen része profitjának egy részét vagy akár egészét – akár környezetvédelmi, akár munkaerőköltség alapú, akár adózási indíttatásból – más országokba telepítette. Ez a nyomon követhető folyamat egyik oldalról csökkenti az adóbevételeket, másik oldalról hozzájárul a munkanélküliség növekedéséhez. Mindkét hatás a jóléti rendszer terheit növeli igen jelentősen.

Nem célja-e a munkának a jóléti rendszerek válságával kapcsolatos érvek és ellenérvek elemzése és ütköztetése. Mindössze arra kívántam rámutatni, hogy többféle megközelítésre van szükség és lehetőség, és nagyon árnyalt elemzésekre lenne igény. Az analízist végzők igen jelentős hányada eleve előítéletekkel kezd munkájába, és a magára vállalt értékekhez keres érveket, elhanyagolva ezzel az ellenkező hatással járó tényezők alapos mérlegelését.

Mindenesetre Németországban – különösen 1998-ban és 1999-ben, éppen a kormányzó erők váltásának idején – különös élességgel merült fel egy komoly pénzügyi, az államháztartási indikátorok, elsősorban a költségvetési hiány csökkentésére irányuló stabilizációs csomag bevezetése. A mesterséges korrekciót még a Helmut Kohl és a CDU vezette koalíció indítványozta – amit az akkori ellenzék elutasított –, de az új kancellár, Schröder kényszerült arra, hogy ugyanazzal a javaslattal, sőt a korábbiaknál radikálisabb deficitcsökkentési csomaggal éljen, ami persze nagy ellenállást váltott ki. A viták idején született a már említett és elhíresült Blair–Schröder koncepció az ún. harmadik útról. Ennek lényege talán úgy interpretálható, hogy a konzervatív megközelítés koncentráljon nagyobb mértékben a makrogazdasági paraméterek szigorú egyensúlyban tartására, a liberális megközelítés pedig a szociális társadalmi problémákra.⁴

Japán az ázsiai térség vitathatatlanul legerősebb országa. A világháború utáni japán gazdaságtörténet tanúsága szerint az ország több évezreden keresztül kimondva-kimondatlanul a világ élvonalát – különösen az USA-t – kívánta utolérni. Amikor ez tendenciálisan sikerült, jó ideig nem volt új cél. Ezzel párhuzamosan a nyolcvanas-kilencvenes évek határmezsgyéjén felhalmozódott, immár a globalizációs folyamatoktól sem elválasztható feszültségek, a buborékgazdaság (bubble-economy), majd annak kipukkadása merőben új helyzetet teremtett. Az egész kilencvenes évtized hihetetlenül nagy állami dózisos adagolásával telt el, a gazdaság újraélesztése és élénkítése érdekében. Az összeomlott ingatlanpiac és a tömeges tőzsdei bukások sokkolták a japán lakosságot. A japánok mint állampolgárok nehezen vállaltak kockázatos befektetéseket, ám mindig hallatlan erős volt bennük a megtakarítási hajlam. Elképesztően alacsony kamatlábak mellett, olykor deflációs évekkel is kísérve, a megtakarítások óriásiak, de a fogyasztás szinte stagnál. A már említett állami dózisos csak a kilencvenes évtized végén csillantották meg az esetleges újbóli konjunktúra egyelőre nem túl erős fénysugarát. Ezen időszak alatt azonban más, nem kisebb illetőségű változás is végbement a szigetországban. A nagy japán vállalatbirodalmak, a bankok, az állam (kormány) és az állami bürokrácia szövevényes összefonódása kifelé rendíthetetlen egységet demonstráló szerepe töredezni kezdett. A nagy cégek és a bankok közötti kereszt tulajdonlás nem volt tovább tartható, a bankok konszolidációja is elengedhetetlenné vált. 1999. harmadik negyedévében bejelentették három nagy japán bank közlő fúzióját, az új bank méreteit és tőkeerejét tekintve a Deutsche Bankot szorítja le a csúcsról.

Egy másik folyamat tulajdonképpen tudományos oldalról mutatható be hitelesen. A globalizáció eseményeit elemezve a japán vezetők és tudósok egy része új víziót, jövőképet akart alkotni Japán számára. Alaposan kutatni kezdték a technológiai, környezeti, tudományos kutatási trendeket azzal a céllal, hogy meghatározzák: a XXI. században Japán mely területeken lehetne a világ vezető országa. Egyfajta – állami szintre egyébként nem emelt – kísérlet volt ez a globalizációtól való – s nem pedig a világtól való – izolálódásra. Ez azonban nem volt és nem is lehetett sikeres.

⁴ Miközben a mainstream részéről az állam gazdaságból és részben a társadalomból való kialakítására a végletekhez közeledik, az ellenkező felfogásra elit-értelmiségi körből is érkezett válasz. *Günter Grass* Nobel-díjas író és *Pierre Bourdieu* szociológus beszélgetésének nyomtatott szövegét a *Népszabadság* 2000. január 8-i száma közli. A beszélgetőpartnerek – a kialakult folyamatokat elemezve – elkerülhetetlennek tartják az állami szerepvállalás magasabb szintjét a gazdasági és társadalmi élet különböző területein.

A kilencvenes évek végén a japán gazdaság a vállalatszerkezetet és a tulajdonosi viszonyokat illetően is jelentős változáson ment keresztül. Elkezdődött egy olyan fúziós vonulat, amelyben kitűnő és hatalmas japán cégek elsősorban amerikai versenytársakkal kötöttek házasságot és hoztak létre új cégeket. Nagy lendületet kapott a multinacionális cégek Japánba települése is. A japán pályakezdő, a felsőoktatásból kikerült fiatal szakemberek negyede már multinacionális cégeknél kezdte szakmai karrierjét. Egyre gyakoribbak a meghatározott időre szóló szerződések, a korábbi, legtöbbször (munka)életről szóló munkaszerződések egyre inkább háttérbe szorulnak. Japán minden bizonnyal egyre inkább alkalmazkodni kényszerül a globalizációhoz.

A globalizáció totálissá válásával párhuzamosan az USA gazdasága bámulatos szárnyalásba kezdett. Hogy a két jelenség között van-e, és ha igen, akkor milyen intenzitású a kapcsolat, annak kiderítése a jövő gazdaságtörténelemének és közgazdászainak feladata lesz. Az USA azonban kétségtelenül az egyközpontúvá vált világ vezető ereje. Magas növekedési ráta, rendkívül alacsony infláció, továbbá csökkenő munkanélküliség jellemzi. Mára a legfejlettebb országok is egyértelműen vallják, hogy a magas és állandóan növekvő termelékenység és az alacsony infláció elérése, mi több permanenciája lehetséges. (Az USA-ban tartós a befektetési boom.) A kívánt gyors növekedési pályára való átállást illetően az USA után következő legfejlettebb államok két-három évvel le vannak maradva. Ezen új növekedés legfőbb hordozói egyértelműen az információtechnológiai kiadások. 1999-ben az USA a GDP 4,5 százalékát költötte információtechnológiai kiadásokra, míg Németország alig több mint 2 százalékot, Japán pedig éppen 2 százalékot áldozott ilyen célokra. Ha az információs forradalom eredményei, az innovációs újdonságok gyorsan megismerhetők és adaptálhatók, akkor az önmagában emeli a globális növekedési rátát. Hasonló hatást fejthet ki a globális piacok nem korlátozott nyitottsága, hiszen ez a feltétele annak, hogy a kockázatos befektetések gazdaságos üzemmérete realitás legyen. Ez az üzemméret országhatárokat elsodrón gigantikus méretű.

Az Amerikai Egyesült Államok egyelőre azért maradhatott szuverén ország, mert az egyközpontú világnak éppen „ő” a világgazdasági, katonai és politikai éllovasa, ráadásul képes a legtehetségesebb tudósokat, innovátorokat összegyűjteni a világ minden tájáról átmenetileg vagy véglegesen. Ám ez a szuverenitás is töredezik, és ezt az USA vezetői is – megítélésem szerint – érzik és tudják. Rendkívüli felelősség nehezedik a FED-re, ezen belül kitüntetetten a jelenlegi elnökre, *A. Greenspan*re az infláció, a kamatok és a konjunktúra szabályozásának rendkívül szövevényes összefüggésrendszerének kezelését illetően. Az előrehozott fogyasztások, általában a hitelkártyarendszer további terjedése, illetve általánossá válása nem csupán konjunkturális szempontból hordoz magában jelentős veszélyeket. A mega- és gigafúziók, a monopóliumhelyzetek kezelése nagy kihívás elé állítja az amerikai adminisztrációt. A nyolcvanas évek második fele és a kilencvenes évek arról tanúskodnak, hogy az USA módosítani kényszerült a szabad kereskedelemről vallott, korábban megingathatatlan tűnő nézeteit. Az amerikai elképzelésekkel szemben álló cégek mögötti országokat is kereskedelmi szankciókkal sújtották néhány éven át, még hozzá explicit módon. A szabad kereskedelem helyett egyre inkább „fair” kereskedelemről beszéltek, beszélnek. Világosan kirajzolódó ellentételek húzódnak meg a triád elemei között is, az USA szemszögéből az USA–EU és az USA–Asian Pacific Rim viszonylatában.

A gondolatsort itt meg kell szakítani, lezárni nem lehet. A globalizáció bár már totális, ma még gyerekcipőben jár a prognosztizálható, jövőbeni hatásokhoz képest. Ez a gyerekcipő azonban egy óriás gyermekének lábbelije.

A globalizáció hatásaiból következő feladatok a világ és a nemzeti gazdaságpolitikák számára

Bármennyire strukturáltan és vélhetően számos helyen vitathatóan is mutattam be az előzőekben a globalizáció jelenségeit, a folyamatokkal kapcsolatban sok a bizonytalanság, gyakran még csak a sötétben tapogatózunk. Azonban a még teljességükben ki nem jegecesedett összefüggések is felvetnek néhány, az emberiség egésze szempontjából megkerülhetetlen kérdést. Ezek az alapidilemmák a következők:

- globális felelősség a természeti és ökológiai állapotokért,
- a gazdagok és szegények, pontosabban a szupergazdagok és a hiperszegények között gyorsan növekvő jövedelempolarizáció kezelése,
- a globális tőkepiac problémái.

E problémakörök külön-külön is nagy horderejűek, és kezelésük az emberiség további életének is egyik kulcskérdése. Valószínű, hogy egy-egy kis ország – mint például Magyarország – a döntéseket illetően nem lesz kulcsszerepben, a fő trendeket, szabályokat viszont be kell tartania, tehát alkalmazkodni kell a hatalmi vagy/és gazdasági fejlettséget tükröző erőpiramis magasabb szintjén levő erők által kialakított alkukhoz.

A makrogazdasági paraméterek kitüntetett csoportja (például infláció, államháztartási hiány, GDP, fizetési mérleg/GDP, államadóság/GDP, munkanélküliségi ráta stb.) ma már egyértelműen „higiéniái” indikátora, tükrözi egy ország gazdasági-társadalmi életének. Nem állítom, hogy ez száz százalékgig helyes, csak azt állítom, hogy ez tény. (Egyébként maga a washingtoni konszenzus követelményei is egyértelműen sugallják: ha egy ország be akar lépni az elitek klubjába – pontosabban bebocsátást akar nyerni oda –, akkor a tagok által elfogadott szabályokat el kell fogadni és be kell tartani.

A hatvanas-hetvenes években egy olyan ország, amelynek például inflációja, a fizetési mérlege –, illetve az államháztartási hiány/GDP mutatója egyaránt 4-5 százalékos volt, tulajdonképpen steril, kitűnő országnak számított. Ma ez nagyon kevés, ilyen indikátorrendszer egyértelműen negatív benyomást kelt.⁵

Megkísérlem felvázolni azokat a legfontosabb feladatokat, amelyek az egyes országok gazdaságpolitikájára hárulnak a globalizálódó (globalizált) világban.

Mint ahogy az első részben rámutattam, olyan történelmi korszak következik, amelyben a nemzeti gazdaságpolitikák autonómiája csökken, felelőssége viszont nő. Ezen a bázison a nemzeti gazdaságpolitikák arzenálját a következő *feladatcsoportok* megoldására kell bevetni:

1. „Egészséges” gazdaságpolitika kialakítása és folytatása, a támadhatósági pontok minimalizálása

A gazdaságpolitikának permanens feladata a különböző kockázatok csökkentése. Ugyanilyen feladat a kiszámíthatóság és a transzparencia. Ezen feladatok teljesítése – természetesen kellő színvonalon – hozzájárulhat a *támadhatósági pontok* minimalizálásához, ami az egyik leglényegesebb feladat. Ugyanis ha a külső befektetők, akár spekulánsok, az ország adatait ismerve egyértelmű stabilitást érzékelnek, akkor levonják a megfelelő következtetést. (A befektetők befektetnek, a spekulánsok pedig másutt spekulálnak.) Az ok-okozati kapcsolatok azonban korántsem szimplifikálhatók ily módon. Az OECD 1998-as országjelentése Magyarországról külön elemzi az akkori orosz tőzs-

⁵ Erre az összefüggésre *Surányi György* hívta fel a figyelmet a „Magyarország a globális világban” c. konferencián (1999. december) „A magyar gazdaság és a magyar gazdaságpolitika kihívásai a globális világgazdaságban” című előadásában.

dekrach magyarországi – egyébként súlyos – hatásait. Az anyag ugyan leszögezi, hogy lehetett alapja a befektetők idegességének és a villámgyors tőkekivonásnak. Az 1997-es adatok szerint ugyanis az adósság/GDP arány magas volt (53 százalék). Viszonylag magas volt az államháztartási deficit (4,5 százalék), és az inflációs ráta jóval felette volt a nyugat-európai átlagnak (18,3 százalék). Mindazonáltal – folytatódik az elemzés – ezen változók mindegyike javuló tendenciát mutatott 1998-ban. Ráadásul – ismét az OECD-elemzők véleményét tolmácsolom – Magyarországon az alapvető makrogazdasági paraméterek kedvezőek voltak, hiszen a folyó fizetési mérleg hiánya relatíve alacsony volt (a GDP megközelítőleg 2 százaléka), az elsődleges költségvetési egyenleg pozitív, egyre versenyképesebb a versenyszektor, a bankszakma összességében egészséges, a problémamentes kihelyezések aránya nagy volt, jelentősek a tartalékok, továbbá semmi nem utalt a buborékgazdaság létrejöttére.

Mindezek ellenére megközelítőleg kétmilliárd USA dollárnyi tőke pillanatok alatt elhagyta a magyar tőzsdét, amiből – más példák hasonló tapasztalataival együtt – két következtetés vonható le.

– A nemzetközi sztenderdek szerint folytatott (egészséges) gazdaságpolitika szükséges, de nem elégséges feltétel a külső befektetők tartós bizalmának elnyeréséért folytatott küzdelemben.

– A pénzügyi piacokon egyre alacsonyabbak a tranzakciós költségek. A befektetők végrehajtói, a brókerek egyre rövidebb idő alatt egyre több fel nem dolgozott, de rendelkezésre álló információ alapján döntenek. A befektetések időtávja összességében egyre rövidebb lesz. Szükségszerűen kialakul egyfajta nyájszellem, egy-egy befektetői csoport hirtelen magatartásváltása robbanásszerűen terjed át a többi befektetői csoportra. A nagy ingadozások bizonyos veszteségeket okoznak a reálgazdaságnak. Ugyanakkor a globalizáció alól kibújni nem lehet.

Magyarország ebben a széles értelemben vett gazdasági környezetben potenciálisan tökéletes alanya a dominóeffektusnak. Ha a dominó borulni kezd (persze több dominó van a dominóhálózaton belül, az egyes sorok maguk is folyamatos átalakulás alanyai), akkor mi is borulunk, de legalábbis borulhatunk.

2. Az ország gazdaságának optimális elhelyezése a radikálisan átalakuló termelési és szolgáltatási mezőkben, a technológiai és innovációs erőterben a globális piacok keretein belül

E feladat megfogalmazása félrevezető lehet, ezért némi magyarázatra, de nem magyarázkodásra szorul. A gazdaságpolitika – megítélésem szerint – nem tudomány, de végső szakmai mozgatórugója a közgazdaság-tudomány. A kormányzati gazdaságpolitika mércéje a siker. A gazdaságpolitika az új évezred kezdetén sajátos kettősségbe került. Egyrészt – bizonyos tendenciák és erők hatására – feladatköre látványosan zsugorodik, részben az állami szerep nem mindig organikus összehúzódása miatt, részben pedig azért, mert az elvben a piaci viszonyok szimulációját célul kitűző világ- és térségmodellek, makro- vagy/és mikroihletettséggű, egyre inkább formalizált (matematikai) modellek, a nemzetközi pénzügyi szervezeteknek az említett modellek bázisán alapuló ajánlásai egyre inkább irányadóvá válnak. Eközben azonban a nem számszerűsíthető tényezők száma igen gyorsan növekszik, amit a matematikai modellek alapfeltevéseikkel nem tudnak követni.

Másrészt viszont a világban, pontosabban a világ gazdaságában történelmileg igen rövid idő alatt hatalmas átrendeződések mennek végbe. Ez a tény csak felerősíti a közgazdaság-tudományt mint olyannak a korábról fakadó, több évtizedes íven át húzódozó és ma is tartó önerősítő, még inkább önigazoló kísérletsorozatát. A közgazdaságtudomány képviselői ahelyett, hogy megpróbálnák a verbális és a kvantitatív megközelítés kezelhető szimbiózisát létrehozni, pontosan az ellenkezőjét teszik. A közgazda-

ságtan formalizált modelljei és az ezeken alapuló tudományos dolgozatok oldhatják ugyan más tudományok irántuk tanúsított lenézését vagy finnyosságát, ám – különösen ebben a korszakban – egyre távolabbra kerülnek a ma leginkább égető gazdasági, ezen belül gazdaságpolitikai kérdések megválaszolásától, megválaszolhatóságától. Érdekes, ám egyáltalán nem véletlen ellenpéldát jelent a *corporate finance* világa, ahol a modellek, a valós döntéshozatal és a sikeres intuíció alapjai, illetve következtetései egybeeshetnek.

Maga a gazdaságpolitika – bár ismétlem: nem tudomány – nem nélkülözheti többek között a jogtudomány, a pszichológia, a szociológia, a politológia és a gazdaságtörténet segítségét. Különösen nehéz helyzetben vannak a transzformációs országok, köztük Magyarország is, hiszen éppen a globalizáció sodrában kellett újradefiniálniuk saját piacgazdaságukat, miközben az maga (is) univerzálódik.

A piacgazdaság megkérdőjelezése természetesen abszurd, ennek ellenére vagy éppen ezért magyarázni illik, mit jelent az e feladatban megfogalmazott kitétel: a „gazdaság optimális elhelyezése”. A kormányoknak, az államoknak megkerülhetetlenül fontos feladata azoknak a trendeknek a letapogatása, amelyek egyúttal a világ fő (vezető) áramlatait jelentik. Összevetve ezeket az adott ország paramétereivel és lehetőségeivel⁶ alakíthatók ki a gazdaságpolitikának azok a súlypontjai, amelyek az állam gazdasági szerepvállalásának valós tartalmát jelentik. Ezeknek kell aztán alárendelni mindazon lépéseket, amelyek felölelik a külpolitikától, a diplomáciától a nemzetközi szervezetekkel fennálló kapcsolatokig tartó sokelemes ívet.

Az EU előszobájában várakozva észre kell vennünk, hogy ezekben az években zajlik a világ legújabb újrafelosztása, ezúttal a gazdaság terrénumán (a reál- és pénzügyi gazdaságot egyaránt ideértve). A leglátványosabban ez a pénzügyi szektorban látszik, de jól nyomon követhető a mezőgazdaságban, nevezetesen az EU közös agrárpolitikai (CAP) reformjának egymás után következő és jól prognosztizálható kudarcai láttán, és egyre inkább kirajzolódnak a kontúrok a többi termelési és szolgáltatási szektorban is. Az adott ország és az országban működő cégek alkalmazkodását terelni az egyértelmű trendekhez, áramlatokhoz – mi ez, ha nem a kormányzati gazdaságpolitika egyik legfontosabb feladata? Különösen így van ez, ha kis országról van szó.

Ismét magyarázkodásra szorulok. Az utóbbi néhány év Magyarországon azzal (is) telik, hogy az egymással szemben álló politikai pártcsoportosulások – éppen érvényes kormányzati vagy ellenzéki funkciójukból adódóan – felnagyítják vagy negligálják az állam valóságos szerepét a gazdaság motiválása, alakítása tekintetében. Ha például a gazdaság a stabilitás, az egészséges fejlődés pályáján mozog, akkor vagy az az ellenzék álláspontja, hogy a kormánynak ehhez semmi köze, mert a gazdaság kulcsszektorai képesek függetlenedni mindenféle állami szintű intézkedéstől, vagy pedig az, hogy a kedvező folyamatok az ő kormányzati időszakukban indultak el. Amennyiben a folyamatok kedvezőtlenek, akkor az ellenzék – a kedvezőtlen tényeket felnagyítva – azzal érvel, hogy a kormány súlyos hibák sorozatát véti, vagy azzal, hogy az ő kezükben ott a bölcsek köve, és tudnák, hogy mit kellene tenniük, ha ők lennének a hatalom letéteményesei. Nyilvánvaló, hogy e páros megfogalmazások súlyos önellentmondásokat rejtenek magukban.

Az állami szerepvállalás mértéke egyébként időszakonként és fejlettségi szintenként is más és más. Nem beszélve arról, hogy a történelmi tradíciók, az adott kormánypárt vagy kormánypárti koalíció eredeti és vállalt értékei milyen szerep-portfóliót konsturuálnak. Persze, ha mindezt a globalizációt, pontosabban annak hatásait is jelezni képes

⁶ Az alapos önismeret, a valós tárgyismeret, az ország állapotának objektív elemzése, az adottságok felmérése természetesen evidens követelmény.

időtengelyre helyezzük, akkor tendenciájában szorító kényszer van az állami szerepvállalás mértékének folyamatos visszaszorítására. Viszont *Liszt Frigyes* (Friedrich List) óta tudjuk és igaz, hogy egy-egy ország liberalizmusának foka nem független a fejlettség szintjétől. Ha például az írek vagy a portugálok címzett támadásokat vagy akár kritikákat fogalmaznának meg (nem teszik) Magyarországgal szemben, miszerint a kormány az EU politikájával összeegyeztethetetlen gazdaságpolitikai lépéseket tesz (nem tesz), akkor nyilván vissza lehetne kérdezni: hogyan tudták ők, nem is olyan régen, az akkor is érvényes EU-normák ellenére, egyáltalán nem piacokonform gazdaságpolitikai arzenált is felhasználva elavult iparágaik sorát válságkezelés útján megmenteni, sőt fejleszteni. Az EU mint egész viszont nyíltan megfogalmazza nap mint nap a társult országokkal szembeni elvárásait, amelyek lényegesen szigorúbbak, mint korábban. A tagjelölt országok egyike-másika – Magyarország e sorban egyáltalán nem kivétel – képes a nem is mindig megfogalmazott elvárásokat is túlteljesíteni a gyorsabb felvétel reményében.

Az EU-integráció legfontosabb céljai a stabilitás, a biztonság és a jólét kategóriáival írhatók le leginkább. Ha egy tagfelvételi tervvel kapcsolatban az egyes más tagországok vagy az EU egészének szintjén a legkisebb kétely is felmerül, azonnal ambivalenssé válik a fogadókészség. Az idő haladtával párhuzamosan az ambivalencia a társult országok szintjén is megjelenhet. Lengyelországban például – ha nem is teljesen váratlanul – gondot okoz a lakosság egy részének növekvő EU-ellenessége. A lengyel ambivalencia nem redukálható csupán a mezőgazdaság sajátos helyzetére (a foglalkoztatottak 26 százaléka dolgozik a mezőgazdaságban, és ők a GDP 5 százalékát produkálják – Magyarországon ezek az adatok 8, illetve 6 százalék).

Ugyanehhez a feladathoz tartozik, hogy az új fejlődési eredmények hasznosítását minél kisebb késéssel kezdje meg az adott ország.

3. Olyan szektorok, profilok, kutatások menedzselése, támogatása, bizonyos szempontokból életre hozása, amelyek a világ élvonalát jelentik vagy jelenthetik, és így az adott ország jó értelemben vett kiemelkedő, megkülönböztető jegyeit reprezentálhatják.

E feladat elméletileg visszanyúlik az ún. fejlesztő állam koncepciójához és az azzal kapcsolatos vitához, ugyanakkor szorosan kapcsolódik az ún. fejlődés-gazdaságtan témaköréhez is. Alapvetően azt jelenti a feladat, hogy az állam K+F politikája, a kormányzat és business, illetve a tudomány és a business kapcsolata egy irányba húzzon, mégpedig a legígéretesebb eredmények húzta gazdasági részprofilok kiválasztódásának irányába.

Belátható, hogy különösen a 2. és a 3. feladat nem nélkülözheti az adott nemzetgazdaság gazdasági stratégiájának hathatós segítségét. Ezek a feladatok csupán intuícióval nem oldhatók meg. Mindhárom feladatra egyaránt érvényes, hogy a kormányok és az államok vezetőinek nagy alázatot kell tanúsítaniuk az általuk betöltött pozíciókban, és egyetlen átfogó cél kell vezesse döntéseiket: az országok adott fejlettségi és erőhierarchiájának rangsorában az általuk (is) vezetett ország feljebb kerüljön.⁸ Mindhárom feladat teljesítését át kell haszna az állampolgárokért érzett szociális felelősség.

A magyar gazdaságpolitika arculata a kilencvenes években a globalizációs feladatok szemszögéből

A kilencvenes évek magyar gazdaságpolitikájáról sok értékes mű született, az átfogó értékelés még természetesen várat magára. Ezen időszak történései viszont számos

⁷ Természetesen a velük együtt dolgozó tanácsadókkal egyetemben.

⁸ Az élvonalba tartozó országoknál a pozíció megőrzése, megerősítése lehet a cél.

publikációban tükröződnek.⁹ A tömörítés veszélyeit is vállalva összefoglalóan az állapítható meg, hogy az 1993–94-es ún. „go” ciklust leszámítva mind a kormányzati gazdaságpolitika, mind pedig a jegybanki monetáris politika az évtized végére igen jelentős eredményeket ért el az 1. feladatkört illetően. A makrogazdasági indikátorok kedvezőek, ésszerű szintek között tartásukra folyamatos erőfeszítések történnek. Az államadóság/GDP mutató kedvezően alakul, különösen örvendetes, hogy a szerkezetet illetően is előnyös elmozdulás történt mind a lejáratot, mind pedig a kamatkondíciókat illetően. Az infláció letörése 2000-re újabb fordulatot hozott, hiszen 1999-ben a hivatalos adat 10 százalék volt, és mind a kormánynak, mind a jegybanknak ambiciózus tervei vannak az infláció további érdemi csökkentésére vonatkozóan. (Bár a mértéket illetően kétségeim vannak 2000-re vonatkozóan.)

A transzformációs országokkal szembeni versenyelőnyünk, amelyet a startnál fel tudtunk mutatni, jelentős volt. Jóllehet – különösen a kilencvenes évek első harmadában – a teljesen ésszerűtlen és a nemzeti kohézióra durván ható belpolitikai viharok és pártcsatározások folytán ebből sokat veszítettünk, de az évtized második felétől új előnyöket is szereztünk. A két évezred hatómezején az az egyértelmű helyzet alakult ki, hogy a fejlett világ az átalakuló országok egyértelmű éllovasának tartja Magyarországot. A magyar gazdaság ma már piacgazdaságnak tekinthető.

A 2. és a 3. feladatot illetően a helyzet fordított. Ismét magyarázkodásra szorulok saját gondolatmenetemből adódóan. Azok a közgazdászok és tudósok, akik szerint az általam korábban megfogalmazott és kifejtett 2. és 3. feladat elhanyagolható vagy nem releváns, értetlenül állhatnak elemzésem előtt. Szeretném hangsúlyozni – a tévedés lehetőségét tudva, valamennyi eddigi állításomat fenntartva –, hogy e munkámban a globalizációból fakadó, másképpen: a globalizáció miatt újrafogalmazásra szoruló gazdaságpolitikai tennivalókkal foglalkozom.

A gazdaságpolitika sztenderdizálódott, általános elfogadott funkciói, mint ismeretes, a következők:

- a) a társadalmi, gazdasági és jogi keretek kialakítása,
- b) a verseny fenntartása,
- c) a jövedelmek redisztribúciója,
- d) az erőforrások allokációja,
- e) stabilizáció (ami normál működés esetén konjunktúraszabályozást, versenyhelyzetben stabilizációs gazdaságpolitikát takar).

Tudjuk, hogy az a) és b) funkcióval kapcsolatban a közgazdászok között nincs érdemi vita, míg a c), d) és e) funkciókat illetően is csupán a szükséges mértékekre vonatkozóan tapasztalhatók jelentősebb véleménykülönbségek.

A magyar gazdaságpolitika a kilencvenes években természetesen nem mutathatott egységes arculatot. Ennek számos oka van, ezek közül persze kiemelkedő fontosságú a politikai szempont. A pártok professzionalizálódási szintje is igen alacsony volt, s az ma is. Az egyes politikai erők önazonosságukat még ma is leginkább a többi párttól való megkülönböztetéssel demonstrálják. Ez azonban – ismerve a kilencvenes évek világ- és hazai történéseit – közvetlenül és eleve rontotta, rontja a hazai gazdaságpolitika hatékonyságát. A globalizáció sodrása miatt ma már a feladatok megfogalmazása és az arzenál kiválasztása szakmailag determinált, a lehetőségeket az erőpozíciók erőteljesen determinálják. A kilencvenes évek második felétől lehet észlelni azokat a jeleket, amelyek arra utalnak, hogy a politikai vezetés felismerte saját korlátait.

Egészen más összefüggéseket jelent az *idomulási hajlam*.

⁹ A szerző ez irányú írásaiból lásd például: Veress, 1996, 1999a, 1999d.

Arra gondolok, hogy Magyarország mint transzformációs gazdaság, a maga marxista antikapitalista előtörténetével, a politikai fordulathoz kimutatható – más posztiszocialista országokhoz mért – gazdasági, gazdaságpolitikai előnyeivel próbálta kialakítani gazdaságpolitikai arculatát. A kitűzött cél a szociális piacgazdaság volt. A nemzetközi pénzügyi szervezetek már a politikai fordulat előtt is érdemi tényezői voltak a magyar gazdaságpolitika alakításának, elégséges csupán a felhalmozódó adósságra és a hitel-kölcsönügyletekre gondolni. A mindenáron megfelelés motívuma teljesen érthető, a világnak a hatalom és az erő szempontjából való piramisszerű felépítése és működése miatt. *A mérték* az, ami vitatható és súlyosan kritizálható. A magyar gazdaságpolitika a kilencvenes évek során ignorálta *R. Dornbush* egyik óvó figyelmeztetését: el kell kerülni a vákuumhelyzetet. Ez azt jelenti, hogy csak akkor kell – de akkor „azonnal” – radikálisan megszüntetni a régi struktúrákat, gazdaságpolitikai hatásköröket stb. amikor az gyökeresen új stratégiában megfogalmazottak, továbbá terepük, közegük világosan definiált és valós. A mindenáron való megfelelés kényszere ugyan az időszak nagy részében hozta az „éltanuló” minősítést, de a kilencvenes évek teljes horizontján a „stréber” megítélést is. Ez azonban nem kizárólag a magyar gazdaságpolitika hibája. Az EU az újabb bővítési kört rendkívül nehezzé tette. Ma sincs politikai döntés arról, hogy akár az első ötöt¹⁰ vagy azok egy részhalmazát biztosan befogadják. Össze sem lehet hasonlítani a helyzetet a görög, portugál, spanyol és ír felvétellel. A magyar politika a szocialista korszakban is igen hajlamos volt a „túlteljesítésre”, ez teljesen más dimenzióban a kilencvenes években is érvényesült. Amíg a portugálok és az írek – hogy csak kiragadott példával éljek – olyan iparágakat is képesek voltak biztos tagjelöltként megmenteni, ami még Angliának sem sikerült, addig Magyarországon a hajók sorban „elúsztak”. A felsorolás hosszú lenne és főleg vitatható. Két, a legfejlettebb országok által is észrevételezett példát azonban mindenképpen megemlítenék – elemzés nélkül. Az egyik a fordulat idejére felhalmozódott államadósság menedzselése, pontosabban annak hiánya. A világ pénzügyi életének jelentős vezetői a kilencvenes évek utolsó harmadában pátósszal elemezték, hogyan is lehetett (kellett) volna. A másik a magyar reálgazdaság dualitása. Rendkívül hatékonyan működő, külföldi tulajdonú cégek egyik oldalán, hatalmas outputtal (a GDP 65 százaléka) a másik oldalán pedig stagnáló, olykor vergődő hazai – világmércével mért – kis- és közepes vállalkozások. A struktúra-verseny- és iparpolitika azon eszközeit, amit ma az EU-országok elítélnek, bár bőszen maguk is alkalmaztak, Magyarország a gazdaságpolitikai eszköztárából önkéntesen törölte abban a hizemben, hogy ezzel gyorsíthatja EU-tagságát. Nem így történt, ez súlyos tévedés volt.

A gazdaságpolitikai funkciókat illetően ez azt jelenti, hogy az a) és b) funkciók menedzselése a nemzetközi sztenderdek szerint történt – helyesen az a), c), d) és e) funkciókat viszont alárendelték a mindenáron való megfelelésnek.

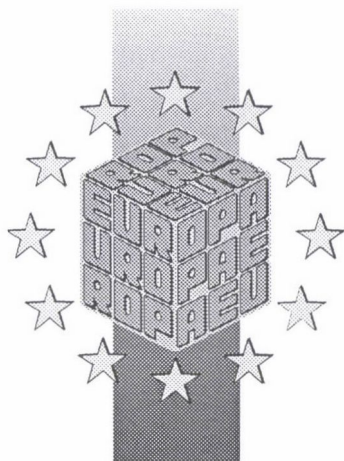
Az esetleges félreértések elkerülése végett hangsúlyozom: a globalizáció közegében megfogalmazható, az általam megfogalmazott három feladat közül az első, azaz az „egészséges” gazdaságpolitika folytatásának szükségességét a fenti kritika egyáltalán nem csorbítja. A kritika arra irányult, hogy a többi feladat teljesítése ne jelentsen üres vagy csaknem üres halmazt.

Irodalomjegyzék

- Almási M.* [1998]: Üveggyölyök. Az ezredvég globális játszmái. Helikon Universitas. 174 o.
Antal L. [1999a]: Újra fordulóponton a magyar gazdaság? MKB, Budapest, 140 o.

¹⁰ Lengyelország, Csehország, Szlovénia, Ciprus, Magyarország

- Antal L.* [1999b]: A karaván halad: szubjektív vélemény a globalizációról. MKB, Budapest, 34 o.
- Bácskai T.* [1999]: Globalizáció a pénzügyi közvetítő rendszerben. Előadás a „Magyarország a globális világban” c. konferencián. Budapest, 1999. november 2.
- Dahrendorf, R.* [1998]: Egy autoritárius század küszöbén *Kritika*, január.
- Entering the 21st Century [1999]: World Development Report 1999/2000. Oxford University Press.
- A felzárkózás esélyei. A magyar gazdaság lehetséges fejlődése 2000–2002 között. (1999) ECOSTAT.
- Ferrer, A.* [1999]: La globalizacion, el espacio nacional y el estado. *Enoikos*, VII. 15.
- The Future of the State [1997]: *The Economist*, September 20.
- Kindler, J.* [1998]: Az érzelmek rehabilitálása. *Kovács* (Tavaszi).
- Korten, D. C.* [1997]: Tőkés társaságok világuralma. *Kapu*.
- Korten, D. C.* [1998]: Élet a tőke uralma után. *Kovács* (Ősz).
- Lányi, K.* [1997]: A globális konvergencia változatai. Washington és Maastricht, I–II. *Külgazdaság* 11. és 12.
- Magyarország a XXI. század kapujában [1999] ECOSTAT 149 o.
- Martin, H. P. – Schumann, H.* [1998]: A globalizáció csapdája. Támadás a demokrácia és a jólét ellen. Perfekt.
- Pete P.* [1999]: Gondolatok a pénzügyvilág uralmáról, a pénzügyi rend megnövekedett szerepéről. *Közgazdasági Szemle*, 5.
- Roderik, D.* [1997]: Has Globalization Gone Too Far? Institute for International Economics, Washington.
- Samuelson, P. A.* [2000]: Merre tart Amerika és a világ? *Figyelő*, január 6–12.
- Simai M.* [1999]: A globális átalakulás és a nemzeti intézményrendszer Magyarországon in: Honvári–Solt (szerk.): A magyar gazdaság a változó világban. Aula.
- Soros, G.* [1997]: The Capitalist Threat. *The Atlantic Monthly*, February.
- Soros, G.* [1998]: Toward a Global Open Society. *The Atlantic Monthly*, January.
- Stormover globalization [1999]: *The Economist*, November 27.
- Surányi Gy.* [1999]: A magyar gazdaság és a magyar gazdaságpolitika kihívásai a globális világ gazdaságában. Előadás a „Magyarország a globális világban” c. konferencián. (Budapest, 1999. november 2.)
- Thurow, L.* [1996]: The Future of Capitalism. How Today's Economic Forces Shape. *Tomorrow's World*, New York.
- Veress J.* [1996]: Gazdaságpolitika: Látszat és valóság. Stúdium.
- Veress J.* [1997]: És a reálgazdaság? *Élet és Irodalom*, október 24.
- Veress J.* [1998]: Reálgazdaság? Na és? *Élet és Irodalom*, május 1.
- Veress J.* [1999a]: (szerk.) Gazdaságpolitika. Aula.
- Veress J.* [1999b]: Globalizáció versus nemzeti gazdaságpolitikák. in: Honvári–Solt szerk.: A magyar gazdaság a változó világban Aula.
- Veress, J.* [1999c]: Globalization versus National Economic Policies. *Society and Economy*, 1.
- Veress J.* [1999d]: Szűkülő mozgástér – növekvő felelősség. Stúdium.

EURÓPAI UNIÓ

A rovat a Külügyminisztérium támogatásával jött létre

A vállalkozásösztönzés intézményrendszere Írországban

FARKAS PÉTER

*Írországban – az egyébként kedvező feltételek kihasználása mellett – kitüntetett szerepe van a gazdasági folyamatok tudatos regulálásának, azon belül az ír állam intézményeinek. A cikk az ír vállalkozásfejlesztési ügynökségek helyét, szerepét mutatja be. Közülük néhány fontosabbról részletekkel is szolgál. Ezzel egyrészt azt illusztrálja, hogy az állami gazdasági döntéshozatal a tudomány, a vállalkozók és az érdekképviselők bevonásával, konszenzusos alapon alakítják. Másrészt azt mutatja be, hogy az állami gazdaságösztönző intézmények széleskörűen behálózják a vállalkozói szektort, a gazdálkodó egységek tevékenységét ezzel támogatják és harmonizálják, az általános gazdaságpolitikai célok felé terelik.**

A gazdasági sikerek tényezői

Írországnak a kilencvenes években jellemző gazdasági sikerei sok tényezőre vezethetők vissza. Két-három évtizeddel ezelőtt már gyakran emlegették az ország sajátos földrajzi helyzetét Európa és Észak-Amerika „határán”. Amikor a repülőgépek maximális repülési távolsága még rövidebb volt, itt létesült az „ugródeszkának” szánt Shannon repülőtér. Miután ebből a szempontból feleslegessé vált, a meglévő infrastruktúrára alapozva létesítették a világ első szabad kereskedelmi ipari övezetét, s részben ennek köszönhetően jelentős mennyiségű külföldi tőke érkezett az országba. A külföldi tőke beáramlását az ötvenes évek végén elhatározott liberalizáció és piacnyitás, majd 1973-ban az EGK-hoz való csatlakozás is nagymértékben előmozdította. *A tőkebeáramlás azonban önmagában nem hozott fellendülést. A kezdeti sikerek után, a piacnyitás nyomán a hazai hagyományos iparágak termelése csökkent, kialakult és megerősödött az ír ipar dualitása, a GDP a nyolcvanas években alig nőtt, a profitkivonás folytán a belföldön felhasználható jövedelem (GNP) csökkent, a hivatalos munkanélküliség 18 százalékos volt, a kereskedelmi és a fizetési mérleg felborult, az államadósság meghaladta az éves GDP-t.*

A fordulat 1987-ben következett be, amikor kiigazítási-stabilizációs és egyben növekedésorientált középtávú egységes állami indikatív tervet fogadtak el, melynek sikere nyomán azóta is középtávú tervek vannak érvényben. A Brüsszellel is egyeztetett(!)

* Az eredeti tanulmány a Kereskedelemfejlesztés és a befektetésösztönzés intézményrendszere Írországban címmel a Gazdasági Minisztérium megrendelésére 1999-ben készült.

Farkas Péter, az MTA Világgazdasági Kutatóintézet tudományos főmunkatársa.

terveken keresztül a GDP kb. 7 százalékát kitevő összeget fordítanak gazdaságfejlesztési célokra, ennek közel felét EU-s források fedezik. A gazdasági programokat *széles körű társadalmi konszenzussal*, az Írországból egységes szakszervezeti szövetséggel való megegyezéssel erősítették meg. Az új gazdaságpolitika egyik fontos eleme volt a *hazai tulajdonú ipar fokozott támogatása*, az ezt és általában a *gazdaságfejlesztést szolgáló intézményrendszer*, az állami gazdaságfejlesztési ügynökségek megerősítése. A Pénzügyminisztérium helyett – a kilencvenes évek közepén – a gazdasági tárca (Vállalkozási és Foglalkoztatási Minisztérium, Department of Enterprise and Employment) lett a gazdaságpolitika csúciszerve. Az iparpolitika mellett kialakítja az adó- és versenypolitikát, a monetáris és fiskális politika irányelveit, a külkereskedelem szabályozását, irányítja a szakoktatást, az állami vállalatok tevékenységét. Tehát a gazdasági szabályozást az átfogó és hosszabb távú növekedésorientált gazdaságpolitika és társadalompolitika részévé tették, távolították a túl rövid időhorizontú egyensúlyi szemléletet előtérbe állítani hajlamos fiskális-monetáris megközelítéstől.

További tényezője a kilencvenes évek gazdasági fellendülésének a kilencvenes évek eleji világgazdasági válság, melynek következtében a multinacionális vállalatok felgyorsították a *termelés kitelepítését* az olcsóbb bérű országokba. Ugyanilyen irányba hatott az egységes európai piac kialakulása. Egyrészt az európai tőke mobilitása nőtt, másrészt az észak-amerikai tőke az Írországra településsel az Európa-erőd falai mögé került, elkerülve jelentős vámakadályokat és költségeket.

Ilyen körülmények között felértékelődtek Írország egyéb, eddig nem említett előnyei. Például az *angolnyelvűsége*, ami az amerikai tőke számára különösen vonzóvá tette. (Írországból található az Egyesült Államok európai közvetlen befektetéseknek 40 százaléka.) Jelentős tényező továbbá, hogy évtizedek óta nagyon *tudatos oktatáspolitikát* folytattak, s így többek között felkészültek az informatikai-elektronikai forradalom szakemberszükségletének képzésével. A már említett tényezők mellett van egy történeti-társadalmi elem is: a *lakosság puritán és szolidáris szemlélete, nyitottsága*. Ez utóbbi, az angol nyelv ismerete mellett lehetővé tette, hogy az EU-ban ügyesen lobbizva, a számarányukhoz képest jelentősen túl legyenek reprezentálva a brüsszeli intézményekben. E mellett viszonylagos elmaradottságuk s az, hogy annak idején kis és elmaradottabb országként, egyedül csatlakozott az EGK-hoz, lehetővé tette, hogy folyamatosan, jelenleg is a *GDP-jének kb. 4 százalékát kitevő uniós forrásokhoz* jusson. (Minderről lásd: Farkas, 1998, Artner, 1999a és 1999b.)

Gazdaságpolitikai tudatosság, tanulságok

Írországnak az utóbbi évtizedben elért sikertörténete tehát szerteágazó, egymással összefüggésben lévő, szerencsés történeti, földrajzi, társadalmi, világgazdasági helyzetekkel és folyamatokkal magyarázható. Ilyen értelemben egyedi, a legtöbb perifériás és félperifériás ország által meg nem ismételtető a sikere. A multinacionális társaságok által dominált globalizálódó világgazdaságban éppen nem a felzárkózási lehetőség, hanem a differenciálódás a jellemző fő tendencia.

A továbbiakban Írország sikeres kiugrásának tényezői közül az egyik olyan aspektust helyezük górcső alá, amely valóban a (viszonylagosan) szuverén belső cselekvés terméke: az állami gazdaságfejlesztési intézményrendszert, s azon belül a hivatalosan „félállaminak” nevezett gazdaságfejlesztési ügynökségek valóságos szerepét. A félállami elnevezés taktikai, hiszen állami tulajdonban vannak. Legfeljebb arra vezethető vissza, hogy ezek a szervezetek nem csupán állami forrásokat mozgatnak meg.

Miért tanulságos számunkra tevékenységük?

Elsősorban azért, mert bizonyosnak látszik, hogy az állam szervező, promóciós tevékenysége nélkül a gazdasági fejlődést lehetővé tevő egyéb feltételek sokkal kevésbé „álltak volna össze”. Ezt még a liberális gazdaságpolitika egyik apostola, Jeffrey Sachs is (tulajdonképpen alapnézeteivel ellentétben) elismerte, amikor Írország nemzetközi versenyképességének rendkívül gyors javulása kapcsán kijelentette: „Azok a nemzetek sikeresek, amelyek a hosszú távú növekedést ösztönző intézményeket és politikát választottak” (Cannife, 1997).

A másik figyelemre méltó tanulság az, hogy megfelelő tudatossággal és intézményrendszerrel, iparpolitikával, széles körű konszenzusos társadalmi érdekegyeztetéssel, a GDP-hez viszonyított nem túl nagy összegekkel, a gazdálkodó egységek nagy többségével fenntartott közvetlen kapcsolattal a vállalkozások stabilitása és növekedési potenciálja nagymértékben javítható. Garret FitzGerald, Írország korábbi miniszterelnöke szerint: „az ír politika lényegében minden téren az ellenkezőjét tette annak, amit a toryk által vezérelt britek”: magas a jövedelemadó, általános jóléti rendszert működtet, felülről vezérelt (top-down) iparstratégiát valósít meg, valamint társadalmi szerződésben kialakított jövedelempolitikát (Europe's Tiger..., 1997, 24. o.).

Az más kérdés, hogy hivatalosan nem dicsekednek ezzel a keynesiánizmusba hajló gazdaságpolitikával. Ez ma nem lenne divatos. Hivatalosan a piaci viszonyok megerősítéséről, a piactorzító hatások háttérbe szorításáról, az EU-előírások teljesítéséről – például a távközlési és az energiaszektor folyamatban lévő magánosításáról – hangznak el a nyilatkozatok. S eközben éppen Brüsszellel is egyeztetve folytatják – elsősorban az állami ügynökségeken keresztül – a vállalkozások közvetlen támogatását.

Magyarország elmúlt tíz évesnek gazdaságtörténete sok tekintetben hasonlít ahhoz, amit Írország a hetvenes-nyolcvanas években élt meg: a belső és a jórészt külföldi tulajdonú exportszektor dichotómiáját; egyes hazai szektorok leépülését, az ágazatközi és vertikális gazdasági kapcsolatok gyengülését; a K+F tevékenység elerőtlenedését, visszaesését; ez utóbbival is összefüggésben a hozzáadottérték-termelés leépülését – legalábbis a hazai tulajdonú ágazatokban; a létrejött hozzáadott érték és a profitok egyre nagyobb hányadának kivitelét az országból, a megtermelt és a belföldön felhasználható jövedelem (GDP és GNP) közötti távolság növekedését; a hazai fogyasztás csökkenését, majd stagnálását; a szociális problémák kiéleződését.

Ugyanakkor – világviszonylatban is – a külföldi tőke súlya a gazdaságban csak Magyarországon olyan nagy, mint Írországban. S a jelenlegi szakaszban Magyarország is van esélye arra, hogy – sajátos politikai és gazdasági tényezők folytán – *egyedi* viszonylagos „sikerország” legyen Közép-Kelet-Európában. Ennek egyik feltétele azonban az, hogy a belső gazdaságát, piacát, a lakossági fogyasztást is dinamizálja, a nemzetközi szerződések adta keretek között segítse ezeket. Nem szabad „pápábnak lenni a pápánál”! A magyar gazdaság ma sokkal kevésbé védett és regulált, mint a fejlett országoké. Nem feltétlenül kell mindig a más érdekektől is vezérelt nemzetközi tanácsadókra, nyomásokra hagyatkozni.

Írország példája azt bizonyítja, hogy *van* – meghatározott keretek között és megfelelő helyzetekben – *bizonyos mozgási-cselekvési lehetőség*. Sőt, az, hogy Magyarország a *külföldi tőke nézőpontjából* sikeres, bizonyos szempontból – persze nem jelentős mértékben, de – megnöveli önállóbb cselekvésének lehetőségeit, és megerősíti nemzetközi tárgyalóerejét. Egyébként ez ugyanígy volt Írország EK-hoz való csatlakozása idején is. A piacnyitás és viszonylagos fellendülés után, az 1973. évi csatlakozáskor Írország az állami gazdaságpolitika mozgásterére számára speciális feltételeket tudott elérni (a csatlakozási szerződés 30. számú protokolljában). Tulajdonképpen még napjainkban is ennek alapján vesz részt Brüsszel az ír állami gazdaságfejlesztési tervek és a gazdaságösztönző intézményrendszer finanszírozásában. Ezt a tapasztalatot talán még a

magyar csatlakozási tárgyalások további szakaszában is hasznosítani lehetne, bár a lehetőségek ma több okból szűkebbek.

Vállalkozásfejlesztési ügynökségek

Írországban a „félállami” szervezetek száma száz körül van. Ezek közül kb. 75-nek van a gazdasági fejlődés szempontjából jelentősége (Administration Yearbook..., 1999).

Az állami gazdaságpolitika meghosszabbított kezeként néhány nagyobb ügynökség jelentősége, országos vagy regionális kihatása folytán, kiemelkedő. Ezek: a gazdaságpolitika kialakításában és a nagyobb ügynökségek tevékenységének összehangolásában szerepet játszó *Forfás*, a hazai ipart, nemzetközi és pénzügyi szolgáltatásokat támogató *Enterprise Ireland*, a külföldi tőke beáramlását és működését elősegítő *IDA Ireland*, az élelmiszeripar műszaki fejlesztését, illetve piacra jutását szolgáló két ügynökség (a *Teagasc*, illetve a *Bord Bia*), a szakoktatásért felelős *FÁS*, a regionális funkciójú *Shannon Development*, a helyi kistévékenységeket támogató *városi és megyei vállalkozási testületek*, végül a még ír (gael) nyelvű és kultúrájú körzetek fejlődését elősegítő *Udaras na Gaeltachta*. Az alábbiakban – az utoljára említett intézmény kivételével – kicsit részletesebben ismertetem az iparfejlesztés szempontjából fontos tevékenységüket.

A felsorolt intézmények valóban a legszélesebben átfogják, behálózzák a vállalati szférát. Így például az *Enterprise Ireland* a nem családi méretű *6000 hazai cégből évente mintegy 5000-rel* kerül valamilyen formában kapcsolatba. Az *IDA Ireland*nek az országban működő kb. *1200 multinacionális cégből 1140* a partnere.

A vállalkozói szektor állami direkt támogatásának összértéke 1998-ban 606 millió írt fontot (825 millió dollárt, 206 milliárd forintot) tett ki. Ez 1988-hoz képest 50 százalékos (évi 4,1 százalékos) reálnövekedés. (A GNP ugyanezen idő alatt 81 százalékkal, az állami költségvetés teljes kiadásai 46 százalékkal emelkedtek.) Az összes vállalati támogatáson belül az utóbbi években csökkent az alaptőkéhez való, vissza nem térítendő hozzájárulás szerepe és nőtt a közvetettebb formáké (kutatás-fejlesztés, részvényvásárlással részesedés szerzése, munkahelyteremtő támogatás, versenyképesség javítása, oktatás, piaci promóció). Mindazonáltal az alaptőke-juttatás 1998-ban még az összes támogatás 46,5 százalékát tette ki (*Forfás Annual Report, 1998., 15–23. o.*).

Az említett 606 millió fontos támogatást a vállalkozási adóbevételek 2065 milliós összegével kell összehasonlítani. (Ennek 45 százaléka származott a termelés kétharmadát reprezentáló, de ma még jelentős adókedvezményeket élvező külföldi társaságoktól. Ugyanakkor az elmúlt évtizedben a külföldi cégek adóbefizetései sokkal gyorsabban nőttek, mint a hazaiaké.)

Az ügynökségeknek jelentős a szerepe többek között a *foglalkoztatottság növelésében*. Így például 1998-ban az ügynökségek támogatásával jött létre nettó 25-30 ezer valódi munkahely, ami az új munkahelyek durván 35-40 százaléka. Azt is figyelembe kell venni, hogy a munkába állók közé sorolják azt a sok ezer embert is, akik a *FÁS* szervezésében a szakoktatási vagy a munkanélkülieknek szervezett tanfolyamok hallgatójává vált. Így számítva már az új munkahelyek nagyobbik felénél asszisztáltak az ügynökségek.

Az *Enterprise Ireland* által támogatott ír cégek *vásárlásai a hazai piacon* évente 10-15 százalékkal nőnek. Kiadásaik négyötöde hazai termékek és szolgáltatások vásárlását célozza. Az *IDA*-hoz tartozó külföldi tulajdonú vállalatok outputjuk 38 százalékát kitevő értékben vásároltak belföldön 1997-ben. (Ez 1988-ban 40, 1995-ben 35 százalék volt.) A helyi nyersanyag- és részegységvásárlásaik azonban termelési értéküknek csak 10 százalékát érték el.

Az állam a tudományos és technikai kiadásainak növelésével jelentős mértékben ösztönözte a vállalkozói szektort. Az állam összes, tehát kutatóintézeteket, a felsőoktatást és a vállalkozásokat érintő tudományos-technikai kiadásai 845 millió ír fontot tettek ki 1998-ban. Az összeg kétharmada a felsőoktatásba jutott. A K+F kiadás az előbbi összegben belül 187 milliót ért el. (A T+T kiadások egyötöde, a K+F kiadások egyharmada EU-alapokból származott.) A vállalkozó szektor K+F kiadása a kilencvenes években nagyon gyorsan nőtt: az 1991 évi 200 millió fontról 1997-re 535 millióra (a GDP 0,5 százalékaról az 1,2 százalékára).

Hangsúlyozni kell, hogy az állami ügynökségek tevékenysége a *nyilvánosság előtt* folyik, átlátható. Szép kiállítású, részletező kiadványokban mutatják be tevékenységüket. Elektronikus adatbankjaik nyilvánosak.

A továbbiakban áttekintjük a legfontosabb állami gazdaságfejlesztési ügynökségek (elsősorban iparfejlesztést szolgáló) feladatait, anyagi lehetőségeit, eszközzrendszerét. Látni fogjuk, hogy *az ügynökségek az állam ipargazdasági stratégiájának aktív alakítói, ugyanakkor a vállalkozói szektort több oldalról behálózzák, tevékenységüket ezzel támogatják és egyben harmonizálják, az általános gazdaságfejlesztési célok felé terelik.*

Forfás

A Forfás az Iparfejlesztés, a tudomány és technikapolitika kidolgozó és tanácsadó szerve (The Policy and Advisory Board for Industrial Development and Science & Technology in Ireland). A Forfás legfontosabb feladatait az 1993. és 1998. évi iparfejlesztési törvény határozza meg. Ezek szerint: a vállalkozási, kereskedelmi és foglalkoztatási miniszter tanácsadó szerve az iparfejlesztés kérdésében; elősegíti az ipar, a technika, a kereskedelem és az emberi erőforrások fejlesztését; támogatja a tudományos és technológiai fejlesztést; ösztönzi a külföldi vállalkozások bejövetelét és tevékenységét; koordinálja a hazai ipar fejlesztéséért felelős, fentebb felsorolt állami ügynökségek tevékenységét.

Tanulságos a Forfás – vállalkozási miniszter által kinevezett – *igazgatóságának* (Board) összetétele. Az igazgatóság elnöke a Forfás elnöke. Tagjai között található a Vállalkozási, kereskedelmi és foglalkoztatási minisztérium államtitkára, a fontosabb állami gazdaságösztönző ügynökségek (Forfás, Enterprise Ireland, IDA Ireland, FÁS) vezérigazgatói mellett, az Írországbán egységes szakszervezeti szövetség (ICTU) főtitkára (!), a legnagyobb egyetemek professzorai, mérnök, jogász és közgazdász, mint adószakértő a PricewaterhouseCoopers képviselője.

A Forfásnak szervezetileg két fő részlege van: a Vállalkozási és kereskedelempolitikai, valamint a Tudományos és technikai.

A Forfás égisze alatt működik *több stratégiai jelentőségű tanácsadó bizottság*. Ilyen a Tudomány, a Technológia és az Innováció Ír Tanácsa (Irish Council for Science, Technology and Innovation, ICSTI), a Nemzeti Versenyképességi Tanács (The National Competitiveness Council), az EMU Konzultatív Bizottsága (EMU Consultative Committee), az EMU Menedzsment Bizottság (EMU Management Committee), valamint három szakoktatási tervező és végrehajtó bizottság. A bizottságok tagjai között találhatók a minisztériumok, állami ügynökségek, a központi bank, az akadémiai és egyetemi körök, a vállalatok, közöttük külföldi cégek, szakmai szövetségek, a kereskedelmi kamarák, vállalkozói szövetségek, a szakszervezet képviselői. *Ezen a szakmai – tehát nem politikai – szinten is érvényesül az Írországbán általános széles körű konszenzusos érdekegyeztetés.*

A Forfás tevékenységének főbb területeit az 1998. évi eredmények alapján mutatjuk be. Érdemes áttekinteni szerzteágazó, tudatosságot, hosszabb távú szemléletet tükröző feladatait.

Éves jelentést készített a *versenyképességről* (ezen belül többek között összehasonlító elemzés született Magyarország versenyképességéről). Kidolgozta a kormány Fehér Könyvét és stratégiai programját a szolgáltatásokról, az elektromos energia piacának liberalizálásáról, a stratégiai fejlesztési övezetek (ipari parkok) „tervszerű” rendszerének kiterjesztéséről. A koncepció részét képezi az 1999-ben elfogadásra került Tervezési és stratégiai törvénynek(!). Az illetékes stratégiai bizottság hét tanulmányban vizsgálta a technikai fejlődés irányait, kidolgozta a 2006-ig szóló állami terv megfelelő fejezetének háttéranyagát. Elemzések készültek a távközlési befektetésekről, a piacliberalizációról, az állami gerinchálózat részleges privatizálásáról, az állami távközlési vállalat részvényei egy részének piacra dobásáról, az internetes kereskedelemről. Javaslat született digitális park létrehozásáról Dublinban. A szakoktatási tervező bizottság szakoktatás-fejlesztési tervet és több ágazati tanulmányt dolgozott ki, javaslatára a kormány több ezer fővel növelte a számítógépes szakemberképzést. Több kutatás vizsgálta a korábbi kormányzati programok teljesülését és hatását, valamint a gazdaságfejlesztési ügynökségek tevékenységének hatékonyságát.

Az EU *regionális fejlesztési* programjainak növekvő szerepéhez alkalmazkodva javaslat született, amely a 2000–2006-os Nemzeti Fejlesztési Tervbe épül be. A regionális fejlődés érdekében megszervezték az állami és a magánszektor partnerségi programját (public-private partnership – PPP). A Forfás az EU 5. keretprogramjában részt vevő ír tárgyalóküldöttség koordinátora. Felel az EU strukturális és szociális alapjaival és a WTO-tárgyalásokkal kapcsolatos háttérelmzésekért.

Vizsgálta és előterjesztéseket készített az adópolitikáról és a költségvetési politikáról. Azóta a parlament által elfogadott javaslatot tett az adócsökkentésre, egységes vállalkozási adó bevezetésére. (2003. január 1-jétől egységes, 12,5 százalékos vállalkozási adót vezetnek be, amely a kedvezményezett exportszektorban 2,5 százalékos emelkedést, a hazai termelő és szolgáltató szektornak 12,5 százalékos csökkenést jelent. Ezt az EU Bizottsága jóváhagyta.) Állami segédlettel és kofinanszírozással 16 vegyes tulajdonú kockázati tőkealapot hoztak létre.

A Forfáshoz tartozik az *Ír Nemzeti Akkreditációs Bizottság (The Irish National Accreditation Board) is*. A műszaki laboratóriumok, minőségbiztosító intézmények, közgazdasági és auditáló cégek, szabványügyi intézmények stb. akkreditációját végzi.

A többi állami ügynökség adatainak felhasználásával *Üzleti Információs Rendszer (BIS)* működtet a gazdasági minisztériumok használatára is. Népszerűsítő, felkészítő kampányokat szervezett az EMU-ról, a tudomány, technika, innováció fontosságáról, a szakoktatásról. A Forfás tanulmányait szép kiállítású kiadványokban publikussá teszik. Rendszeresen megjelentet egy innovációs információs lapot is (Science, Technology, Innovation News). Kiemelkedő jelentőségű az a kiadvány, amely könnyen áttekinthető formában mutatja be a hazai vállalkozások számára rendelkezésre álló összes támogatási formát, és azt, hogy azokra milyen feltételekkel és mely állami szerveknél lehet pályázni.

Enterprise Ireland

Az Enterprise Ireland hatókörébe a tíz főnél többet foglalkoztató, ír ellenőrzés alatt lévő feldolgozóipari és exportképes szolgáltatásokat végző cégek, valamint a helyi természeti erőforrásokat kihasználó külföldi vállalkozások tartoznak. Feladata, hogy a vállalatokkal közvetlenül együttműködve, az innovációs képességeik, piacra jutásuk,

kapacitásaik fejlesztésével, a vállalaton belüli szakoktatás és a technológiai fejlődés támogatásával elősegítse versenyképességük javítását, profitábilis termelésük és exportjuk jelentős növelését, a foglalkoztatottság bővítését.

Az Enterprise Irelandnek 10 vidéki regionális, valamint 28 külföldi „piaci” irodája van. Utóbbiak az Ír Köztársaság kereskedelmi kirendeltségeinek szerves részét képezik. Az *Igazgatótanács* (Board) tagjai főleg az üzleti szférát képviselik. Különböző bizottságok döntenek a támogatások odaítéléséről. Ezekben is ott találhatók a vállalkozások képviselői.

Az Enterprise Ireland *jelentőségét* azzal lehet érzékeltetni, ha – a durván egyötöd részben EU-s alapokból származó – vállalkozásösztönzési kiadásait összehasonlítjuk az ír tulajdonú vállalatok fejlesztési kiadásaiival. Ez utóbbi 1998 folyamán kb. 450 millió írt fontot tett ki, az Enterprise Ireland vállalati támogatásai pedig nagyjából 100 milliót (kb. 33 milliárd forintot). Utóbbin belül 56 milliót tett ki a közvetlen vállalkozásfejlesztési, K+F és foglalkoztatási segítség, 10 milliót a piacfejlesztési projektek és 20 millió font értékben részesedést szerzett (vállalt) a támogatott cégekben. (Az adatok forrása: Enterprise Ireland Annual..., 1998, belső borító és 8. o.)

Az Enterprise Irelandnál is jellemző a *stratégiai tervezés*. 1999 áprilisában látott napvilágot hároméves stratégiai programja, amely szerint az ír cégek 2001-ig 22 százalékkal növelik teljesítményüket és 31 százalékkal az exportjukat. Természetesen az Enterprise Ireland feladatait is rögzítették e célok elérése érdekében (új, valamint exportálni kezdő, illetve jelentősebb exportot lebonyolító cégek támogatása, K+F intenzív vállalkozások számának növelése 20 százalékkal, a szakoktatási napok számának harmadával való növelése). Hosszabb távú céljuk az ír cégek kibocsátásának megkétszerezése 10 év alatt.

Az Enterprise Ireland *tevékenységének legfontosabb területei* az 1998. évi tevékenység alapján az alábbiak.

10 millió írt font (3,3 milliárd forint) támogatással 120 ír tulajdonban lévő, *nemzetközi szolgáltatásokban*, elsősorban szoftverben érdekelt cég 68 millió fontot kitevő beruházását segítette megvalósulni. E szektor egy év alatt 16 százalékkal növelte kibocsátását és exportját. Az Enterprise Ireland égisze alatt működő *Nemzeti Szoftver Igazgatóság* (National Software Directorate, NDS) sokat tett a szoftverek piaci eladásának növeléséért, a középfokú szakemberképzés fejlesztéséért, a külföldön dolgozó szakemberek hazacsalogatásáért.

Az ipar nem fogyasztási javakat előállító ágazataiban 1998-ban 172 iparvállalatot támogatott, 21 millió fonttal. Az Enterprise Ireland hatókörébe tartozó vállalkozások abban az évben 9 százalékkal növelték kibocsátásukat és 6 százalékkal exportjukat. Nagy hangsúlyt fektettek a külföldi vállalatokkal való együttműködésre: a bedolgozás fejlesztésére, stratégiai szövetségek kialakítására, licencek átvételére, közös kutatásokra, közös marketingre. Kiemelt szerepe van az USA–ír üzleti partneri programnak.

A jórészt hazai piacra termelő *fogyasztási javakat előállító cégek* közül 150 vállalkozás 7,1 millió font támogatást kapott. E szektorban a termelés 6, az export 2 százalékkal nőtt. Az ajándékipar, a ruházati ágazat, a fa- és bútoripar kapott kiemelt támogatást.

Az élelmiszeripar teszi ki a hazai tulajdonú ipar kétharmadát. Az illetékes osztály a késztermékek piacának bővítésére és (más, a mező- és élelmiszer-gazdaságban érdekelt állami ügynökségekkel és a minisztériumokkal együttműködve) a szektorális stratégiai tervek kidolgozására koncentrált. Kiemelten támogatták a nagyobb hozzáadott érték érdekében a késztermékek gyártását. (Lásd még a Teagasc és a Bord Bia élelmiszeripari tevékenységét.)

Az Enterprise Ireland fontos feladata a *nemzeti tudományos, technológiai és innovációs infrastruktúra* fejlesztése. A Nemzeti Kutatástámogatási Alap (National

Research Support Fund Board) támogatja a magas feldolgozottságot képviselő termékkel kapcsolatos kutatásokat (1998-ban 542 projektet 10 millió font értékben). Ebből az ír tulajdonú cégek 25 százalékkal részesedtek. Az Enterprise Ireland 260 cégnek szervezett K+F tanfolyamot, illetve tanácsadást. Kiemelt célként kezelik az innovatív ír cégek számának növelését és a különböző vállalatok részvételével létrejövő innovációs hálózatokat, beleértve a nemzetközi kapcsolódásokat is. Ezeket külföldi képviselőin keresztül is támogatja. Ez az állami ügynökség felel a Csúcstechnológiai Programokért (Programmes in Advanced Technologies, PATs). Ennek keretében 300 kutató dolgozik 34 egyetemi központban. Ezek 1998-ban az Enterprise Ireland szervezésében – de jórészt vállalati megrendelésre – 500 ír cégnek dolgoztak és 150 új termék és eljárás kidolgozásában vettek részt. A PATs új technikaintenzív cégek indulásánál is bábáskodik. Az Enterprise Ireland 1998-ban 1300 ír cégnek nyújtott technikai szolgáltatást, tanácsadást K+F, mérési és kalibrációs szolgáltató hálózatán keresztül (National Center for Non-destructive Testing, *National Electronics Technology Centre*, NETC; *National Methodology Laboratory*, NML). Az Enterprise Ireland adja ki a Technology Ireland című folyóiratot is.

Az Enterprise Ireland közreműködésével, de magántőke részvételével 1998 végén 13 *kockázati tőkealap* működött, összesen 70 millió ír font alaptőkével. Az Enterprise Ireland kb. 300 cégben rendelkezik tulajdonosi *tőkerészesedéssel*, jórészt elsőbbségi részvénnyel. Elsősorban kezdő vállalkozók esetében nem visszatérítendő tőkével járul hozzá az alaptőkéhez. Tanácsot ad a lehetséges külső tőkeforrásokról, segítséget nyújt befektetők, kockázati tőkealapok támogatásának megnyeréséhez.

Munkaerő-hatékonysági és stratégia-fejlesztési programokat készít az egyes vállalatok részére. Segít a megfelelő szakemberek felkutatásában. Az oktatási programok a jelzett évben 6 millió fontot tettek ki [menedzserképzés, oktatási támogatás, minőségi termelés (World Class Manufacturing), diplomások elhelyezése, tanácsadás, K+F menedzserképzés].

Az Enterprise Ireland tevékenységében is előtérbe kerül a *regionális fejlesztés*. Helyi irodái a vállalatközpontú szemlélet mellett erre is nagy hangsúlyt fektetnek. Egyre inkább együttműködnek a Megyei Vállalkozási Testületekkel (County Enterprise Boards).

Az Enterprise Ireland a vele kapcsolatban álló ír vállalkozásoknak változatos formában *marketingsegítséget* nyújt – részben a belföldi és a külföldi képviselőin keresztül. Széles körű elektronikus *adatbázisa* a vállalkozások előtt is nyitott.

Industrial Development Agency (IDA)

Az IDA Ireland hivatása egyfelől az, hogy a feldolgozóiparban és a nemzetközi szolgáltatásokban érdekelt *nemzetközi cégeket megnyerje az írországi befektetéseknél*. Ugyanakkor az ilyen multinacionális vállalatok írországi tevékenységéhez támogatásokat nyújt. Ez utóbbi tekintetében – figyelembe véve az EU direktíváit – a regionális fejlesztési célok nagyobb hangsúlyt kapnak, mint korábban.

Az IDA Ireland mint állami ügynökség a vállalkozási, kereskedelmi és foglalkoztatási miniszternek tartozik beszámolási kötelezettséggel. A Dublini Pénzügyi Szolgáltató Központtal kapcsolatos tevékenységéről a pénzügyminiszternek készít összefoglalót. Az IDA Ireland *igazgatóságában* (board) a magáncégek képviselői vannak többségben. Az IDA Irelandnek Írországból 9 *regionális irodája*, az Egyesült Államokban 6, Európában 4, Ázsiában 4, Ausztráliában 1 képviselője van.

Az Írországból működő mintegy 1200 *külföldi cég közül 1140* kap valamilyen formában támogatást az IDA-tól! Az IDA e cégeknek 1998-ban 138 millió ír font támo-

gátást nyújtott. (Ugyanakkor a külföldi társaságok 800 millió font társasági adót fizettek. Ez utóbbi azért érdekes, mert a kilencvenes évek elejéig, tehát az ír tőkepiac liberalizálását követő 20 évig a külföldi társaságok támogatásának összege meghaladta a tőlük származó költségvetési bevételt.) A multinacionális cégek exportja a jelzett évben 29 százalékkal, termelése közel hasonló ütemben, belföldi kiadásai 19 százalékkal, a teljes munkaidőben foglalkoztatottjainak létszáma 8,4 százalékkal emelkedett.

Az IDA 1998-ban 243 új befektetést tárgyalt, ebből 115 a Dublini Nemzetközi Pénzügyi Szolgáltatási Központban (Dublin's International Financial Services Centre) létesült, ahol külföldi pénzügyi befektetők kedvezményes elhelyezést és adózási feltételeket kapnak. A fennmaradó 128 projektből 66 új zöldmezős beruházás volt, a további 62 pedig már meglévő kapacitás fejlesztése.

Az IDA bevételeinek túlnyomó hányada az államkincstártól érkezik. A bevételek 12 százaléka főleg ingatlanokból származó bérleti díj, kisebb része osztalék és kamat. Az IDA összesen 138 milliós támogatási kiadásai közül 1998-ban a már létező cégek 21 millió ír fonthoz jutottak, az új cégek szakoktatási és technológiai költségeikhez 42 milliót kaptak, a foglalkoztatási támogatások 49 milliót tettek ki, további 11 milliót szántak továbbképzésre és K+F programokra, 15 millióval szubvencionálták a Shannon ipari övezetet.

Az IDA Ireland *tevékenységének súlypontjai* az alábbiak.

A *preferált területek* az információs és kommunikációs technológia, hardver-előállítás (kb. 300 cég) a szoftvergyártás (itt 120 külföldi cég van jelen), a kapcsolódó internetes kereskedelem, a gyógyszergyártás és az egészségügyi eszközök gyártása (200 külföldi cég), a szolgáltatások és az építőipar. A Forrással közös erőfeszítéseket tesz a multinacionális cégek írországi vásárlásainak elősegítésére, a hazai és a külföldi tulajdonú vállalatok termelési együttműködésének fejlesztése érdekében. Az IDA hangsúlyt fektet arra, hogy a külföldi vállalatokat az ország elmaradottabb térségeibe csalogassa.

A *Dublini Nemzetközi Pénzügyi Központban* eddig összesen több mint 800 befektetés valósult meg. A külföldi pénzügyi befektetők (bankok, befektetési alapok, biztosítók stb.) az IDA Ireland igazolása alapján telepedhetnek be. A kedvezményekért cserébe a könyveikbe betekintést nyújtanak az ír Központi Banknak, amely bizonyos mértékig harmonizálja tevékenységüket!

Ami az IDA *ösztönző eszközeit* illeti, üzemi épületekkel, szakképzett munkaerővel, kiváló telekommunikációs lehetőségekkel, kedvezményekkel segíti a külföldi vállalatok megtelepedését és működését. Az „állami és a magántőke partneri programjaként” működő ingatlanfejlesztési programot működtet. Megfelelő kritériumok alapján – tőkejutatásként – ingyenesen bocsát külföldi vállalkozások tulajdonába területet és épületeket. Külön osztály foglalkozik a meglévő ingatlanok hasznosításával és külön osztály az új vállalkozói övezetek kialakításával. Az ingatlanfejlesztéseken belül is kiemelkedik az IDA partneri szerepe új digitális parkok kialakításában. Erre a célra 10 millió fontot költött.

A külföldi cégek a termék-, illetve eljárásfejlesztéshez *kutatási, illetve technológia-adaptálási támogatást* kaphatnak. *Kamatátogatás és hitelgarancia* a külföldi vállalkozások állótőke-bővítéséhez felvett hitelekre adható. Továbbá – mint említettük – jelentős foglalkoztatási és szakoktatási támogatást kapnak.

A *tervezési főosztály* és a hozzá tartozó piacelemző osztály tanulmányokat és terveket készít, melyek az állami döntéshozatalt is támogatják. A tervek szerint 1998 és 2000 között a külföldi ellenőrzésű szektorokban dolgozók létszámát (116 ezer fő) 30 ezerrel kívánták növelni.

Az IDA világszerte figyelemfelhívó *brosúrákat* terjeszt az egyes fontosabb ipari és szolgáltató ágazatok feltételeiről, az elérhető kedvezményekről. Népszerűsíti az új ipari

övezeteket. A legújabb befektetésekről és lehetőségekről, a szabályok módosulásairól a Business Ireland című időszaki újságja ad tájékoztatást.

FÁS, a Nemzeti Oktatási és Foglalkoztatási Szervezet

A FÁS (National Training and Employment Authority) *gazdasági és szociális feladatokat egyszerre szolgáló szervezet*. A többi nagy állami ügynökséghez hasonlóan a gazdasági, tehát a Vállalkozási, kereskedelmi és foglalkoztatási minisztérium alá tartozik. Ennek indoka, hogy a vállalkozások munkaerő-igényeit közvetlenül ismerni kell, és az igények elé kell menni. Statútuma szerint gazdaságpolitikai feladatai a következők: magasán képzett munkaerő biztosítása és továbbképzése, a képzett munkaerő hiányának elkerülése, vállalati igények alapján munkások, alkalmazottak toborzása, a strukturális átalakulásokkal járó munkanélküliség csökkentése, a foglalkoztatás és a vállalatok ösztönzése, a termelékenység és a versenyképesség javítása, dolgozói szövetkezetek létrehozásának segítése, a külföldön munkát vállaltak hazatérésének elősegítése, Írország területén kívül – üzleti alapon – a munkavállalással kapcsolatos konzultációs-információs tevékenység nyújtása. Szociális feladatai között a munkanélküliség általános csökkentése, a szociális kirekesztettség minimalizálása, a helyi szociális szolgáltatók biztosítása, a vidékfejlesztés a legfontosabb.

Országszerte 20 oktatási központja, 46 helyi oktatási, 70 foglalkoztatási (munkanélkülieknek szolgáltatást nyújtó) irodája van. A FÁS *regionális (helyi) szolgáltatásaiért* a FÁS égisze alatt működő Képzési és Foglalkoztatási Hatóság (FÁS Training and Employment Authority) a felelős. 1997-ben összesen 114 ezer fő volt érintve a FÁS foglalkoztatási, szakképzési és vállalkozástámogatási programjaiban, továbbá az általa szervezett szakmai továbbképzésekben, s 50 ezer állásajánlatot közvetített.

A FÁS oktatási-szakképzési *kiadásai* 1997-ben 147 millió (a közvetlen kiadások 95 millió), a foglalkoztatással kapcsolatos költségei 320 millió fontot értek el. Az összesen 480 millió fontot kitevő bevételeiből 70 millió (14 százalék) származott EU-s forrásokból (az Európai Szociális Alapból és a Regionális Fejlesztési Alapból). 1998. évi teljes költségvetése 495 millió ír fontot tett ki.

A FÁS *igazgatóságában a vállalkozók és a szakszervezetek egyenlő súllyal vannak jelen*, helyet kap az ifjúság képviselője, a FÁS alkalmazottai és természetesen több érintett minisztérium. A FÁS hosszabb távú ténykedését középtávú *prognózisok, tervek*, folyamatosan készülő *ágazati tanulmányok* regulálják.

A FÁS *tevékenységének fő területei* közül csak a vállalatokat közvetlenül segítőkét ismertetjük kicsit részletesebben, a többit csak megemlítjük.

Sokféle *szolgáltatást nyújt az üzleti szférának*. Az Ipari Képzési Bizottság (*Industrial Training Committee*, ITC) tevékenységéhez tartozik az ipari munkaerő iránti igény változásainak meghatározása és az erre való reagálás. A fontosabb iparágak szerint 6 albizottsága működik. Az Ipari Szerkezetátalakítási Szakoktatási Program (*Industrial Restructuring Training Programme*) a FÁS legjelentősebb ipartámogató rendszere. E program legfontosabb eleme a Szakoktatási Támogatási Rendszer (*Training Support Scheme*), amely 1998-ban 3200, 500 főnél kevesebbet foglalkoztató kis- és középvállalatnak 27,5 ezer fő képzésével nyújtott támogatást. Az építőiparban egy speciális programot hirdettek a versenyképesség javítása érdekében (*Construction Training Incentive Scheme*). 1997-ben 295 építőipari cég hétezer alkalmazottját részesítették továbbképzésben. A kisvállalatok különösen kedvező elbánásban részesülnek, a költségek 80 százalékától mentesülnek. A FÁS szakemberei részt vesznek a többi állami gazdaságfejlesztési ügynökség szakoktatási programjainak összeállításában. Egy sor iparágban (összesen 1029 vállalkozásra)

szakképzési hozzájárulásként a forgalom arányában 1 százalékos adót vetettek ki, amelyből 16 millió ír font folyt be. Ugyanakkor – ösztönzési céllal – az oktatásban részt vevő cégek az adó 90 százalékát visszaigényelhetik.

Iparági sajátosságoknak megfelelő oktatási, szakértői, K+F képességi igazolásokat ad ki. A minden tekintetben kiváló szakembergárdával rendelkező cégek kiválósági bizonyítványért (Excellent Through People) folyamodhatnak. A FÁS Szakoktatási Tanácsadó Bizottsága (Training Advisory Committee) információkkal szolgál az oktatási-továbbképzési támogatásokról. A kezdő és a kisvállalkozások speciális anyagi támogatásban részesülnek. A FÁS a munkásokat, alkalmazottakat kereső cégek számára munkaerő-toborzó szolgálatot indított, ehhez adatbankot alakított ki.

A FÁS Szövetkezetfejlesztési Részlege (Co-operative Development Unit) kisipari dolgozói szövetkezetek létesítéséhez nyújt segítséget, elsősorban a hátrányos térségekben. 1997-ben mintegy hatvan ilyen működő, illetve szerveződő szövetkezettel foglalkoztak. *Vidéki foglalkoztatási programok* (Community Employment Programme) keretében 1997-ben 3000 projekt segítségével 40 ezer (más számítás szerint 56 ezer) főt foglalkoztattak a FÁS támogatásával, illetve közreműködése alapján. 96 százalékuk korábban tartósan munka nélküli volt. 85 százalékuk a munkába állás előtt képzésben vett részt.

1997-ben 32 ezer ember vett részt a *munkanélkülieknek* szervezett speciális tanfolyamokon, továbbképzéseken, szakmunkásképző iskolákban, alapítványi képzési rendszerekben. A 70 helyi munkanélküli-iroda igyekszik elhelyezni a munkahelyet keresőket. A programok résztvevőinek háromnegyedét azonnal munkába tudják állítani.

Sfadco, a Shannon Repülőtér Szabadkereskedelmi Fejlesztési Övezet Kft.

Az Sfadco (Shannon Free Airport Development Company Limited) egyrészt a szabad kereskedelmi övezet, másrészt az ipari park, harmadrészt a regionális fejlesztési politika sikeres ötvözete.

Írországban több ipari park és szabad kereskedelmi övezet működik. E híres „félállami” – ipari parkként a világ legrégebbi – intézménnyel mégis külön kell foglalkozni, mégpedig mérete és hatóereje folytán. Többé-kevésbé az eddig ismertett állami ügynökségek funkcióit kombinálva egyesíti magában. Több helyi irodát, vállalkozói központot, turistairodákat működtet a térségben, az Egyesült Államokban két képviselést tart fenn.

A költségvetése 1997-ben 52 millió ír font volt (ebből 17 millió származott a Forfástól és az IDA Irelandtól, 7 millió az EU alapjaiból, 23 millió saját bevételekből, a fennmaradó 5 millió az államkincstárból). 24 milliót fordítottak az ipari, szolgáltató és turisztikai tevékenység támogatására, közel egymilliót vállalati részesedés megszerzésére, 12 milliót a régió infrastruktúrájának fejlesztésére. Az ipari parkban és az Sfadcohoz tartozó, alább szereplő régióban összesen legalább 300 cégnek juttatott tőkét, 6 cégben vállalt részesedést. (Részvényportfóliója meghaladja a 17 millió ír fontot.)

Az Sfadco főbb tevékenységi területei és funkciói a következők.

A Shannon Szabadkereskedelmi Övezet (Shannon Free Zone) fejlesztése. Külföldi ipari és szolgáltató vállalatok telephelye. 110 multinacionális cég 6300 főt foglalkoztatott 1997-ben, összesen mintegy 20 ezren dolgoztak az övezetben. Hozzá tartozik a nagy repülőtér, mely nemzetközi légiügyi szolgáltatások központja és a 200 ezer tonnás hajókat is fogadó kikötő. A komplexum közvetve további tízezreknek ad munkát. Ösztönző eszközrendszere hasonló a fentebb ismertett intézményekéhez.

Limericki Nemzeti Technológiai Park. 100 százalékban az Sfadco tulajdona. Elsősorban az élelmiszer-ipari kutatások központja. 90 önálló szervezetben 3 ezer főt foglalkoztatnak. A szolgáltatások hasonlóak, mint az ipari parkban, azzal, hogy a K+F jellegű támogatások vannak túlsúlyban. Az *Ennis Digitális Park* most van fejlesztés alatt. A technikaintenzív, elsősorban külföldi cégeket kívánják ide csalogatni.

Egyik legfontosabb funkciója, az Európai Regionális Fejlesztési Alap (ERDF), az EU Iparfejlesztési, valamint a Turizmus Fejlesztési Operatív Programja forrásainak hasznosítása. E források felhasználásában a vidékfejlesztés mellett a termékfejlesztés finanszírozása áll előtérben.

Az Sfadco öt megye *regionális fejlesztéséért* is felel. Ezen belül kiemelt szerepe van a hazai ipar támogatásának. Részben több saját tulajdonú vállalkozása révén kiemelten kezelik a turizmust. Együttal a műemlékek felújítását és a kulturális hagyományok ápolását is folytatják.

Élelmiszeripar

A Teagasc, a Mezőgazdasági és Élelmiszer-fejlesztési Hatóság (Agriculture and Food Development Authority) a Mezőgazdasági és Élelmiszer-ipari Minisztériumhoz tartozó állami gazdaságfejlesztési ügynökség. A mezőgazdasági és az élelmiszer-ipari gazdálkodók, vállalatok *tanácsadó, kutatási, oktatási és továbbképzési szolgáltató* szervezete. Az élelmiszer-feldolgozás fejlesztésében játszott szerepe miatt foglalkozunk vele. (700 élelmiszer-feldolgozó céget tartanak nyilván, 92 százalékuk ír tulajdonban van.)

Kilenc kutatóintézete, kb. 100 helyi tanácsadó képvisellete, országszerte 50 oktatóközpontja, 15 kollégiuma van. 1998. évi költségvetése 85 millió font körül volt (44 százalékáa állami támogatásból, 33 százalékáa az EU Strukturális Alapjából, 23 százalékáa saját bevételből). A kiadásainak 42 százalékáa kutatást, 42 százalékáa a tanácsadó szolgáltatásokat, 26 százalékáa a szakoktatást szolgálja.

Az összegek nagyobbik része a mezőgazdasági termelés fejlesztését célozza. Az élelmiszer-feldolgozás elsősorban a kutatásokban került előtérbe. Az élelmiszer-feldolgozóknak a Teagasc részlegeként működő Nemzeti Élelmiszer-központ (National Food Centre) Ipari Tanácsadó Bizottsága és a Technológiafejlesztési Szolgálat, valamint a Teagasc vidéki irodái – minőségbiztosítási, termék- és technológiafejlesztési, higiéniai, tesztelési és termelésfejlesztési, piaci ügyekben – tanácsot adnak. A kutatóintézetei saját témáik keretei között folytatnak tanácsadó tevékenységet. A tanácsadók költségeinek átlag 50 százalékát fizetik a megrendelők. A kis- és középvállalatok nagyobb támogatásban részesülnek. A Teagasc az élelmiszer-feldolgozóknak is szervez például minőségbiztosítási, higiéniai, kisvállalkozás-menedzselési tanfolyamokat. Évente jelenleg kb. 5 ezer élelmiszer-ipari menedzser technológiai és higiéniai továbbképzését szervezi a Teagasc élelmiszer-ipari oktatási programja. Külön tanfolyamon képzik magukat a kutatási tanácsadókat.

A Bord Bia, az Élelmiszer-gazdasági Ügynökség (Irish Food Board) is az ír Mezőgazdasági és Élelmiszer-ipari Minisztérium fennhatósága alatt működik. Legkiemeltebb feladata az ír agrártermékek, közöttük az élelmiszer-ipari termékek és a világhíres speciális italkülönlegességek *piacra jutásának elősegítése*. A Bord Bia két főosztálya közül az egyik a nyerstekekkel, a másik a feldolgozóipariakkal foglalkozik. A piacbiztosításban, -közvetítésben nagy szerepet játszik a Bord Bia 5 nyugat-európai, New York-i és moszkvai irodája. 1998-ban összesen 14 millió ír fonttal támogatta az ír élelmiszer-gazdaság piacra jutását.

Promóciós tevékenységének eszközei: a széles körű adatbázis, amelyet a farmerek, a feldolgozó cégek, a kereskedők és a fogyasztók egyaránt használhatnak; üzleti part-

nerközvetítés; kiállítások, reklámkampányok; marketingtámogató program; minőség-biztosítási eljáráshoz segítségnyújtás.

Városi és Megyei Vállalkozási testületek

A helyi Vállalkozási Testületek (City and County Enterprise Boards) feladata a feldolgozóipari és a szolgáltató mikrovállalkozások segítése, elsősorban anyagi támogatásuk révén.

A Vállalkozási Testületeket, tevékenységüket tekintve a helyhatóságok felügyelik, de adminisztrációs szempontból a Vállalkozási, Kereskedelmi és Foglalkoztatási Minisztériumhoz tartoznak.

A megyék és városok szerint 35 helyi vállalkozási testület működik. Ezek tagjai – súlyuk sorrendjében – a helyi hatóságok választott képviselői, a végrehajtásban szerepet vállaló, fentiekben ismertetett nagyobb állami ügynökségek képviselői, a kisvállalkozói érdekképviseletek, egyenlő súllyal szerepelnek továbbá a vállalkozók és a szakszervezetek, s jelen vannak a farmerek képviselői és mások is.

A működtetésükhöz szükséges források 75 százalékban az EU-tól, 25 százalékban a kincstártól származnak. A rendelkezésünkre álló 1995. évi adat szerint 15 millió font körül volt az összes kiadásuk. Több év (1993–1995) átlagában 64 százalékot tett ki a tőkejuttatás, 25 százalékot a munkahely-teremtési és foglalkoztatási kiadás és 11 százalékot a megvalósíthatósági tanulmányok finanszírozása. Évente több mint ezer új munkahely jött létre működésük nyomán. 1995-ben 1580 projektet hagytak jóvá. Több év átlagában az elfogadott projektek 53 százaléka a szolgáltató szektorra vonatkozott, ezen belül a helyi turizmus 18 százalékot képviselt. Az ipari projektek 19, a mezőgazdaság, halászat, erdészet 10, a kézműipar 8, a textilgyártás 2 százalékot tett ki, az egyebek 7 százalékot.

A városi és megyei vállalkozási testületek tevékenységének négy iránya kap nagyobb hangsúlyt. A vállalkozási kultúra fejlesztése, ami főleg iskolázást jelent; üzleti információk nyújtása, tanácsadás, tanácsadó mentor kijelölése; pénzügyi segítség; végül menedzsmenttámogatás. A kisvállalatok beruházásaik 50 százalékáig (max. 50 ezer font) kezdő, illetve törzstőke-támogatást kaphatnak. 5 ezer font jár új munkahely létesítéséért. A megvalósíthatósági tanulmányok költségeinek 75 százalékát vállalják át. Egyes esetekben az alaptőke-juttatást kamat nélkül, más esetekben kamatostól vissza kell fizetni.

Irodalom

Administration Yearbook and Diary, 1999. 3rd Edition. Dublin, 1999.

Annual Report, 1998. IDA, Dublin, 1999. 40 o.

Annual Report and Financial Statement, 1998. Bord Bia, 1999. 41 o.

Artnér Annamária [1999a]: Az állam tulajdonosi, forrásallokációs, beruházási és műszaki fejlesztést ösztönző szerepe Írországban. MTA VKI, kézirat, 26+30 o.

Artnér Annamária [1999b]: A külföldi és a hazai tulajdonú ipar duális fejlődése Írországban. MTA VKI, kézirat. 33 o.

Canniffe, Mary [1997]: Ireland Leapfrogs Germany, France to Become the World's 16th Most Competitive Economy. *The Irish Times*, május 21.

Challenges for Irish State Sponsored Bodies into the 21st Century. Kézirat. Jogszabályi gyűjtemény és összefoglaló. Department of Public Enterprise, Dublin, 1999. 19 o.

Department of Enterprise, Trade and Employment. Annual Report, 1998. Dublin, 1999. 83 o.

Department of Public Enterprise. Annual Report and Financial Statements, 1998. Dublin, 1999.

Enterprise Ireland Annual Report and Accounts, 1998. Enterprise Ireland, Dublin. 1999. 102 o.

Europe's Tiger Economy. *The Economist*, 1997. május 17. 23-26. o.

Farkas Péter [1998]: A gazdaságfejlesztő állam Írországban. MTA VKI, 29 o. Megjelent rövidítve: Kihívások, 109. szám. MTA VKI, 1998. és *Közgazdasági Szemle* 1999. 4. szám.

FÁS Annual Report and Financial Statements, 1997. FÁS, Dublin, 1998. 72 o.

FÁS Overview. FÁS, Dublin, 1999. Kézirat, 16 o.

Forfás Annual Report, 1998. Forfás, Dublin, 1999. 68 o.

Medium-Term Review 1999–2005. The Economic and Social Research Institute. Dublin, 1999. 201 o.

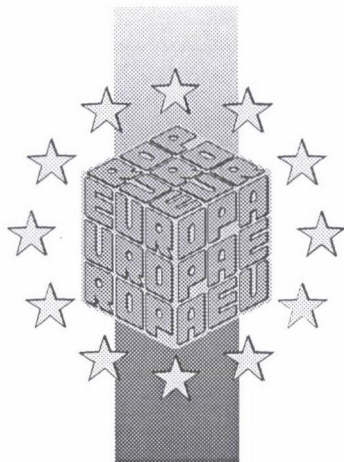
Report of City and Country Enterprise Boards Activities 1993–1995. Department of Enterprise and Employment, Dublin, 1996. 48 o.

Shannon Development Annual Report, 1998. Sfádco, Shannon, 1999. 44 o.

Teagasc Annual Report and Financial Statements, 1998. Teagasc, Dublin, 1999. 72 o.

Understanding Ireland's Economic Growth. Edited by *Frank Barry*. Dublin, 1999.

Továbbá az ismertetett intézmények sok egyéb kiadványa és tisztviselőinek szóbeli tájékoztatása.

EURÓPAI UNIÓ

A rovat a Külügyminisztérium támogatásával jött létre

Az infokommunikáció kormányzati irányítása az Egyesült Királyságban

BOGÓNÉ JEHODA ROZÁLIA

*A korábban soha sem tapasztalt sebességű műszaki fejlődés világszerte a távközlés és az informatika egyre szorosabb összekapcsolódásában nyilvánul meg. Ma már egy-egy ország nemzetközi versenyképességét, egyes régióinak felzárkózási esélyeit, lakosságának kulturális, szakmai műveltségét, életminőségét egyre inkább az határozza meg, hogy milyen a hírközlés infrastruktúrája és hogy mennyire széles körű a modern technika vívmányaihoz való hozzáférés lehetősége. Bár az információs infrastruktúrát általában magáncégek működtetik, a korábbi állami monopóliumok megszűnése nem jelenti azt, hogy az államok kivonulnának az információs társadalom fejlődésének irányításából, szabályozásából. Ellenkezőleg, éppen a piac liberalizálása teszi szükségessé a játékszabályok szigorú rögzítését, az egyetemes szolgáltatási kötelezettség előírását és ellenőrzését, a verseny- és az árszabályozást, a szűkös erőforrások kezelését. A cikk azt igyekszik bemutatni, hogy az Egyesült Királyságban, egy olyan országban, ahol a gazdasági fejlődés terén jóval hazánk előtt járnak, milyen szervezeti keretek között valósul meg az infokommunikáció központi irányítása, hogyan oszlanak meg az irányítói hatáskörök, milyen szabályozás van érvényben, mit tesz az államapparátus annak érdekében, hogy a korszerű technika vívmányai minél szélesebb körben legyenek hozzáférhetőek. Figyelemre méltó, hogy az információs technológia révén hogyan alakul át az olyan klasszikus állami feladatok végrehajtása, mint a vállalkozás- és exportösztönzés, a szak- és átképzés vagy a K+F támogatása. Napjainkban, amikor Magyarországon is napirendre került az információs társadalom kiépítésének kormányzati irányítása, érdemes megismerkedni egy olyan ország tapasztalataival, amely élen jár ezen a téren.**

Kevés olyan ország van, ahol az állam tulajdonosi szerepkörében oly nagy mértékben kivonult volna a gazdasági életből, mint az Egyesült Királyságban. Ugyancsak kevés országra jellemző, hogy kormányváltások után az elődök gazdaságstratégiáját alkotó módon folytatja az új kormány. Az Egyesült Királyság esetében a gazdaságpolitika alapvető irányzata semmit sem változott attól, hogy a konzervatívok csaknem két évtizedes uralmának vége szakadt. A munkáspárti kormány jó érzékkel ismerte fel, hogy a lerakott alapokat nem lerombolni, hanem azokra építkezni kell, így a gazdaság-

* A cikk a szerzőnek a KOPINT-DATORG-ban a Miniszterelnöki Hivatal megrendelésére összeállított „Az infokommunikáció kormányzati irányításának nemzetközi tapasztalatai” című kötetben megjelent országtanulmánya alapján készült.

stratégia, a vállalkozásösztönzés, a humán erőforrások kezelése terén szinte észrevétlenül zajlott le a kormányváltás. A változás csak annyi, hogy bizonyos elemek nagyobb, mások kisebb hangsúlyt kapnak a munkáspárti kabinet stratégiájában.

Témánk szempontjából a hangsúlyváltás egyik igen fontos eleme a – jó értelemben vett – populizmus erősödése. A gazdaságpolitika célkitűzéseit az egyszerű polgárok számára is érthető formában, az ő lelkesítésükre apelláló találó elnevezésű „programok”, „kezdeményezések” formájában teszik közzé. Ebben az esettanulmányban is számos ilyenrel fogunk majd találkozni. Ezek zömének gyökerei még a thatcheri időkre nyúlnak vissza, de maguk az elnevezések s a hozzájuk kapcsolt jelszavak mostanság váltak igazán széles körben ismertté.

Még a tory kormány frazeológiájából származik a „British Enterprise” kifejezés, amely azt jelenti, hogy Nagy-Britannia egy nagy vállalat, egy olyan vállalkozás, amely harmadik évezredbeli jó szerepléséhez minden egyes dolgozójának, üzemegységének, tulajdonosának hozzá kell járulnia. Az állam ebben az összefüggésben nem a tulajdonos, hanem egy jól szervező menedzser szerepkörét tölti be, aki a cég bevételeit nem saját luxusigényei kielégítésére, hanem fejlesztésre, a dolgozók továbbképzésére, a legmodernebb technológia vívmányainak alkalmazására, a szervezési módszerek tökéletesítésére, az üzem belüli kooperáció fejlesztésére költi. Más kérdés, hogy a világban ez mennyire valósul meg, de az egyszerű polgár jobban tud lelkesedni egy ilyen megfogalmazás kapcsán, mint ha azt hallaná, hogy például az elsődleges adósságátlomány GDP-hez viszonyított rátája hogyan fog alakulni a jövőben.

Az infokommunikáció kormányzati irányításának sarkköve, hogy maga a kormányfő állt az élére, ő a legfőbb kommunikátora. Az Egyesült Királyságban az információs és kommunikációs technológia fejlesztését, a komputer-analfabetizmus felszámolását tekintik elsődlegesnek szinte minden kormányzati feladat megoldásában. Így többek között a vállalkozás- és exportösztönzés, a lemaradt régiók és társadalmi csoportok felzárkóztatása, a munkanélküliség felszámolása, az oktatás, a szakképzés színvonalának emelése és természetesen a K+F tevékenység támogatása mindenekelőtt az információs és kommunikációs technológia vívmányaihoz való minél szélesebb körű hozzáférés révén nyer újabb és újabb impulzusokat a kormányzat részéről.

Azt, hogy a látványos akciók mögött tényleges cselekvés is áll, az elért eredmények igazolják. Az információs és kommunikációs technológia fejlettségét jelző alapvető mutatók szintjén az Egyesült Királyság igen előkelő – második, harmadik – helyen áll az országok rangsorában. Egy 1998-ban készült összehasonlító tanulmány¹ szerint 1997-ben a brit cégek 63 százaléka használt e-mailt. Ezzel az eredménnyel ugyan elmaradtak a japánok (72 százalék) és az amerikaiak (65 százalék) mögött, de alaposan megelőzték például a németeket (48 százalék) vagy a franciákat (41 százalék). Ugyanebben az évben a brit háztartások 15 százalékában volt PC. Ugyanekkorá arányt képviseltek a PC-vel felszerelt háztartások Japánban is, míg az USA-ban 39 százalékot, Franciaországban és Németországban 11–11 százalékot reprezentáltak. A brit cégek 37 százalékának volt weboldala, míg Japánban ez az arány 45, az USA-ban 41, Németországban 30, Franciaországban pedig 14 százalék volt. A brit lakosság 10 százaléka fért hozzá otthonában az internethez, miközben az amerikaiak 21 százaléka, de a japánoknak csupán 6, a németeknek 5 és a franciáknak 1 százaléka élhetett ezzel a lehetőséggel.

A brit kormány nemcsak ösztönzi az információs és kommunikációs technológia használatát, hanem gazdasági alanyként is élen jár abban. Tervei szerint 2000-ben a közbeszerzés – mind központi, mind regionális és helyi szinten – értékének 90 szá-

¹ Moving into the Information Age: An International Benchmarking Study, 1998. – Spectrum Strategy Consultants.

zaléka elektronikus formában fog megvalósulni. Vagyis az interneten hirdetik meg a versenytárgyalásokat, ott közlik a pályázatok eredményeit, s a közhivatalok elektronikus úton adják fel rendelésüket a nyertes cégek felé, azok így számláznak, s természetesen a bankátutalás is a hálón bonyolódik. Ugyanakkor az Európai Bizottság ajánlása szerint az EU-tagállamoknak 2003-ig kell elérniük, hogy a közbeszerzések 25 százaléka elektronikus úton valósuljon meg.

A HÍRKÖZLÉS MODERNIZÁCIÓJÁNAK PROGRAMJA

Az első átfogó program 1996-tól

Az Egyesült Királyság kormánya az információs és kommunikációs technológia széles körű elterjesztésére irányuló első nagyszabású programját 1996-ban indította be. Ez az aktuális és a potenciális felhasználókra: mind az egyénekre, mind a vállalatokra és szervezetekre, illetve a szolgáltatókra és fejlesztőkre egyaránt kiterjedő program az *Információs Társadalom Kezdeményezés (Information Society Initiative – ISI)* elnevezést viseli. A program megvalósításáért a Kereskedelmi és Ipari Minisztérium (Department for Trade and Industry – DTI) a felelős. A következő rövid ismertetőnkhez – stílusosan – a Minisztérium interneten közzétett anyagait használtuk forrásként.

Az ISI Programme for Business célja, hogy az 1996-tól 2000-ig terjedő időszak folyamán elősegítse, hogy a brit üzleti élet képviselői kedvezményesen fejlesszék ki információs és kommunikációs technológiai rendszerüket, s használják fel minél szélesebb körben a modern technika eme vívmányait. E cél elérése érdekében a Kereskedelmi és Ipari Minisztérium évi 35 millió fontot kapott a központi költségvetésből, azonban nem csak ennyit fordíthatnak a cégek az információs és kommunikációs technológia fejlesztésének elősegítésére, hiszen az EU „Telematics” programja keretében erre a célra jelenleg 750 millió fontnak megfelelő összeg áll a tagállamok vállalatai, szervezetei rendelkezésére. Az EU további 500 millió fontot fordít a korszerű kommunikációs technológiák és szolgáltatások (Advanced Communication Technologies and Services – ACTS) fejlesztésére és a transzeurópai telekommunikációs hálózat (Trans-European Telecommunications Networks – TENS) kiépítésére. Míg a Telematics-program megszerezhető pénzeket, a két fejlesztési projekt üzleti lehetőségeket rejt az időben ébredő, vagyis a megfelelő információkkal rendelkező cégek számára. Az Egyesült Királyság kormánya igen nagy lehetőségeket lát ezen a téren, s mindent elkövet, hogy az ország vállalkozói minél nagyobb hasznot húzzanak belőle. Az információs, telekommunikációs technológiának a konkurenséknél gyorsabb, szélesebb körű elterjesztésében látják a nagy lehetőséget arra, hogy az Egyesült Királyság ismét a világ – egyik – vezető ipari hatalmává váljék.

A Blair-kormány víziója és akcióprogramjai

A Blair-kormány az Információs Társadalom Kezdeményezésben foglaltakat továbbfejlesztve 1998 májusában „*Információs korunk: a kormány víziója*” (Our Information Age: the Government’s Vision) címmel jelentette meg információs és kommunikációs technológiastratégiáját. Ebben leszögezik, hogy a kormánynak és a magánszférának szoros partnerkapcsolatban kell együttműködnie annak érdekében, hogy a brit vállalatok versenyképessége a lehető legnagyobb mértékben növekedjék az információs korszak teremtette feltételrendszerben. Ebben az együttműködésben a „Vízión” szerint a kormánynak négy súlyponti területre kell összpontosítania erőfeszíté-

seit; a bizalom megteremtésére, az akadályok elhárítására, a hozzáférési lehetőség növelésére és a kis- és középvállalatok segítésére.

A vízióhoz kapcsolódva három akcióprogram készült. 1998 decemberében fogadta el a parlament a „*Versenyképes jövőnk: a tudásvezérelte gazdaság felépítése*” (Our Competitive Future: Building the Knowledge Driven Economy) című akcióprogramot, amely részletesen (határidőkkel és felelősökkel!) kifejti, mit kell tennie a kormánynak annak érdekében, hogy

- kiépüljenek a megfelelő vállalkozások,
- azok képesek legyenek folyamatosan növelni versenyképességüket,
- kiépüljenek a modern, kompetitív piacok,
- az információs és kommunikációs technológia nemzetközi kereskedelme szabadá váljék,
- a kormány élen járjon az innovatív megoldások alkalmazásában és a hatékony munkában.

1999 márciusában vitatták meg és fogadták el a „*A modernizálódó kormány*” (Modernising Government) című programot, amely a modern PR-szemlélet jegyében megfogalmazza, „*hogy mi végett van a kormány. A kormány nem azokért van, akik a kormányban dolgoznak, hanem a népért; az emberekért mint fogyasztókért és az emberekért mint polgárokért. Ez nem azt jelenti, hogy a közalkalmazottak ne lennének fontosak. ... Minden szinten és szegmensben javítani kell a közalkalmazottak nyújtotta szolgáltatások színvonalán, a minisztériumokban, a helyi önkormányzatoknál, az iskolákban, a kórházakban, az orvosi rendelőkben, a rendőrségen, a munkaügyi központokban. Szolgáltatásaink javítása érdekében össze kell fognunk. ... Integrált kormányra van szükség. ... A közhivatalokban a legjobb, a legmodernebb technikát kell alkalmazni, lehetővé kell tenni, hogy a magánszektor mindent egy helyről tudjon elintézni (one stop shops), egy közhivatalnokkal való kapcsolatfelvétellel bármelyik hivatallal fel lehessen venni a kapcsolatot.*”²

1999 szeptemberében fogadta el a parlament az elektronikus kereskedelem (a továbbiakban e-kereskedelem) fejlesztésére vonatkozó *e-commerce@its.best.uk* (játékos című) programot. A kormány nem kevesebbet kíván, mint olyan feltételeket teremteni, hogy az Egyesült Királyságban legyen a világon a legjobb környezet az e-kereskedelem számára. Tony Blair szerint ehhez minden adottságuk megvan: világszínvonalú távközlési cégek vannak; nyitott és kompetitív a piacuk; a mobiltelefonia technológiájában világelső; a munkahelyek és a lakások internetellátottsága igen jó; és végül, de nem utolsósorban a web nyelve az angol. Ahhoz, hogy ez az álom megvalósuljon, a kormánynak három területre kell összpontosítania:

- biztosítania kell, hogy minél többen rendelkezzenek a megfelelő eszközökkel, és a hálózatok mindenkit elérjenek,
- el kell érniük, hogy a gazdaság szereplői bízzanak az e-kereskedelem jövőjében,
- meg kell teremteniük a biztonságos e-kereskedés feltételrendszerét.

Mivel a brit vállalkozók hagyományosan óvatosabbak a kockázatvállalásban, mint a minden új iránt könnyen lelkesedni tudó, ráadásul a fő külpiacoktól elég távol élő észak-amerikaiak vagy ausztrálok, illetve a különlegesre, a modernre mindig is erős affinitást mutató skandinávok, a kormánynak sokat kell tennie a kívánt cél elérése érdekében. A cél nem kevesebb, mint az, hogy 2002-re az Egyesült Királyság legyen a világ első számú e-kereskedője.

Az már most látszik, hogy a kormány valóban igyekszik mindent megtenni e gazdasági cél elérése érdekében. Nemcsak azzal, hogy megalkotta a szükséges törvénye-

² Részlet *Jack Cunningham*, a Miniszterelnöki Hivatalt vezető miniszter előszavából.

ket, továbbá gazdasági alanyként jó példával jár elől, hanem azzal is, hogy a Miniszterelnöki Hivatal szintjén egy külön egységet létrehozva (lásd később!), illetve egy, a tárcák e-kereskedelemmel kapcsolatos munkáját összehangoló, a kormánynak havonta állapotjelentést készítő miniszter kinevezésével kézben tartja az ügyet.

Példaértékű kommunikáció

A brit kormány kommunikációs stratégiájának három alappillére van: az átláthatóság, a társadalmi vita és a tanítás, és legfőbb csatornája az internet. A kormánydokumentumok, az előterjesztések, a jelentések, az ún. progress reportok, a pályázati lehetőségek stb. bárki számára hozzáférhetőek a hálón, és olvasásukra, megvitatásukra ösztönzik is a társadalom különféle csoportjait. Azért adnak közérthető neveket az egyes programoknak, hogy ezáltal is bátorítsák az egyszerű polgárokat, kisvállalkozókat is azok elolvasására, megvitatására. Mielőtt a parlament elé kerülne egy-egy program, vitaanyag formájában publikálják, s várják az építő kritikát és a jobbító javaslatokat.

A Miniszterelnöki Hivatal, az egyes minisztériumok és azok specifikus ügynökségei számos olyan honlapot üzemeltetnek, amelyek az egyszerű emberek szintjén magyarázza el, mit kell tenni az információ világában annak érdekében, hogy sikeressé váljanak. Van olyan honlap, amely segítségével internetezni tanulhatunk, olyan, ahol lépésről lépésre elmagyarázzák, mi az e-kereskedelem lényege, hogyan és mire alkalmazható, máshol a kezdő vállalkozókat vagy a tudományos kutatókat oktatják arról, hogy mit tegyenek annak érdekében, hogy minél több támogatást nyerjenek el. Külön figyelmet szentelnek az EU nyújtotta szolgáltatások és források minél szélesebb körű hozzáférhetőségének. Az ún. Best Practice-sorozatokat esettanulmányok formájában mutatják be, mit tettek a sikeres cégek, régiók, emberek saját boldogulásuk érdekében, s felhívják a figyelmet a mások által is hasznosítható tapasztalatokra és az esetleges buktatókra.

A vállalatok, magánszemélyek munkáját számos információs csatorna segíti. A hazai és a külpiazi értékesítéshez szükséges információkat bárki – ingyen! – leszedheti a hálóról, s ezek az interaktív csatornák kérik használóikat, hogy az általuk szerzett tapasztalatokat osszák meg a többi olvasóval, hogy ezáltal minél előbbé tegyék a rendszert.

AZ ÁLLAM SZEREPE AZ INFORMÁCIÓS TÁRSADALOM FELTÉTELRENDSZERÉNEK BIZTOSÍTÁSÁBAN

Fejlesztés és a szolgáltató csatornák működtetése

Az információs és kommunikációs technológia fejlesztése, a csatornák üzemeltetése is a „British Enterprise” elve alapján működik az Egyesült Királyságban, vagyis az állami és a magánszféra szimbiózisa jellemző e téren is. A „Modernizálódó Kormány”-program keretében végrehajtandó beruházásokat, az állami szolgáltatásokat közvetítő csatornák működtetését magáncégek végzik, amelyek a megrendeléseket közbeszerzési eljárás során nyerik el.

A közbeszerzés jellegű üzetek minden téren igen elterjedtek az Egyesült Királyságban. A klasszikus állami megrendeléseken túlmenően az 1992-ben meghirdetett *Magán Finanszírozási Kezdeményezés (Private Finance Initiative – PFI)* keretében számos olyan szolgáltatást is magánvállalatokra bíznak, amelyeket más országokban általában állami szervek, illetve vállalatok végeznek. A Kezdeményezésben azt az elvet

fogalmazták meg, hogy a brit állam nem szolgáltatásokat nyújt, hanem gondoskodik arról, hogy megfelelő cégek nyújtsanak megfelelő színvonalú szolgáltatásokat. A Magán Finanszírozási Kezdeményezés az információs és kommunikációs technológián kívül a középületek fenntartására, infrastrukturális létesítmények építésére és fenntartására, a helyközi közlekedési hálózat üzemeltetésére, karbantartására és fejlesztésére is kiterjed.

A Magán Finanszírozási Kezdeményezés keretében elnyerhető projektek finanszírozási módjai a következők:

– állami finanszírozás nélkül működő projektek – amikor a vállalkozó által befektetett tőke a szolgáltatás igénybevevőitől beszedett díjakból térül meg (például telefonközpontok üzemeltetése),

– szerződéses alapon végzett szolgáltatások – amikor az állam fizet a vállalkozónak az elvégzett szolgáltatásért (például információs központok fenntartása),

– vegyes vállalkozások – amikor a vállalkozó az államtól is kap némi költségtérítést, s az igénybevevőktől is szed díjat (például oktatási vállalkozások).

Elvileg szinte valamennyi közbeszerzési lehetőség nyitott a külföldi cégek számára is, de a gyakorlat azt mutatja, hogy csak akkor nyerhetnek el egy-egy nagyobb megrendelést, ha a helyben bejegyzett leányvállalatuk indul a versenyben. Másrészt viszont számos fórum biztatja a brit cégeket más EU-tagállamok versenytárgyalásain való indulásra.

Szabályozás

A távközlési szolgáltatások ellenőrzése az 1984-ben elfogadott Távközlési Törvény értelmében egy nem miniszteriális kormány szerv, az *OFTEL* (Távközlési Hatóság) hatáskörébe tartozik. Minden szolgáltatónak és minden felhasználónak *OFTEL*-engedéllyel kell rendelkeznie. A felhasználók bizonyos körei külön kérelem nélkül ún. osztályengedélyeket (class licence) kapnak. Így például mindenki jogosult arra, hogy lakásában telefont üzemeltessen, ahhoz modemet csatlakoztasson, de mondjuk kábeltévé-társaságot csak az hozhat létre, aki megszerezte ehhez az engedélyt.

A szűkös erőforrásokkal (számok, frekvenciák stb.) való gazdálkodás is az *OFTEL* feladata, továbbá a szolgáltatói, üzemeltetői engedélyek kiadásakor és a folyamatos ellenőrzés során gondoskodik az ellátási kötelezettség betartásáról.

A versenyszabályok, akárcsak a gazdasági élet más területein, az információs és kommunikációs technológia terén is a *Fair Trading Act* előírásai szerint, igencsak sajátos módon érvényesülnek. Betartásukról az *OFTEL* a Tisztességes Kereskedelem Hivatalával, az Office of Fair Tradinggel (*OFT*) együttműködve gondoskodik.

Brit megfogalmazás szerint a piac a lehető legnagyobb szabadságot élvezzi az országban, nincsenek vállalatspecifikus állami támogatások, nincsenek szubvencionált vállalatok, s az üzleti életre a fair play jellemző. Ha valaki, akár külföldi vagy hazai cég, akár magánszemély, úgy véli, hogy folt esett az üzleti élet tisztaságán, vagy monopolhelyzet alakult ki valamely területen, jelentse azt, kérjen vizsgálatot, s ha igazsággal bizonyosodik, nem fog elmaradni a megfelelő ítélet sem.

Az 1973-ban kiadott „*Fair Trading Act*” felhatalmazza az illetékes hatóságokat arra, hogy kivizsgálják a monopolistának tűnő helyzeteket, s ha bebizonyosodik, hogy valamely cég vagy azok csoportja közérdeket veszélyeztető helyzetet teremtett a piacon, akkor meghozzák a megfelelő intézkedéseket.

Az 1980-ban elfogadott *Versenytörvény* (*Competition Act*) nem változtatta meg a *Fair Trading Act*-et, csupán néhány vonatkozásában kiegészítette azt. Az EU illetékesei igencsak rossz szemmel nézik az Egyesült Királyságnak a Római Szerződés alapelvei-

vel ellentétes versenypolitikáját. 1993 áprilisában ugyan ígéretet tettek a britek e rendszer felülvizsgálatára s egy módosító javaslat kidolgozására, de erre mind a mai napig nem került sor.

A brit szabályozás lényege, hogy nem tiltja a dominanciát, lehet egy-egy cég akár 100 százalékos szállítója vagy vevője bármely árunak vagy szolgáltatásnak, amíg ezzel másokat, a fogyasztókat is beleértve, nem zavar annyira, hogy bejelentés érkezzék ellene a Tisztességes Kereskedelem Hivatalához vagy távközlési szolgáltatások esetében az OFTEL-hez.

A Fair Trading Act a monopolhelyzet két változatát különbözteti meg.

1. *Skála monopólium*, amikor egy személy vagy vállalat valamely áru vagy szolgáltatás vásárlója, vagy eladójaként az Egyesült Királyság vagy annak egy részének piacán 25 százalékosnál nagyobb részesedés mondhat magáénak.

2. *Komplex monopólium*, amikor több személy vagy vállalat megállapodást köt arra vonatkozólag, hogy valamely áru vagy szolgáltatás vásárlója, vagy eladójaként az Egyesült Királyság vagy annak egy részének piacán 25 százalékosnál nagyobb részesedésre tegyenek szert oly módon, hogy más konkurens piaci szereplőket kizárjanak onnan, vagy megnehezítsék a szabad versengést.

A skála és a komplex monopólium ugyanazon termék vagy szolgáltatás vonatkozásában egymás mellett is létrejöhet. A komplex monopólium speciális eseteire a *duopóliumra*, a *csendes összjátásra* is kiterjed a tisztességes kereskedelem törvénye. Vagyis azokban az esetekben is le kell folytatni a vizsgálatot, amikor ugyan kézzel fogható megállapodás nem született a piacot uraló cégek között, de nyilvánvaló, hogy egymást nem zavaró módon a többi versenytársra nézve diszkriminatív tevékenységet folytatnak.

Fontos eleme a törvénynek, hogy a piac részszegmenseire is vonatkozik, tehát nemcsak az országos dominanciára terjed ki, így nemcsak a nagyvállalatoknak kell ügyelniük a verseny tisztaságára, hanem például egy falusi szatócsbolt vagy körorvos ellen is érkezhethet bejelentés, amennyiben vonzáskörzetében mások kizárására törekszik. Sőt a törvényben meghatározott „piac” területe nemcsak kisebb, de nagyobb is lehet az országénál. Ha egy brit cég egy másik exportpiacán folytat olyan tevékenységet, amellyel azt szabadságában korlátozza, bejelentés esetén szintén elmarasztaló ítéletre számíthat. Továbbá a piac fogalma nemcsak a termelő és a fogyasztó viszonylatában értendő, hanem a termelési kapcsolatokra is kiterjed. Beszállítók megbízásakor például ugyancsak elvárás a szabad verseny szabályainak betartása.

A tisztességes kereskedelem megvalósításának folyamatában fontos szerepet kapnak a különféle *szakmai és fogyasztói érdekvédelmi szervezetek, szövetségek* is. Általában ezek dolga az illetékességi területükön a versenyszabályok kidolgozása, s betartásának tagjaikkal és egymással történő megállapodások alapján történő biztosítása. A kialakuló monopolhelyzetekkel vagy a tisztességtelen árképzéssel kapcsolatos problémák zöme általában már ezen a szinten rendeződik, a főhatóság bevonására csak ritkán kerül sor.

Az OFTEL mellett működő tanácsadó bizottságok (Advisory Committees – ACTs) tagjai bejelentés esetén elsősorban a monopolista tevékenységgel vádolt cég nyereségességét veszik szemügyre. Ha huzamosabb ideje a szokásosnál nagyobb az illető cég profitrátája, akkor alaposan megvizsgálják, hogy működik-e a szabad verseny az adott területen. Amennyiben kiderül, hogy nem, s ráadásul a piaci szegmens jellege olyan, hogy nehezen képzelhető el új szereplők megjelenése, az OFTEL a hatósági árellenőrzés bevezetését javasolja. Ez a módszer elsősorban a közszolgáltatások területén jellemző.

Mivel a brit vállalatoknak nem egy meghatározott szabálygyűjteményben lefektetett követelményrendszernek kell megfelelniük, esetenként annak kijátszására töreked-

niük, hanem a társadalom értékítélete az, ami végső soron szabályoz, és a „klubból való kizárás” igen súlyos ítéletnek számít az angol üzletemberek szemében, ez a módszer ebben az országban sokkal hatékonyabbnak bizonyult, mint az EU többi tagállamára jellemző kodifikált megoldás.

AZ INFOKOMMUNIKÁCIÓ ÁLLAMI INTÉZMÉNYRENDSZERE, AZ EGYES INTÉZMÉNYEK SZEREPE ÉS HATÁSKÖRE

A Miniszterelnöki Hivatal keretei között működő intézmények

A *Központi Információtechnológiai Egységet* (Central Information Technology Unit – CITU) 1995 novemberében állították fel azzal a céllal, hogy tanácsokkal lássa el a minisztériumokat az információs és kommunikációs technológia felhasználásával kapcsolatban. A „Modernizálódó Kormány”-program beindításával több konkrét feladatot is kapott a Központi Információtechnológiai Egység. Ezek közül legfontosabb a *Csatorna Kezdeményezés* (Channels Initiative) megvalósítása, az *Ipari Konzultatív Bizottság* (Industry Consultative Committee – ICC) felállítása és működtetése, továbbá a teljesen elektronizált kormányzás 2008-ra kitűzött céljának elérésében az egyes tárcák munkájának ellenőrzése és segítése. Egyébként a Központi Információtechnológiai Egység volt megbízva a 2000. évvel, a dátumváltással kapcsolatos akciók koordinálásával, a minisztériumok ez irányú munkája összehangolásával is.

A Csatorna Kezdeményezés lényege, hogy az elektronizálódó kormány nem kíván saját csatornákat kiépíteni az információs áramoltatásához, hanem ehelyett más szervek (például az adóhatóság, a munkaügyi központ, regionális testületek stb.) vagy vállalatok meglévő vagy kifejlesztendő infrastruktúráját venné igénybe.

Az információs és kommunikációs technógiapiar vállalatvezetőiből 1998 novemberében felállított Ipari Konzultatív Bizottság egy konzultatív bizottság, amely arra hivatott, hogy ötleteivel, javaslataival segítse a „Modernizálódó Kormány”-program végrehajtását.

A Miniszterelnöki Hivatalon belül működő másik információs és kommunikációs technológiaintézmény, az *e-kereskedelem Főbiztosának Hivatala* (Office of the e-Envoy). Ez a hivatal felelős a kormány ama elképzelésének megvalósításáért, hogy az Egyesült Királyság legyen a világ legjobb helye az e-kereskedelem számára. A főbiztos a magánszektorral, az állampolgárokkal, a civil szervezetekkel együttműködve és a nemzetközi tapasztalatokat figyelemmel kísérve a következő akcióprogramok végrehajtásáért felelős.

– *Modern piacok program* – amelynek keretében előkészítik az e-kereskedelem fejlődését leginkább elősegítő jogi, szabályozási és fiskális környezetet.

– *A Bizalom programja* – amelynek feladata, hogy legyőzzék az embereknek a modern technika használatával, különösen az e-kereskedelemmel kapcsolatban felmerülő félelmét.

– *Az Információs korszak kormánya program* – amelynek keretében a főbiztos felelős azért, hogy zökkenőmentes legyen az elektronikus kormányzásra való áttérés.

– *Elemzések, összehasonlító tanulmányok készítése* – a kormánybiztos köteles figyelemmel kísérni más országok teljesítményét, problémáit, s erről a kormány számára hazai és külföldi szakértőkkel tanulmányokat készíttetni.

Ugyancsak a Miniszterelnöki Hivatalban dolgozik a tárcák e-kereskedelemmel kapcsolatos munkáját összehangoló, a kormánynak havonta állapotjelentést készítő miniszter (*E-Minister*) is.

A szakminisztériumok és az információs és kommunikációs technológia

Érdekes, hogy az Egyesült Királyságban nincs önálló hírközlési minisztérium, az egyes szaktárcák információs és kommunikációs technológiatevékenységeit a minisztériumokon belüli egységek, akciócsoportok irányítják, amelyek egymással az egyes programok, kezdeményezések kapcsán szorosan együttműködnek. A legtöbb program a *Kereskedelmi és Ipari Minisztérium (DTI) Hírközlési és Információipari Igazgatósága* (Communications and Information Industries Directorate – CII) szervezésében működik, amelyekbe gyakran beszállnak az Oktatási és Foglalkoztatási Minisztérium, az Egészségügyi Minisztérium és a Külügyminisztérium illetékes részlegei.

MIT KAPNAK A GAZDASÁG EGYES SZEREPLŐI AZ INFORMÁCIÓS TÁRSADALOMTÓL?

A vállalati szféra

Tanácsadás, továbbképzés

A Kereskedelmi és Ipari Minisztérium Angliában, Észak-Írországon és Walesben eddig 260 regionális *Üzleti Tanácsadó Központot (Business Links)* létesített. Skóciában azért nem kellett ilyen irodákat felállítani, mert ott az eredetileg a szakképzés támogatására létrehozott ún. helyi vállalati tanácsok (Local Enterprise Councils – LEC) ezt a szerepkört is betöltik.

Az Üzleti Tanácsadó Központ egy irodaház, amelyet a Kereskedelmi és Ipari Minisztérium tart fenn, s a minisztérium kihelyezett irodáján kívül ott üzemel a helyileg illetékes *Szakképzési és Vállalati Tanács* (Training and Enterprise Council – TEC), a regionális kereskedelmi kamara és egy sor olyan magáncég (például tanácsadó cégek, könyvvizsgálók, ügyvédek, rendszerszervezők, formatervezők, export ügyintézők stb.), amelyek a vállalatoknak nyújtott szolgáltatásokból élnek.

Az Üzleti Tanácsadó Központ-koncepció lényege az ún. egyablakos rendszer, ami azt jelenti, hogy a vállalkozó mindent egy helyen kap meg. Az Üzleti Tanácsadó Központ egyben információs csomópont is, ahová összefutnak a központi, a regionális és a helyi információk. A vállalatok, főleg a kisvállalkozások támogatására szolgáló alapokra, programokra szánt központi pénzek allokálása a helyi kamarák ismereteinek hasznosítása révén sokkal hatékonyabb, mint amilyen akkor volt, amikor a „mindent tudó” fővárosi központ döntött felőlük.

Az Üzleti Tanácsadó Központokban a Kereskedelmi és Ipari Minisztérium néhány alkalmazottján kívül magánvállalkozók dolgoznak, akik az esetek többségében a kormány, illetve a helyi önkormányzat alvállalkozóiként nyújtanak szolgáltatásokat a vállalatoknak, hiszen az üzleti tanácsadást, oktatást, az exportlehetőségek feltárását, a vállalatok működőképességének ellenőrzését („health checks”) és még sok egyéb hasonló jellegű szolgáltatást részben vagy egészben valamilyen formában állami vagy önkormányzati pénzekből finanszírozzák.

Az Üzleti Tanácsadó Központ rendszere nemcsak a szolgáltatásaikat igénybe vevő cégek szempontjából előnyös, hanem azért is, hogy állandóan szem előtt vannak, e szolgáltatásokat nyújtó vállalkozók közül is kiszűri a kliensek tapasztalatlanságára építő szélhámosokat.

Az Üzleti Tanácsadó Központok központilag, a kormány „Vállalkozási Kezdeményezés” (Enterprise Initiative) nevű programja által előírt feladata, hogy a kis- és középvállalkozókat rászoktassák a külső szakértőkkel való konzultációra.

Az Információs Társadalom Kezdeményezés (ISI) keretében az Üzleti Tanácsadó Központ rendszerhez kapcsolódva az ország kis- és középvállalatai számára létrehozták az *Információs Társadalom Kezdeményezés Központok* országos hálózatát. Ezek a központok, amelyekből 1999 szeptemberében 100 működött, lehetőséget biztosítanak arra, hogy a vállalkozók az információs és kommunikációs technológiafejlesztéssel kapcsolatos ügyeiket „egyablakos” rendszerben (One-Stop-IT-Shops) intézhessék. Az Információs Társadalom Kezdeményezés központok általában az Üzleti Tanácsadó Központokkal közös helyiségekben üzemelnek, tehát ebben az értelemben is egy az egy ablak.

Az Információs Társadalom Kezdeményezés központokban a személyes tanácsadáson, oktatási programokban való részvételen túl az érdeklődő vállalkozók *esettanulmányokból* is értesülhetnek arról, hogy mások milyen tapasztalatokat szereztek az őket éppen érintő problémakörben.

A „*Közvetlen Vonal a Kormányhoz*” (Direct Access Government) kezdeményezés révén ugyancsak egyablakos rendszerben internetről letölthetők az üzleti életben fontos jogszabályok, különböző ügyek intézéséhez szükséges nyomtatványok. A „*Learn-direct*” az élethosszig történő tanulást elősegítő program, amely keretében az internet segítségével képezhetik tovább magukat a vállalkozók. A „*Technology for Training*” az Oktatási és Foglalkoztatási Minisztérium internetes tanácsadó és műszaki továbbképző programja.

A külkereskedelmi tevékenység segítése

Az interneten mindenki által elérhető „*Trade UK*” külkereskedelem-technikai oktatóprogram igen hasznos segítséget nyújt a kezdő vállalkozók számára.

A „*British Trade International*” a Külügyminisztérium és a Kereskedelmi és Ipari Minisztérium közös internetes információforrása a külpiaci értékesítési és befektetési lehetőségekről.

A *SITPRO* szintén egy külpiaci információs weboldal.

Az információs és kommunikációs technológiai szektorban tevékenykedő vállalatokat segítő szolgáltatások

A különféle nemzetközi összehasonlító tanulmányok szerint az Egyesült Királyság információs és kommunikációs technológia szektora jelenleg világviszonylatban is fejletlennek, versenyképesnek tekinthető. Különösen a gazdasági (pénzügyi, kiskereskedelmi, utazás- és közlekedésszervezési), az egészségügyi és a távközlési alkalmazások terén számítanak piacvezetőnek az országban működő cégek. A szakma világcégei termelő- és K+F egységekkel jelen vannak az országban, mindazonáltal a kormány úgy véli, a versenyképesség fenntartása, fokozása érdekében a szektorban működő kisvállalkozásokat segítenie kell. E réteg támogatását szolgáló kezdeményezések a következők.

– *Szoftver Üzleti Hálózat* (Software Business Network – SBN) – a Kereskedelmi és Ipari Minisztérium évi 860 millió fontnyi adománnyal segíti a szoftverágazatban tevékenykedő kisvállalatok gazdálkodását, marketingtevékenységét. Az SBN keretében jelenleg 700 cég kap összehangolt támogatást, ami egyebek mellett üzletviteli és marketing-tanácsadó szolgálatból, internetes reklámlehetőségből, a kockázati tőke képviselőivel rendezendő beruházási fórumokból áll.

– *A Szektorális Kihívás Projektje: Észak-Írország* (Sector Challenge Project – Northern Ireland) – a Kereskedelmi és Ipari Minisztérium évi 247 millió fontot költ arra, hogy az északír közigazgatási, oktatási és egészségügyi rendszer modernizálásába

minél nagyobb számban tudjanak bekapcsolódni a helyi információs és kommunikációs technológiai kisvállalatok. A projekt keretében a kisvállalkozók egyetemi továbbképzését finanszírozzák, szoftverinnovációs parkokat hoznak létre és üzemeltetnek, felállították a helyi beruházók klubját, ahol találkozhatnak a helyi kereslet és kínálat képviselői, exporttanácsadó fórumokat rendeznek stb.

– *A műsorszóró berendezések és a fogyasztói elektronika „barna” termékei program* (Broadcasting Equipment & Consumer Electronics/Brown Products Program) – mivel a telekommunikáció és a műsorszórás infrastruktúrája terén igen erős konvergencia figyelhető meg, a Kereskedelmi és Ipari Minisztérium úgy döntött, hogy fórumot teremt a két szektorban tevékenykedő termelők és fejlesztők együttműködésének, továbbá segíti nemzetközi szakmai kapcsolataik építését és továbbképzésüket.

– *Az elektronikai alkatrész- és készülégyártó vállalkozások támogatása* (Sectoral Sponsorship for the Electronic Components and Instrumentation Industries) – a Kereskedelmi és Ipari Minisztérium egyrészt az ágazat termelői számára piacot igyekszik biztosítani azáltal, hogy beszállítói fórumokat szervez számukra az országban működő japán és egyéb távol-keleti gyártókkal, másrészt hazai és külföldi tanintézetekben abszolválható ösztöndíjak formájában segíti szakmai továbbképzésüket.

– *Szektorális támogatás az elektronikai termékek designfejlesztéséhez* – a program keretében a Kereskedelmi és Ipari Minisztérium segíti a biztonsági és tűzvédelmi berendezések, a beléptetőrendszerek és a különféle smartkártyák kulcsinének javítását, hogy ezáltal növelje hazai gyártóik versenyképességét.

A műszaki fejlesztés támogatása

A Kereskedelmi és Ipari Minisztérium igen változatos formában támogatja a műszaki tudományok terén tevékenykedő kutatók, fejlesztőmérnökök munkáját, továbbképzését, továbbá a kisvállalkozások K+F tevékenységét. Mivel a támogatások jó részét információs és kommunikációs technológiafejlesztésre használják, továbbá az eredmények hasznosulása, ha áttételekkel is, de kötődik az információs társadalom kialakításához, felsorolásszerűen ezeket a kezdeményezéseket is megemlítjük.

– *SMART* – amelynek keretében a kisvállalkozók és egyéni kutatók kaphatnak vissza nem térítendő támogatást kutatási eredményeik, találmányaik megvalósíthatósági tanulmányai elkészítéséhez, kísérleti gyártás lefolytatásához.

– *LINK* – a versenyképessé válás előtti stádiumban lévő kutatások ipari alkalmazását, kipróbálását segítő program, amely a fejlesztő és a potenciális felhasználó cégek közötti együttműködést hivatott ösztönözni.

– *TCS* – az egyetemek és a termelővállalatok közötti kapcsolat erősítését célozza azáltal, hogy a végzős hallgatók, illetve a posztgraduális képzésben részesülők vállalati szakmai gyakorlatát szponzorálja.

– *UKISHelp* – a kutatókat és a K+F terén tevékenykedő kisvállalkozásokat segíti az EU különféle támogatási programjaira történő pályázataik elkészítésében.

– *International Technology Service* – a Kereskedelmi és Ipari Minisztérium által fenntartott adatbank és információs bázis, amelyből az egyes műszaki tudományágak legfrissebb nemzetközi kutatási eredményeiről szerezhetnek tudomást az érdeklődők.

A biztonságos információáramlás biztosítása

A Kereskedelmi és Ipari Minisztérium *Guidance* néven „információ-biztonsághitechnikai” tanácsadó szolgálatot tart fenn, amely egyrészt interneten, másrészt az In-

formációs Társadalom Kezdeményezés irodákban érhető el. A „*Managing Information Programme*” keretében adományokkal támogatja azokat a cégeket, amelyek az információáramlás biztonsága fokozása érdekében folytatnak kutatásokat, illetve ilyen termékek bevezetésére készülnek.

A lakosság

Mint már korábban említettük, az Egyesült Királyságban igen fontosnak tartják, hogy a lakosság minél szélesebb rétege ismerkedjék meg a korszerű technika vívmányaival, s igyekezzék életvitelét annak alkalmazásához igazítani. Ezt a kormány számos programmal segíti.

– A *LearnDirect* az élethosszig tartó tanulást segítő kezdeményezés, amelynek segítségével, távoktatás keretében, különféle programcsomagok felhasználásával vehetnek részt a polgárok a továbbképzésben.

A *Learning Centre* kezdeményezés lényege, hogy azok számára is biztosítsák a továbbfejlődés lehetőségét, akik egyébként nem férnének hozzá számítógépekhez. Ezek a központok általában a munkaügyi irodák és a Kereskedelmi és Ipari Minisztérium közös finanszírozásában működnek, s a rászoruló diákok és a munkaerőpiacról kiszorult felnőttek ingyenesen vehetik igénybe szolgáltatásaikat.

– Az *IT for All* program, nevéből következően, mindenki számára igyekszik biztosítani az információs technikához való hozzáférést, a számítógép nyújtotta lehetőségek megismerését, felhasználását. A programban a lakosság ama rétegei vehetnek részt, akik nem munkavállalók, tehát főleg a nyugdíjasok és a háziasszonyok.

– A *Nyilvános Könyvtárak Hálózata* (Public Libraries Information and Communication Technology Network) program azt a célt tűzte ki, hogy 2002-ig az ország valamennyi könyvtárának állománya elérhető, letölthető és olvasható legyen az interneten.

– A *TrustUK* egy, a kormány által szponzorált nonprofit hálózat, amelynek segítségével biztonságosan vásárolhatnak a fogyasztók az interneten. Egyébként számos, felvilágosító jellegű weboldalt üzemeltetnek különféle kormánysszervek abból a célból, hogy ösztönözzék az e-kereskedelem fejlődését.

AZ INFOKOMMUNIKÁCIÓ FINANSZÍROZÁSA

Az Egyesült Királyság esetében azt nem lehet kideríteni, mennyit fordítanak az állami költségvetésből az infokommunikáció fejlesztésére, hiszen szinte valamennyi állami programcsomag szerves részét képezi az információs és kommunikációs technológiafejlesztés ösztönzése. Itt a szolgáltatók, a csatornák üzemeltetői, sok más országgal ellentétben, már régóta magáncégek, tehát az államnak tulajdonosként nincs finanszírozási kötelezettsége.

A cikkben ismertetett programokból, kezdeményezésekből nyilvánvaló, hogy az Egyesült Királyság kormánya nemcsak sokat költ az információs és kommunikációs technológia fejlesztésére, hanem sokat törődik is azzal, hogy a tudomány vezérelte korunkban javuljon az ország versenyképessége. Végezetül egyetlen számszerű adat ennek érzékeltetésére: a 2000. év költségvetését felvezető parlamenti beszédből tudtuk meg, hogy ezentúl az ország kis- és középvállalatai információs és kommunikációs technológiai eszközvásárlás esetén nem csupán 40, hanem 100 százalékos állami támogatásban részesülnek.

ÚJ KÖNYVEK

Bara Zoltán – Szabó Katalin (szerk.): Gazdasági rendszerek, országok, intézmények

Bevezetés az összehasonlító gazdaságtanba

Aula Kiadó, 2000. 609 oldal, 3995 Ft

Rutinos szerzők (többségük az, szerencsés módon fiatalokat is bekapcsolva a munkába) jól bejáratott, ámde megújított tankönyvét (kézikönyvét) kapja kezébe az olvasó. A recenszenek már azzal a szívébe lopta magát, hogy mindjárt a Bevezető első fejezetét *Carl Menger* gazdaság – gazdálkodás fogalmával (9. o.) indítja annak három szerzője, *Bara Zoltán*, *Csaba László*, *Gedeon Péter*. Nagy kár, hogy ők és a többiek (összesen tizenhárman) a továbbiakban alig-alig használják ezt a fogalmat, és akkor is csak egy irányban: éppen a mai gazdasághoz tartozóként számon tartott profitábilis (hasznot hozó) tevékenységek és pozíciók közül nem is egyről meg lehetne kérdezni, hogy vajon van-e valami köze az ember és a környezete fenntartásához és újratermeléséhez. Természetesen lehetséges, hogy ez a kérdés helyenként megingatná azokat az elméleteket és tipológiákat, melyek nélkül egy összehasonlító gazdaságtanba bele se lehet kezdeni. Mert miként olvasható, e diszciplína tárgya „a *stilizált tények szintjén megjelenő modellek* megalkotása és elemzése” (34. o.), amit a szerzők elméletalkotó tevékenységnek tartanak, mégpedig joggal, de az is tudható, hogy elméleti előfeltevések nélkül modellalkotás sem lehetséges. Az alapul vett elméletek és módszerek sokfélék: általános egyensúlyelmélet, régi és új intézményi közgazdaságtan, új politikai gazdaságtan és a közösségi választások elmélete, *Kornai János* rendszerparadigmája, keynesi és monetarista (ezekhez közel álló) elemzések. A mostanában némiképp újra divatos neomarxista vagy marxizáló passzusok sem hiányoznak (a tulajdon és az érdek kitüntetett szerepből következően). A szerzők szerencsére vállalják ezt a sokféleséget, sőt megtalálja az olvasó a könyvben mindegyik elemzési módszerük részletes leírását, bár némelyikét nem feltétlenül ott, ahol legelőször fordul elő.

Az első fejezet említett három szerzője, amikor az összehasonlító gazdaságtant elhelyezi a közgazdaságtan tárgyai között, fő kapcsolódási pontjai közül a tulajdont és a koordinációs mechanizmusokat jelöli meg. Az ezt követő második fejezet (*Bara Zoltántól és Szabó Katalintól*) az intézményeket mutatja be, mint a rendszerek közös és differenciáló vonásainak az alapját.

A könyv anyaga négy, illetve a Bevezetéssel együtt öt fő részre oszlik, és mint az előszóból megtudhatjuk, szerkesztői nem csak egyetlen vagy egyfajta kurzus vezérfonalául szánták. A négy rész témái: a jelenkori (a szerzők szóhasználatában: modern) gazdasági rendszerek, az egykori szocialista és a mai posztszocialista rendszerek, a

fejlődő országok modernizációs rendszerei, a globális integráció rendszeralkotó tényezői. Ez összesen tizenöt fejezetet tesz ki, majd a könyv végén, dicséretes módon, a fő részek tartalmának igen rövid összefoglalása áll, *Bara Zoltán* tollából. Minden egyes fejezetet irodalomjegyzék követ, többnyire nem hosszabb, mint amely valóságos áttekintést adhat a tárgy legfontosabb irodalmáról.

A Modern gazdasági rendszerek című második (a Bevezetés után első) résznek mind a négy fejezete az állam és a piac szerepváltozatait és szerepük változásait mutatja be a modern kapitalizmusnak nevezett rendszerben. A téma feldolgozásának ez a módja értelemszerűen vonja maga után, hogy ezt a rendszert a szerzők történelmileg is, földrajzilag is a vegyes gazdaság valamelyik típusába sorolják be. A legnehezebb feladatot *Gedeon Péter* vállalta magára A modern kapitalizmus című általános (sorszama szerint harmadik) fejezet megírásával. Nem volna méltányos a szemére hányni a szövegben elkövetett apró ügyetlenségeket. (Csak két apróságra hívjuk fel a figyelmet: a 86. oldal 4. lábjegyzetében a költségvetési korlát definíciója teljesen téves; a 100. oldal 8. lábjegyzetében példaként felhozott eljárás – ha egy lakó nem fizet a távhőszolgáltatásért – ugyancsak pontatlan.) Egyetlen dolog hiányzik ebből a fejezetből, amely azután a könyvben végestelen végig minden rá való hivatkozást üressé és közhelyessé tesz: bizony le kellett volna írni, hogy mi az a piaci koordináció, miként működik és kik működtetik, vagy legalábbis meg kellett volna kísérelni ezt. (Valószínűleg az ágazati és marketing-irodalomból lehet megtudni erről a legtöbbet.) A negyedik fejezetet *Horváth József* írta, témája az újabb tulajdonviszonyok és a velük összefüggő vállalati irányítás (*corporate governance*) és ellenőrzés. Az olvasó vagy diák harminc oldalon megtudhat mindent, amit ebben a tárgykörben tudni kell. Az anyag kifejtése korrekt és tömör, az egész fejezet jól szerkesztett, könnyen olvasható, a teljes vállalkozásnak egyik nagy nyeresége.

Más természetű erényekkel dicsekedhet *Bara Zoltán*: Állam által vezérelt piacgazdasági rendszerek című (ötödik) fejezete. A gazdasági tevékenységek állami szabályozásának fő típusaival és módszereivel ismerkedhet meg az olvasó, érthető, világos elméleti bevezetés után, a nyolcvanas évek franciaországi és japán példája alapján. A fejezet megkülönböztető vonása az, hogy szerzőjének viszonylag következetesen sikerült végigvinnie az első lapon megfogalmazott tézisét, miszerint a kapitalista gazdasági viszonyok két elv köré rendeződnek: az egyik a pénz ellenében végbemenő árucserre (amiből később egy bonyolult és nagy erejű pénzügyi rendszer fejlődik ki) és a munka (munkaerő) alávetttsége a tőkés tulajdonnak (vállalatnak). A szabályozásnak erre a komplexumra kell kiterjednie, a szabályozó állam pedig, az itt követett gondolatmenet szerint, autonóm szereplőként avatkozik be (akár kiterjedt állami szektor kiépítésével) a mikro gazdasági folyamatokba. Ezzel a logikailag jól követhető és gazdag empirikus anyagot tartalmazó fejezettel kapcsolatban csak egyetlen apró fenntartásunk lehet: biztos, hogy Franciaország, de akár Japán, éppen a *késői* iparosítás példája?

Szabó Katalin eléggé hálátlan feladatot vállalt A jóléti államtól az esélyteremtő államig című (hatodik) fejezet megírásával. Gondoljuk el: először be kell láttatni, hogy csak volt valami oka a jóléti állam keletkezésének (a fejezetben: piaci kudarcok); majd pedig, hogy ezek az okok másként is kiküszöbölhetők, sőt jobb mást választani, például az esélyteremtő államot, amely jól illeszkedik az információs, tudásalapú stb. társadalomhoz. A szerző mindeközben nagyon módszeresen jár el. Tipológiát ad a beavatkozások fajtái szerint (liberális, szociáldemokrata, koraszülött jóléti állam); részletesen megismerteti a jóléti állam inhereus ellentmondásait (kockázatait) statikus és dinamikus szemléletben; válságának okait és egy másfajta állami beavatkozás céljait és előnyeit; nem titkolja ugyanakkor, hogy az esélyteremtő államnak mint megoldásnak a körvonalait, különösen a mi régióinkban, egyelőre nem látja kirajzolódni.

A szocialista (posztoszocialista) rendszerekről szóló második rész négy fejezetéből három *Csaba László* munkája. Így a kötethez az ő hozzájárulása a legnagyobb a szerzők közül. Az első (hetedik) fejezet a szovjet modellről szól. A szerző – igen helyesen – bizonyítja, hogy ez a modell létezett, bevezethető, elterjeszthető és működőképes volt. (A recenzensen kívül másokat is meglephet, hogy *Csaba László* véleménye szerint Jugoszláviában ugyancsak a szovjet modell élt 1945 és 1965 között.) Figyelemre méltó a fejezet fő tézise, mely szerint: „A szovjet modell valódi (nem ideologikus) céljait elérte. A nagyhatalmi szerepvállalás és az egypártrendszer megalapozása mellett felszámolta a kistulajdonon alapuló agrártársadalmat. Szerzte a térségben kiiktatta a polgárságot. Államfüggetlenségéből élők társadalmát hozta létre. Ebben a rendszerben a teljes foglalkoztatás és néhány jóléti állami elem érvényesült.” (264–265. o.) Ezután azt várják, hogy a szerző szép nyugodtan felsorolja, és röviden jellemzi a modell fő elemeit és működési módját, hiszen nem várható el az egyetemi hallgatótól, hogy enélkül is értse a rendszer lendületesen kifejtett bírálatát.

Ennek hiányát bizonyos értelemben pótolja *Hámori Balázs*, aki a következő (nyolcadik) fejezetben a reformszocialista kísérletek közül az 1968 utáni magyar rendszert mint legsikerültebbet igen alaposan és részletesen ismerteti. Igen nagy erénye ennek a fejezetnek, hogy a magyar reformok piacteremtő vonásait emeli ki (áru- és szolgáltatás piacokat érve ezen), ami azt jelenti, hogy nem a kötelező tervutasítások eltörlését tartja a reform egyetlen fontos elemének.

A szovjet modell összeomlása és a rendszerváltozás első szakasza című kilencedik fejezetet *Csaba László* megint érdekes tézissel indítja: „Pusztán az ENSZ által közölt makrostatisztikák alapján nem mutatható ki, hogy a szovjet modellt és annak megreformált változatait alkalmazó országok bármikor válságban lettek volna.” (329. o.) Igen alapos, szinte aprólékos ismertetőt kapunk tehát az összeomlás eddig összegyűjtött okairól. Ezt az úgynevezett átmenetet lebonyolító eljárások (SLIP = stabilizálás, liberalizálás, intézményi reform, privatizálás) ugyancsak részletes ismertetése követi.

A következő (tizedik) fejezet témája a rendszerváltozás második szakasza. Itt szó van a dereguláció utáni újrászabályozásról („a szabályozás újralfelfedezéséről”), a pusztán liberalizálás utáni piacépítésről, az úgynevezett nagy elosztó rendszerekről, a piaci kudarcok kiigazításának nehézségeiről, a demokratikus döntéshozatal és a kormányzati kudarc veszedelmeiről, vagyis a korábbiaknak sok tekintetben az ellenkezőjéről. A mondottak alapján a második szakasz eléggé permanensnek látszik; vagy jöhet egy harmadik, n-edik, hacsak nem áll meg közben a világ (vagy nem fordul vissza).

A fejlődő országok leginkább tanulságos (mert legjobban földerített) típusainak szentelt harmadik rész mindössze két fejezetből áll. A Latin-Amerikáról szólót *Kollár Zoltán* írta. Az általa bemutatott modell rendkívül tanulságos, nálunk is sokat emlegetik, mint a perifériára szorulás, a periférikus lét igencsak félt esetét. Maga a fejezet nagyon érdekes, életteli módon kezdődik, akár a komparatistika mintapéldájának tekinthetnénk, ahogyan azonban a leírás közeledik a legújabb évtizedekhez, úgy válik egyre halványabbá, maga a történet egyre nehezebben érthetővé. Ennek talán az az oka, hogy későn és kevésbé hangsúlyosan jelennek meg benne a régióra jellemző újabb eladósodás és egymás nyomába érő stabilizációs epizódok tényei, és nincs kifejtve kölcsönhatásuk sem az itt általánosan elterjedt (polarizált) társadalmi struktúrával. *Benczes István Zsolt* munkája egy mindössze negyvenoldalas beszámoló a távol-keleti (japán és dél-koreai) gazdasági rendszerekről, amelyek rendkívül gyors növekedést generáló jellegük miatt évtizedeken át az érdeklődés homlokterében állottak. A leírás majdnem mindenütt pontos, korrekt, nagyjából megáll azonban a kilencvenes éveket megelőző állapotnál. Ez természetesen nem baj, hiszen a két modell a maga különösségében nagyjából addig élt. Majd a szerző felhívja a figyelmet Japán növekedési problémáira, az 1997. évi dél-

kelet-ázsiai válságra (annak a Világbank által adott diagnózisára), és azzal a feltevéssel fejezi be tanulmányát, hogy ebben a régióban az állam szerepét kell újragondolni a jövő érdekében.

A negyedik rész három fejezetét a globalizálódás három különböző aspektusának szentelték a szerzők (szerkesztők): a vállalatok (vállalkozások) szerkezete, a nemzeti rendszerek feloldódása, pénzügyek (tőkepiacok).

Kocsis Éva a tizenharmadik fejezetben az egyik legdivatosabb témáról, az üzleti vállalkozások hálózatosodásáról ad részletes (és lelkes) áttekintést. Ezt a jelenséget sokan a reálgazdaság győzedelmes alkalmazkodásának tekintik (az új technológiákhoz), és csak mint a termelő, szolgáltató, elosztó, fejlesztő tevékenységek adekvát szervezeti megoldását tárgyalják. *Kocsis Éva* is ezt teszi (ennek van irodalma), megjegyezve a vége felé, hogy természetesen ezeket a folyamatokat is a profitmotívum mozgatja. Amit készséggel elhiszünk neki, a probléma azonban nem ez. Hanem az, hogy a hálózati megoldások (forráskihelyezés, tevékenységkihelyezés, különféle kooperációk és stratégiai szövetségek) milyen kapcsolatba hozhatók a tulajdon (vagyon) megosztásával és ellenőrzésével, vagyis azokkal az irányítási és koordinációs formákkal, amelyekkel a könyv negyedik fejezetében találkoztunk, vagy akár a finanszírozás, értékteremtés és a vagyonérték növelésének problémáival, amelyekkel részben ott, részben az utolsó két fejezetben találkozunk. A hiány nem a fejezet szerzőjének a hibája: egyelőre nagyon kevés kutatás ismeretes, amely összekapcsolná ezeket a témákat.

Ennek a résznek a központi (tizennegyedik) fejezetét *Lukács Gáborra* osztották a szerkesztők. Itt kell megjeleníteni a (gazdasági) globalizálódás összefoglaló fogalma alá sorolt fő jelenségeknek (transznacionális vállalatok, összeolvadás és vállalatfelvásárlás, nemzetgazdaságok feloldása, regionalizmus, gyorsan növekvő világkereskedelem, pénzügyi piacok). Ehhez a szerző nem választotta ki rosszul a feldolgozandó irodalmat, a rövid tanulmány mégis azt a benyomást kelti, mintha nem nagyon összefüggő, gyakran ellentmondó szövegek (tartalmi kivonatok) összcollázása lett volna a végeredmény. Ezen csöppet sem segít, hogy *Lukács Gábor* minden felbukkanó ellentmondást látszólagosnak minősít, és egyedülként a szerzők közül prognózist is ad: további 40-50 évre teszi a globalizálódás mostani tendenciáinak és a velük járó erőteljes szelekciónak a folytatódását.

Az utolsó (tizenötödik) fejezet *Magas István* írása, amely a Pénzügyi globalizáció – nemzeti alkalmazkodás címet viseli kicsit becsapós, mert nagy részét a szerző kedvenc adózási és árfolyammodelljének ismertetése teszi ki. De ez legalább példamutatóan szakszerű és viszonylag jól olvasható.

Már ennek az ismertetésnek az elején megjelent az, hogy ezen a művön érződik az évtizedes oktatási tapasztalat, végigmelve a fejezeteken pedig érzékelnie kell az olvasónak, hogy a könyv anyaga korszerű, mondhatni, a máig, sőt a jövőbe érő. Ugyanakkor feltűnően kevés benne a fölösleges szöveg, az üresjárat, és a fejezetek szerzőinek többsége sikeresen ellenállt a direkt politizálás kísértésének. Inkább tűnik fel a szerzők egy részének naivitása. Egy-két fejezet jövőképét összevetve, megjelenik lelki szemünk előtt a Manpower vagy más munkaerő-kölcsönző cég alkalmazottja, amint egy virtuális vállalatközpont utasítására másnap a lakóhelyétől tízezer kilométerre, idegen nyelvű környezetben jelentkezik munkára – s mindezt a mindent átható *információs* technológia nagyobb dicsőségére. De talán országok, ágazatok, vállalkozások és különösen emberek nagy részletességgel lefestett és korlátlanként bemutatott szelekciójának is van (lehet még) határa. Azon nem csodálkozunk, ha valaki gazdasági érvekre hivatkozva elfogadja, hogy ismét meg kell változnia az emberi természetnek (most az átképzésre járó magányos nomád az igazi), de az rosszul esik, ha valaki lesajnálja az átmenetben kevésbé sikeres volt szocialista országokat. Az pedig végképp érthetetlen, hogy kerül

ide (egy tankönyvbe) az a vélemény, mely szerint „világjelenség, hogy például humán szakemberekből a valós igényeknél jóval többet képeznek” (224. o.).

Az Aula Kiadó könyve jól forgatható (ez a kötetnek is érdeme), bár kissé súlyos. Az elírások, elütések, értelmetlenségek száma egy kevéssel több az elnézhetőnél. Továbbá: lehetséges, hogy a Jász Nyomda készletéből hiányzik a francia *cédille*? Tankönyvben az ilyen hiba különösen ártalmas.

Lányi Kamilla

Brief Summary of the Articles

All-round inquiry about the prospects of economic growth

– Part I

The improvement of the Hungarian economy that has lasted for many years now has continued in 2000. The outcomes of favourable tendencies are supported by the formation of most macroeconomic data: the export, the industrial output and the improvement of productivity are the driving forces of the GDP-growth. Domestic consumption has also increased, it was also contributed by the increase of employment and wages, although the latter was less significant. This growth followed the improvement of the budget and the balance of payment though the deficit of the trade balance has increased.

The overall picture is not without contradictions, for the rate of the decrease of inflation is not only slower than as the government and the analysts have expected due to unfavourable external effects. The inflow of foreign capital has stopped increasing, the community savings have decreased, the investments have not increased as expected (which has heavily touched the processing industry, and the increase has still not reached all the regions and sectors of the economy).

In our inquiry we ask your opinion about how the indicated (and not mentioned) positive factors and the older and recent effects of tensions (whether of internal or external origin) can influence the growth.

In connection with this our questions are:

1. What are the most important future factors of the improvement of economic performance?
2. What kind of existing and probable tensions can cause or absolve the growth?
3. What should be the most important preconditions (concerning the budget, the economic and the monetary policy) for maintaining the growth and how should future tensions be handled?

Globalisation: the pros and cons

VERESS JÓZSEF

The study sums up in four points the characteristics of the globalisation becoming total. (These are: the world becoming single centred, the effects of the information society, the transformed relation of the monetary and real economy and the category of country getting more and more relative.) After confronting the opinions in connection with globalisation, the article concludes that analysing the economic and social effects cannot be separated. The author presents through the example of Germany, Japan and the United States that not even the most advanced countries can avoid the effects of globalisation. Globalisation transforms the tasks of the economic policy step by step, while the responsibility of the national economic policies is increasing, their influence is decreasing. The final part of the article seeks the answer, in what degree did the Hungarian economic policy give right or wrong answers to the challenge of globalisation in the nineties. The author comes to the conclusion that since the second part of the nineties Hungary meets the requirements of a sound economic policy, while other, not less important strategic conceptions are still to be elaborated.

The institution system of enterprise stimulation in Ireland

FARKAS PÉTER

The conscious regulation of the economic processes – together with the utilization of the advantageous conditions – especially the regulation of the state institutions, has a distinguished role in Ireland. This article describes the position and role of the Irish enterprise development agencies and gives details about some of the more important ones. It provides illustration about how the state decision-making is being formed by mutual consent with the integration of the science, the entrepreneurs and the business lobbies. On the other hand, the article shows the expansive network of state economic stimulation institutions for the small business sector, how it supports and harmonizes the activity of the entrepreneurs and direct them towards the general objects of the economic policy.

Governmental Control of the Information Communications in the UK

JEHODA ROZÁLIA BOGÓNÉ

The technological development that is as fast as never before reveals itself in the ever tighter connection between telecommunications and information science. Nowadays a country's international competition chances, closing up opportunities of its certain regions, the cultural and professional education and living standards of its inhabitants are more and more determined by the infrastructure of the telecommunications and of the possibility of accession to the achievements of modern technology. Even though the information infrastructure is usually operated by, the ceasing of former state monopolies does not mean that governments are withdrawing from the direction and regulation of the evolution of information society. On the contrary, it is exactly the liberalisation of the market that made it necessary to strictly fix the rules, to specify and control the universal service obligations, to regulate the prices and the competition and to manage the limited resources. This article tries to show in what framework the control of information communications is realised, how the authorities are divided, what kind of regulation is valid, what the state apparatus is doing to make the achievements of modern technology widely accessible in the UK, a country that is way ahead of Hungary in economic development. It is remarkable how the execution of such classic government tasks as enterprise and export promotion, professional training, retraining and assistance to research and development are transforming through information technology. As Hungarian government is also on the way to promote the information society, it is worth learning about a leading country's experience.

Jogi melléklet

A versenyjogok és a szerzői jogok az Európai Unióban^{1,2}

DR. TATTAY LEVENTE

Bevezetés. A szellemi alkotások védelme az Európai Unióban

Az Európai Unió jelenlegi állapotában a világ egyik legjelentősebb gazdasági hatalma,³ amely 15 állam integrációját valósítja meg. 3 191 000 négyzetkilométer területén 375 millió lakos él, és az együttműködés megvalósításának legfejlettebb fázisában van.

A működését 1958-ban megkezdő, eredetileg Európai Gazdasági Közösségnek nevezett együttműködés⁴ tevékenységét szakszerűen és céltudatosan elsősorban a gazdaságra, a kereskedelemre és a vámokra, továbbá a gazdasággal legszerveesebben összefüggő területekre korlátozta. Így a szellemi alkotások szabályozása hosszú évekig nem látszott szükségesnek.

A szellemi alkotások területén érthetően elsőként nem a gazdaság területeitől távolinak tűnő szerzői jogi kérdések kerültek előtérbe,⁵ hanem az áruforgalommal szervesen

¹ Jelen tanulmány 2000 augusztusában és szeptemberében a Münchenben székelő nemzetközi iparjogvédelemre, versenyjogra és szerzői jogra szakosodott Max-Planck intézetben folytatott tanulmányút során jött létre.

² A versenyjogok kifejezés magyarázatot igényel. A szerző ebben a körben az áruforgalom biztonsága és a „4” szabadság (árúk+szolgáltatások+tőke+munkaerő szabad áramlása) érvényesülését biztosító előírásokat, továbbá a versenykorlátozási előírásokat (kartelltilalom – az erőfölénnyel való visszaélés tilalma) együttesen értelmezi.

Az áruforgalom biztonságára, szabadságára vonatkozó előírások és a versenykorlátozási normák között szoros összefüggés van. A versenykorlátozásokba ütköző magatartások egyben az áruforgalom szabadságára vonatkozó előírások súlyos és durva megsértését jelentik. Minden versenykorlátozási tilomba ütköző magatartás sérti a szabad áruforgalommal kapcsolatos előírásokat, viszont az áruforgalommal kapcsolatos „szabadságok” sérelme csak kivételes, minősített esetben jelenti a versenykorlátozási tilomba (kartelltilomba, erőfölénnyel való visszaélés tilalmába) való ütközést.

Szintén elvi jelentősége van annak, hogy mind az Unióban, mind Magyarországon a szerzői jogba beletartozik a szomszédos jogok kategóriája is.

³ 1997-ben az OECD-statisztikák szerint a világ termelésének 37,3%-a az EK-ra esett. Principaux indicateurs économique OECD, OCDE. Paris 1998.

⁴ Az Európai Gazdasági Közösséget az 1957. évi, az EGK alapításáról szóló Római Szerződés hozta létre, amelyet az 1992-ben kötött és 1993. november 1-jén hatályba lépett Maastrichti Szerződés, majd az 1999-ben hatályba lépő Amszterdami Szerződés módosított.

⁵ Boytha György: Iparjogvédelmi szerzői jog. In: Berki-Burián-Boytha-Dienes-Oehm-Király-Martonyi: Az Európai Közösség kereskedelmi joga. I-II. Budapest, ELTE, 1996. 112. o.

összefüggő egyes iparjogvédelmi alkotások, így a szabadalmak,⁶ védjegyek,⁷ és az ipari minták⁸ közösségi harmonizációjának a lehetőségét kezdték tanulmányozni. A szabadalmak területén már 1973-ban sor került a közösségi jogharmonizáció szempontjából jelentős *Európai Szabadalmi Egyezmény*⁹ megkötésére, sőt 1975-ben a Közösségi Szabadalomról szóló Egyezmény¹⁰ megalkotására.

A Közösségben szerzői jogi kérdések szórványosan már a 60-70-es években azért merültek fel, mert a szerzői jogi alkotások tárgyiasult formái, így a könyvek, hanglemezek, fényképek, képzőművészeti alkotások és mások a kereskedelemben áruként viselkedtek, viszont a szerzői jogok abszolút jellegük, negatív tartalmuk, kizárólagosságuk és területiális hatályuk miatt a közösségi áruforgalom szempontjából *rendszeridegenként* nyertek értékelést.

Az Európai Bíróság első szerzői jogi döntése az 1971-ben hozott időközben híressé vált „Polydor”- vagy Deutsche Grammophon-ügy¹¹ volt, melynek döntése – szakítva a korábbi modellel – a német anyavállalat (a Deutsche Grammophon) rendelkezési joga és tilalma ellenére, annak francia leányvállalatát feljogosította az eredetileg az anyavállalat által forgalmazott hanglemezek értékesítésére, a közösségi áruforgalom szabadságára hivatkozással.

A szerzői jogi kérdések felmerülte az EK joggyakorlatában nem volt véletlen. A szerzői jogi kérdések felmerülését, a szerzői jogok szabályozását számos más tényező is indokolta.

A szerzői jogi kérdések előtérbe kerülése

A szerzői jogi kérdések közösségi szintű megválaszolását, a közösségi szabályozás aktualizálását, az EU-országok nemzeti szerzői jogi szabályainak harmonizációját a szerzői jogok és versenyjogok kollíziójának megoldását az alábbiak tették szükségessé:

- A) A közösségi együttműködés kulturális területre való kiterjedése.
- B) A szerzői jogi alkotások jelentős versenyszekőzként való elismerése.
- C) A rohamos technikai fejlődés. Itt elég a komputerezációra, a digitális technika és az internet rohamos terjedésére gondolni.
- D) A nemzetközi jogfejlődés követése.
- E) Az egyes országok nemzeti szabályozásának eltéréséből eredő problémák.
- F) A nemzeti szerzői jogi szabályzás és az országhatárokat nem ismerő közösségi áruforgalom követelményeinek ütközése.
- G) A szerzői jogok és a versenykorlátozási tilalmak közötti lehetséges ütközés kiűszöbölése.

⁶ Az európai szabadalom gondolatát 1962-ben Kurt Haertel vetette fel. Boytha Gy. L. 5. jegyzet. 128. o.

⁷ A kodifikációs tevékenység legkorábban a védjegyek területén kezdődött el és a közösségi integráció itt jött először létre, 1996-tól gyakorlatilag is működik a közösségi védjegyrendszer.

⁸ Az ipari minták jogharmonizálásával – nem sok eredménnyel – már 1962-ben foglalkozni kezdtek a Közösségben.

⁹ Az Európai Szabadalmi Egyezményt (Müncheni Egyezmény) (EPC-EPÜ-CBE) 1973. október 5-én írták alá és 1997. október 5-én lépett hatályba.

¹⁰ A Közösségi szabadalomról szóló ún. Luxemburgi Egyezményt 1975. december 15-én írták alá, még nem lépett hatályba.

¹¹ Polydor-ügy. Az Európai Bíróság 1971. június 8-án hozott 78/1970. sz. ítélete a Polydor (Deutsche Grammophon)/Metro ügyben. GRUR International 1971/450. o.

Ad. A. A közösségi együttműködés kulturális területre való kiterjesztése

Ami az Európai Közösség feladatainak bővülését illeti, a közösségi együttműködés fokozatosan kiterjedt az oktatás, képzés és kultúra területére. Az EK-szerződés 3. § g) pontja szerint az EK-országok együttműködése felöleli a minőségileg magas színvonalú általános és szakmai képzést,¹² kulturális aktivitást és együttműködést, ideértve a művészeti, irodalmi és audiovizuális művek alkotását. A módosított Római Szerződésben a kultúra területére vonatkozó tevékenység és együttműködés külön fejezetben nyert szabályozást.¹³

Ad. B. A szerzői alkotások versenyzőjének jellege

Kiemelkedő gazdasági fontosságuk miatt csúcstechnológiai felhasználásra tekintettel számos szerzői jogokkal védett alkotás (adatbankok, szoftverek stb.) komoly versenyző. Egy-egy adott ország termékeinek versenyképességét azon lehet lemérni, hogy milyen arányban kerülnek exportjába a szoftvereket, digitális technikákat és szabadalmakat is alkalmazó világviszonylatban is versenyképes termékek.¹⁴ Az USA exportjában 50%-ra, Japán esetében 35%-ra, a Közösség vonatkozásában 10%-ra becsülik ezt az arányt.¹⁵

Ad. C. Rohamos technikai fejlődés

A soha nem látott tempójú technikai fejlődés. A fejlődés ütemére jellemző, hogy a számítógépek generációi ma már félévente váltják egymást, és a mikroprocesszorok sebessége 10 év múlva a mainak a tízszerese lesz.

Mintegy húsz évvel ezelőtt az elektronikus és fotomechanikus másolási technika (magnetofon, képmagnó, xerox) tette a legnagyobb hatást a szerzői jogra. Most a szórakoztatóipart – de az élet valamennyi területét – elérte a digitális számítógépes technika alkalmazása, amely nem más első fázisban, mint a hangok, képek, jelek bináris számjegyekkel való elektronikus rögzítése, továbbá számítógépes tárolása, végső fázisban pedig ezeknek a digitális jeleknek a valósággal egyező, vagyis analóg jelekké, hangokká, képekbe való visszaalakítása.¹⁶

Ad. D. Nemzetközi jogfejlődés hatása

Ebben a vonatkozásban elég arra hivatkozni, hogy a WIPO keretében 1989-ben az audiovizuális művek¹⁷ nemzetközi oltalmáról szóló Genfi Szerződés meghozatalára került sor, amely hatályba is lépett, és hogy 1996-ban további két szerzői jogi tárgyú egyezmény meghozatalára¹⁸ került sor. A WIPO Szerzői Jogi Szerződése,¹⁹ továbbá a

¹² Europäische Union, Europäische Gemeinschaft. Die Vertragstexte von Maastricht. Europa Union. Verlag Bonn 1995.

¹³ Az EK kulturális együttműködéséről szóló előírásait az EK-szerződés (I. 6. oldal 26. jegyzet) IX. fejezete (128.§) tartalmazza. L. 4. jegyzet. 205. o.

¹⁴ Általános indoklás a szerzői jogról szóló 1999. évi LXXXVI. törvényhez. 6. o.

¹⁵ Lenz C.O. L. 26. jegyzet. 1352. o.

¹⁶ A szerzői jogi törvény jóváhagyott koncepciója. 11–12. o.

¹⁷ Az audiovizuális művek nemzetközi nyilvántartásáról szóló Genfi Szerződést 1989-ben kötötték.

¹⁸ A Szerzői Jogi Egyezményt 1996. december 20-án kötötték. *WIPO Copyright Treaty. WIPO-Urheberrechtsvertrag.* Hatálybalépéséhez 30 állam ratifikációja szükséges.

¹⁹ 1996. december 20-án kötötték az Előadások és hangfelvételek oltalmáról szóló egyezményt. *WIPO-Vertrag zum Schutz der Ausübender Künstler und Tonträger. WIPO Performances and Phonograms Treaty.* Hatálybalépéséhez 30 állam ratifikációja szükséges.

WIPO Előadásokról és hangfelvételekről szóló szerződése kiemelkedően fontosak, de még hatálybalépésükre nem került sor.

A szerzői jogok szabályozása területén igen nagy jelentősége van az Általános Vám- és Kereskedelmi Egyezmény (GATT) 1993-ban lezárult Uruguayi fordulójában létrejött nemzetközi egyezménynek. A fordulatot lezáró megállapodás fontos része az ún. TRIPS-Egyezmény,²⁰ mely a szellemi tulajdon kereskedelemmel összefüggő kérdéseit szabályozza. A megállapodásnak 2000. január 1-jén 135 résztvevője volt.²¹

A TRIPS-egyezmény a szellemi tulajdon területére nemcsak az iparjogvédelemre, hanem a szerzői jogra is érvényes, közös általános irányelveket alkot, meghatározza a szellemi tulajdonjogok megszerzésével, fenntartásával és érvényesítésével kapcsolatos eljárási követelményeket, valamint megteremti az államok közötti, szellemi tulajdonnal összefüggő viták rendezésének új mechanizmusát és a szellemi tulajdon egyes speciális formáira is általánosan követhető szabályozást állapít meg.^{22 23}

Ad. E. Az egyes országok nemzeti szabályozásának eltéréseiből eredő problémák

A szerzői jogok különböző országokban különböző módon illetik meg a szerzőket. Így például

– Olaszországban a gyakorlati célra alkalmazott képzőművészeti alkotások és az iparművészeti tárgyak kizárólag ipariminta-oltalomban részesíthetők;

– Ausztriában minden továbbá nélkül szerzői jogi oltalomban részesíthetők az ilyen tárgyak;

– Németországban gyakorlati célra alkalmazott alkotások csak akkor részesülhetnek oltalomban, ha meghatározott alkotói színvonalat elérték.²⁴

A tagállamok közötti különbségek megszüntetése a szabályozásban alapvetően fontos a szóban forgó területen. Ez számos szakmai fórumon elhangzott, és alapvetően ez a felismerés a szerzői és szomszédos jogok szabályozásának és fejlődésének alapvető mozgatója.²⁵

Erre nyilvánvalóan több szemléletes példa akad a szerzői jogharmonizáció köréből, így a kölcsönzésre vonatkozó közösségi irányelv²⁶ bevezető indokolása leszögezi: „A szerzői jogvédelem alatt álló alkotások és a szomszédos jogok tárgya vonatkozásában a tagállamok között a jogi szabályozásban és a joggyakorlatban meglévő különbségek a bérleti és kölcsönzési jogok terén a kereskedelem akadályát jelentik, versenytorzulásokat okoznak és alkalmasak arra, hogy a közös belső piac megvalósítását és funkcionálását megakadályozzák.

²⁰ TRIPS=Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property.

²¹ GRUR International 2000/3. Blatt für PMZ. 2000/4.

²² Lásd bővebben: Ficsor M.: Az ipari tulajdon nemzetközi védelme és az Általános Vám- és Kereskedelmi Egyezmény. Iparjogvédelmi Szemle 1994/6.

²³ Tattay L.: A GATT Uruguay fordulója és a szellemi tulajdon. Magyar Jog 1996/4.

²⁴ Ciresa. Meinard: Urheberrecht aktuell. Wirtschaftsverlag Carl Ueberreuter. Wien, 1997. 51–52. o.

²⁵ Kreile R.: Der Stand der Harmonisierung des Urheberrechts in der Europäischen Union. In: Adrien Jochen: Joseph Kohler und der Schutz des geistigen Eigentums in Europa. Berlin Verlag, Berlin 1996. 79. o.

²⁶ A Tanács 92/100/EGK Irányelve a bérleti jogról és a hasznokölcsönzési jogról, valamint a szellemi tulajdon területén a szerzői joghoz kapcsolódó bizonyos jogokról.

Ad. F. A nemzeti szerzői jogi szabályozás és a közösségi áruforgalom

A Római Szerződés az Európai Közösség alapító szerződése, amelyet az Európai Unióról szóló Maastrichti Szerződés (1992), majd az 1999-ben hatályba lépett Amszterdami Szerződés módosított (továbbiakban *EK-szerződés*)²⁷ 3. cikk a.) pontja előírja a belső piac létesítését, amelyet az áruk, személyek a szolgáltatások és a tőke szabad mozgását gátló akadályok megszüntetése jellemez.²⁸

Ezzel az igénnyel nyilvánvalóan ellentétes a szerzői alkotások és szomszédjogok által biztosított – elvileg egy-egy országra vonatkozó kizárólagos jog gyakorlása. A hagyományos szerzői jogi felfogás értelmében a szerzői jog jogosultja szabadon dönt műve nyilvánosságra hozataláról, felhasználásáról. Így előfordulhat, hogy egyes országokban megjelenő könyv, kazetta, CD, videokazetta felhasználását a jogosult megtiltja a Közösség többi országában vagy azok egy részében. Másrészt elvileg elképzelhető, hogy valamely film, színmű a Közösség egyes országában előadásra kerüljön, más országokban – mondjuk – pedig a szerző nem járul hozzá azok előadásához.

Minden szakterület vonatkozásában elmondható, hogy az egyes országokban meglévő eltérő nemzeti jellegű szabályozások, versenyszabályozások megvalósulásában elkülönülő szívetet, rosszabb esetben gátat képeznek, az egységes piac szétdarabolására alkalmasak. Ez a tendencia érvényesül a szerzői és szomszédos jogok vonatkozásában.

Nemcsak a szakemberek véleménye, hanem a joggyakorlat is alátámasztja, hogy az *áruk, szolgáltatások, munkaerő és tőke szabad áramlását a szerzői és szomszédos jogok területi jellege akadályozza*. Így az Európai Bíróság 1976-os EMI/CBS ügyben hozott ítélete értelmében a szerzői és szomszédos jogok verseny akadályozásával, korlátozásával vagy megszűnésével éppúgy érezhető módon korlátozhatják a közösségi országok közötti kereskedelmet, mint a behozatalra, kivitelre és tranzitra vonatkozó mennyiségi korlátozások.^{29 30}

Ad. G. Szerzői jogok és közösségi versenykorlátozási tilalmak

A szerzői és szomszédos jogok vonatkozásában számolni kell azzal, hogy az EK-szerződés 81. §-ában lefektetett kartelltilalom és a 82. §-ában meghatározott erőfölénnyel való visszaélés lehetősége közvetlenül adott.

Különösen kizárólagos licencmegállapodások kötésével, mint ahogyan az Európai Bíróság több döntése demonstrálja – ld. pl. a később ismertetendő Magil-ügy³¹ – erőfölényes helyzettel való visszaélést lehet megvalósítani.

A fentiek alapján egyértelműen meg lehet azt állapítani, hogy a meglévő nemzeti szabályozás mind nemzeti, mind pedig közösségi szinten alkalmas versenykorlátozó hatás kifejtésére.

A szerzői alkotások terén fontos továbbá az a jellegzetes tendencia, hogy a különböző felhasználási módokat vertikálisan is összeszerveződő nemzetközi monopóliumok

²⁷ Lenz, Carl: Otto EG-Vertrag Kommentar zu dem Vertrag zur Gründung der Europäischen Gemeinschaften, in der durch den Amsterdamer Vertrag geänderten Fassung. Bundesanzeiger Köln 1999.

²⁸ Jelen tanulmány figyelembe vette, hogy az Amszterdami szerződés átrendezte az EK-szerződés korábban sokszor hivatkozott szakaszait. Pl. a 36. cikk számozása 30. cikkre, a 85. cikk számozása 81. cikkre, a 86. cikk számozása 82. cikkre változott és így tovább.

²⁹ EMI Records/CBS-UK ügyben 1976. június 15-én hozott döntés. EK Bírósági Közlöny. 1976. 811. o.

³⁰ Az EMI/CBS ügyben védjegyjogi ütközés is fennállt az angol Columbia és amerikai Columbia védjegyek között a hanglemezek vonatkozásában Ficsor M.: Iparjogvédelem az Európai Közösség egységes piacán. Az Európai Bíróság gyakorlatának összefoglalása, *Iparjogvédelmi Szemle*, 1995/4.

³¹ Az Európai Bíróság 1995. április 6-án Ann Göting-Magil Tv. Guide (RTE/Kommission) ügyben hozott döntése. EK-Bírósági Közlöny 1995. 743. o.

irányítják és tartják a kezükben. Így például a világon a hangfelvétel-kiadás 89,5%-a hat nagy konzern kezében van, amelyekhez zeneműkiadók, filmstúdiók, televízióhálózatok is kapcsolódnak.³²

Nem szabad arról sem megfeledkezni, hogy a szerzői és szomszédos jogok az oktatás, a tudomány, az irodalom és a művészetek mellett *egyre nagyobb szerephez jutnak az iparban* és a kereskedelemben a számítógépi programok és elektronikus adatbázisok révén, és legnagyobb felhasználási területük a szórakoztatóipar.³³

Szerzői jogi szabályozás sajátos vonásai az Európai Unióban

Fontos a nemzeti szabályozások különbözősége vonatkozásában azt megemlíteni, hogy a tulajdonjogok, így a szellemi alkotásokhoz való jogosultság és rendelkezési jog szabályozása *kívül esik a közösségi szabályozások körén*.

Egyrészt az EK-szerződés 295. §-a³⁴ kimondja ugyanis, hogy előírásai nem vonatkoznak a tagállamokban kialakult tulajdoni rendre.

Másrészt a nemzeti jogrendszerek besorolása és a szakemberek véleménye szerint *mind az iparjogvédelemre* (lásd az Ipari Tulajdon Oltalmáról szóló 1883. és a Párizsi Unió Egyezmény címét), mind pedig a szerzői és szomszédos jogokra a Közösség országaiban – a fennálló elméleti viták³⁵ ellenére – a *tulajdoni koncepció általános elterjedtsége jellemző*. Franciaországban a szerzői alkotásokat – számunkra érdekes módon – irodalmi és művészeti tulajdonként jelölik és nevezik.³⁶ Ami furcsának tekinthető, az, hogy az Unióban a szellemi alkotások a versenyjogban nyernek besorolást.³⁷

Német nyelvterületen – hangsúlyozva a szellemi alkotások különleges vonatkozásait – Kohler, Troller³⁸ és mások nyomán – a *Geistiges Eigentum* terminológia ellenére – a szellemi alkotásokra a nem anyagi szférába tartozást (Immaterialgüterrecht) hangsúlyozzák. Az amerikaiak viszont a *kulturális tulajdon*³⁹ fogalmát is ismerik. Magyarországon a Ptk. viszont a szellemi alkotásokat a személyiségi jogok körében tárgyalja.⁴⁰

Egy kiemelten fontos, versenyesszövekként figyelembe veendő szakterülettel, azaz a szerzői és szomszédos jogokkal kapcsolatos problémák nem oldhatók meg központi, nemzeti feletti szabályozással. Már csak azért sem, mert a tulajdon körébe sorolt szerzői és szomszédos jogok vonatkozásában – mint ahogy az említést nyert – az egyes országok jogi szabályozása továbbra is érvényes marad az EK-szerződés 295. cikke értelmében a szerzői jog mint tulajdoni kategória vonatkozásában.

³² Lásd a Magyar Szerzői Jogi Törvény általános indokolását.

³³ Lásd a Magyar Szerzői Jogi Törvény általános indokolását.

³⁴ Az EK-szerződés 1985. § szó szerint így rendelkezik: A szerződés érintetlenül hagyja a tagállamokban fennálló tulajdoni rendet.

³⁵ Az EK-szerződés 30. cikke az ipari és kereskedelmi tulajdon kategóriát használja a szellemi alkotások jelölésére.

³⁶ Lásd pl. Dumas Roland: *La propriété littéraire et artistique*; Presses universitaires de France. Paris 1987. c. könyvét.

³⁷ L. Tattay Levente: Az ipari tulajdon oltalma az Európai Közösségben. *Magyar Jog* 1997/12.

³⁸ A jogterület mind a szabadalmi jogot, mind a védjegyjogot, mind a mintajogot, mind a szerzői jogot, mind a versenyjogot magában foglalja. Lásd: Troller Alois: *Immaterialgüterrecht* közismert tankönyvét.

³⁹ Lásd: Sharon A. Williams: *The international and national protection of movable cultural property. A comparative study* oceana publications. Inc. New-York 1978.

⁴⁰ A szellemi alkotásokat Magyarországon a Ptk. IV. cím: „A személyek polgári jogi védelme” tartalmazza.

Ugyanakkor a szakemberek egyetértenek abban a vonatkozásban is, hogy a szerzői és szomszédos jogok szabályozása *szubszidiáris jelleggel*, azaz központi szabályozás helyett az egyes államok szintjén sem oldható meg.⁴¹

Szintén a közösségi szerzői jog fontos jellemzője az, hogy *átfogó egységes szerzői jogi szabályozás nincs*. A már hatályos közösségi irányelvek nem határozzák meg általánosságban a szerzői jog tárgyát, alanyát, nem írják elő általában a szerzők személyiségi és vagyoni jogai védelmét, hanem a szabályozás speciális területeiről, mint például szoftverek⁴² vagy adatbankok⁴³ rendelkeznek viszonylag részletesen.

Mivel a felsorolt tényezők közül a legjelentősebbek az A, B és F, G pontokban felsorolt okok, célszerű azt megvizsgálni, hogy a szerzői és szomszédos jogok mint kiemelt versenyeszközök hogyan élhetnek együtt a közösségi szabad áruforgalom és versenykorlátozások követelményeivel.

A versenyszabadságok és a szerzői jogok közötti konfliktusok megoldása

Az európai gazdasági integráció kiépítése során a szellemi tulajdonjogok területén védelme, a nemzeti határokhoz kötődő oltalom kezdetben csupán szükséges „rosszként” tűnt fel. A tagállami határokhoz igazodó jogi védelmet csak addig és annyiban ismerték el, ameddig és amennyire az nem gátolta sem a közös piac megteremtését és zavartalan működését, sem annak fejlesztését, egyre mélyebb és erősebb integrációvá történő átalakítását. Az EK-t eleinte főleg az készítette cselekvésre a szerzői jog területén, hogy enyhítse a területiális védelemnek az egységes piacra gyakorolt káros – vagy inkább károsnak hitt – hatásait.⁴⁴

Az áruk és szolgáltatások szabad áramlása és a versenykorlátozások vonatkozásában a szerzői és szomszédos jogok említett monopol jellegét, kizárólagosságát, egy-egy országra vonatkozó szűk területi hatályát elsősorban a joggyakorlat, majd a jogi szabályozás volt hivatott ellensúlyozni.

Az Európai Bíróság döntő szerepet vállalt a szerzői és szomszédos jogi szabályozás, valamint a versenyszabadságok és versenyjogi tilalmak közötti konfliktus feloldásában, e téren a közösségi érdekeknek megfelelő gyakorlat kialakításában, e gyakorlat intézményesítésében és a jogalkalmazásban.

Az Európai Bíróság a 60-as és a 70-es évek elején a szellemi alkotások terén hozott a „szakmában” ismert döntései általában ideiglenes, „ad hoc”⁴⁵ választ adtak a problémákra, a 70-es és 80-as éveket viszont állandó gyakorlat kialakítása és az EK-szerződés szerzői és szomszédos jogok vonatkozásában való alkalmazása, a 90-es éveket már a speciális problémák megválaszolása jellemezte.⁴⁶

A kérdéses kollízió megoldása vonatkozásában négy tényezőnek van meghatározó szerepe:

- A) az Európai Bíróság gyakorlatának,
- B) a jogkimerülés intézményének,
- C) az EK-szerződés szabad áruforgalomra vonatkozó rendelkezéseinek,
- D) az EK-szerződés versenyjogi előírásainak.

⁴¹ Kreile R.: L. 25. jegyzet.

⁴² A Tanács 91/250. EKG irányelve a számítógépi programok jogi védelméről.

⁴³ A Parlament és a Tanács 96/9/EK irányelve az adatbázisok jogi védelméről.

⁴⁴ Indokolás a szerzői jogról szóló törvényjavaslatról. Általános indoklás a szerzői jogról szóló LXXVI. törvényhez. 19. o. – szó szerinti kiemelés.

⁴⁵ Lásd pl. a Grundig/Consten-ügy, 1996, L. 50. jegyzet.

⁴⁶ Urheberrecht. Szerk. Schrickler Gerhard. 2. Auflage. Beck Verlag, München 2021. oldalán lévő táblázat.

A versenyjogok és a szerzői és szomszédos jogok közötti ellentmondások feloldásához esetünkben – mint minden más vonatkozásban – vizsgálni kell, hogy egy törvényesen gyakorolt magatartás mikor válik jogellenessé és a jogosult milyen keretek között gyakorolhatja jogait.

A versenyjogok, valamint a szellemi alkotások joga közötti konfliktus feloldása⁴⁷ nemcsak a szellemi alkotások szempontjából, hanem versenyjogi szempontból is lényeges kérdés, amelyek bemutatására a Magyarországon a közelmúltban megjelent versenyjogi tárgyú monográfiák^{48 49} külön fejezetet szentelnek.

Ad. A. Az Európai Bíróság gyakorlata

Az Európai Bíróság már a hatvanas évek közepétől vállalkozott olyan kérdések megválaszolására, amelyek vonatkozásában központi közösségi szabályozás nem létezett, továbbá jogharmonizációra – kompetencia hiányában – nem került és nem kerülhetett sor.

Az Európai Bíróság alábbi döntéseit célszerű felsorolni:

A legelső szellemi alkotásokra vonatkozó 1966. évi az Európai Bíróság által hozott ítélet, amelyet a versenyjogászok is jelentősnek tartanak,⁵⁰ a *Grundig/Consten-ügy*⁵¹ volt.

– Az EK-szerződés alkalmazhatóságának kimondása a szerzői és szomszédos jogokra nézve a *Polydor, ill. Deutsche Grammophon-ügy* 1971.⁵²

– A szerzői és szomszédos jogok elismerése az ipari és kereskedelmi tulajdon fogalmkörében *Musik Vertrieb/Gema-ügy* 1981,⁵³ eredménye volt. Az ügyet német nyelvterületen „Gebührendifferenz II.” ügy néven ismerik.

– A versenyszabadságok, valamint a szerzői és szomszédos jogok kollíziójának értelmezése, gyakorlati megoldása. Ilyen volt pl. az *EMI Electrola/Patricia ügy* (1989) vívmánya volt.^{54 55}

– Jogkimerülés elvének alkalmazása és értelmezése különböző szerzői alkotások körében. Ebben a vonatkozásban a legnagyobb jelentősége a híres 1980-ban tárgyalt *Coditel/Cine Vog-ügynek van*.⁵⁶

⁴⁷ L. Tattay L.: A versenyjogok és az ipari tulajdon oltalma az Európai Közösségben. Ozirisz, Budapest, 1998.

⁴⁸ Vörös Imre: Az Európai Versenyjogok kézikönyve. Logod Bt. 1996. IX. fejezet D. pontja: Iparjogvédelem és versenykorlátozás. 134–144. o., 138–144. o.

⁴⁹ Tóth Tihamér: Az Európai Közösség versenyjoga. József Attila Tudományegyetem, Szeged, 1966. IV. fejezet: Az ipari tulajdonjog versenyjogi vonatkozásai. 145–154. o.

⁵⁰ Tóth Tihamér: L. 48. jegyzet.

⁵¹ A Grundig/Consten-ügyben az Európai Bíróság 1966. 7. 13.-án 56–58/64. számon hozott döntést, mely az EK Bg-Közlöny /1966/ 580. oldalán található.

⁵² L. 11. jegyzet. Az Európai Bíróság Polydor/Deutsche Grammophon/Metro/ ügyben 1971. június 8-án 78/70. számon hozott döntése, mely az EK Bíróság Közlönyében (1971) 450. oldalon található.

⁵³ Az Európai Bíróság Gebührendifferenz II. (Jogdíjkülönbségek II.) Musik Vertrieb membran/GEMA ügyben 1981. január 20-án 55. és 57/1980. számon hozott döntése. EK Bírósági Közlöny (1981) 147. o.

⁵⁴ Az Európai Bíróság 1989. január 24-én az EMI Electrola/Patricia ügyben hozott 347/87. sz. döntése. EK-Bírósági Közlöny 1989. 92. o.

⁵⁵ Érdemes megemlíteni, hogy a németek ezt az ügyet „oltalmi idők különbsége” (Schutzfristunterschied) elnevezéssel tartják nyilván. L. Schricker G. 45. jegyzet.

⁵⁶ Az ügyet Le Boucher I. ügyként is nevezik. Abban az Európai Bíróság 1980. március 18-án 92/79. számon hozott ítéletet. – EK Bírósági Közlöny 1980. 881. o.

– Nagyon fontos szerepe van annak is, hogy meghatározták a szellemi, illetve szerzői jogi alkotások különleges tárgyát. Erre szolgál – többek közt – a *Sacem-ügy*⁵⁷ (1989), a nevezetes „*Magil*”-ügy (1995).⁵⁸

– A versenykorlátozások és a szerzői jogok ütközésének levezetését célozta az Európai Bíróság előtt az *EMI/CBS-ügy*⁵⁹ 1976., a *Maissagut-ügy*⁶⁰ 1982. és az említett *Magil-ügy*.⁶¹

Végül érdemes megemlíteni az Európai Bíróság 1987-ben a *Tournier*⁶²-ügyben hozott döntést, mely a közös jogkezelő szervezetek tevékenységével kapcsolatban hozott elvi jelentőségű döntés.

Ad. B. A jogkimerülés intézménye

a) A jogkimerülés és bevezetése

A versenykorlátozásokat tiltó előírások és a versenyszabadságok, valamint a szellemi alkotásokhoz fűződő, elvileg kizárólagos és territoriális jellegű jogok közötti elmentmondás feloldására általánossá vált az a megközelítés, hogy a *szellemi tulajdonhoz fűződő jogok létét elismerik, gyakorlásukat azonban korlátokhoz kötik*.

Az Európai Bíróság által „kitalált” szabad áruforgalom és a szerzői, továbbá a szomszédos jogok közötti, a kollízió feloldására alkalmas intézmény a jogkimerülés.

A jogkimerülés elvét a szabadalmak vonatkozásában már a 60-as években ad hoc jelleggel alkalmazta az Európai Bíróság. Így a nevezetes 1967. évi *Parke/Davis*-ügyben kifejtette, hogy valamely tagállamban való első forgalomba hozattal (joggyakorlással) a szabadalom az EK egész területén *elhasználódik, további gyakorlására nincs lehetőség*.⁶³

A jogkimerülés doktrínáját úgy kell értelmezni, hogy a szellemi alkotások jogosultja nem hivatkozhat az adott tagállamban oltalom alatt álló jogra abból a célból, hogy a szellemi tulajdonjogot megtestesítő áru értékesítését, vagy más országból való behozatalát megakadályozza abban az esetben, ha a kérdéses árut a jogosult, vagy az ő engedélyével más, illetve vele szoros jogi vagy kereskedelmi kapcsolatban levő személy forgalomba hozta.

A jogkimerülés elvét a szellemi tulajdon védelme legkiválóbb szakemberei erősen kritizálják, a szellemi *tulajdonjogok* „*erőzójáról*”⁶⁴ beszélnek. Ugyanakkor a versenyjogászok részéről is heves kritika éri a jogkimerülés elvét. *Vörös Imre* szerint az Európai Bíróság a két joganyag kollízióját kissé mesterkélte „trükkkel” egy fából vaskarikának tűnő fikcióval oldotta meg.⁶⁵

⁵⁷ A *Sacem-ügyben* az Európai Bíróság 1989. július 13-án kelt 110/88.+241/88. sz. ügyben hozott ítéletet. EK Bírósági Közlöny 1989. 2823 o.

⁵⁸ A *Magil-ügyben* az Európai Bíróság 1995. június 6-án 241+242/91. számokon hirdetett ítéletet (EK Bírósági Közlöny 1995. 808. o.)

⁵⁹ *EMI/CBS ügyben* az Európai Bíróság 1976. június 15-én 96/75. számon hozott döntést. (EK Bírósági Közlöny 1976. 811. o.)

⁶⁰ *Maissagut ügyben* az Európai Bíróság 1982. június 8-án 258/78. számon hozott ítéletet (EK Bírósági Közlöny 1982. 2015. o.)

⁶¹ A *Magil-ügy* L. 31. jegyzet.

⁶² A *Tournier-ügyben* az Európai Bíróság 1989. június 13-án 395/87. számon hozott ítéletet. (EK Bírósági Közlöny 1989. 2565. o.)

⁶³ A *Parke/Davis-ügyet* az Európai Bíróság 24/67. számon tárgyalta. EK Bírósági Közlöny 1968. 81. o.

⁶⁴ Lásd pl. *Riehle: Das künftige europäische Musterrecht und Ersatzteilfrage. Europäisches Wirtschaft und Steuerrecht. 1996/7.*

⁶⁵ *Vörös I.: Az európai versenyjogok kézikönyve. 2. kiadás. Logod Bt. 1996. 274. o.*

Az Európai Bíróság a jogkimerülés elméletét a szabadalmak és védjegyek vonatkozásában a *Centrafarm/Sterling Drug*⁶⁶ 1974. és a *Centrafarm/Winthrop*⁶⁷ 1974. ügyekben elméletileg megalapozta, továbbfejlesztette és általánossá tette.

A jogkimerülés elvének alkalmazhatóságát fokozatosan kiterjesztették a szellemi tulajdon más területeire,⁶⁸ így az ipari mintákra,⁶⁹ a biotechnológiai találmányokra⁷⁰ és a szerzői alkotásokra.⁷¹

Jelenleg a jogkimerülés elvének általános alkalmazásáról beszélhetünk, amely kötelező előírásként bekerült mind a közösségi *nemzetközi egyezményekbe*,⁷² ⁷³ mind pedig a közösségi államok *nemzeti jogszabályaiba*.⁷⁴ ⁷⁵

b) A jogkimerülés a szerzői jogban

Az Európai Bíróság gyakorlata értelmében a szerzői jogok területén azt eredményezi a jogkimerülés, hogy a jogosultnak joga van arra, hogy a védet terméket (könyvet, hangkazettát stb.) *elsőként hozza forgalomba*, azonban a jogkimerülés bekövetkeztével a *jogosult speciális jogai a szellemi alkotáshoz megszűnnek*. A kizárólagosság azt jelenti, hogy az oltalmi jog lehetőséget biztosít arra, hogy a profilszerzéshez való esélyt a közösségben megvalósítsák.⁷⁶ Meg kell azonban különböztetni a nemzeti, közösségi és az egész világra vonatkozó jogkimerülést. Az Európai Közösségben a jogkimerülés kizárólag a tagállamok közötti forgalomban érvényesül, a harmadik országokból származó importra nem vonatkozik.

Például abban az esetben, ha a CD-lemezeket Nagy-Britanniában az angolnak minősülő terjesztésre jogosult engedélyével hozták elsőként forgalomba, ezeket a Közösség egész területén a jogosult engedélye nélkül forgalomba lehet hozni. Ez azt jelenti, hogy a kérdéses lemezek mondjuk Dániába és Németországba *szabadon*⁷⁷ ⁷⁸ *exportálhatók*, még abban az esetben is, ha az eredeti jogosult érdekeit kifejezetten sérti. Viszont az Amerikai Egyesült Államokban – mivel az nem tagja az Uniónak – a CD-lemez kizárólag a *jogosult engedélyével* hozható forgalomba.

c) A jogkimerülés korlátozottsága a szerzői jogban

A jogkimerülés lényegében akkor következik be, ha az alkotás tárgya kizárólag valamely *háromdimenziós formában tetet öltött dolog* (könyv, kerámia, rézkarc, szobor vagy grafika), azonban ha a tetet nem öltött szerzői jogi alkotásokhoz szolgáltatások járnak, vagy a szerzői jogi alkotás felhasználása kizárólag szolgáltatás formájában történik, a jogkimerülés nem következik be.

⁶⁶ A Centrafarm/Sterling Drug ügyet az Európai Bíróság 1974-ben 15/74. számon tárgyalta. EK Bírósági Közlöny 174. 1147. o.

⁶⁷ A Centrafarm/Winthrop ügyet az Európai Bíróság 16/74. számon tárgyalta. EK Bírósági Közlöny 1974. 1183. o.

⁶⁸ Az Európai Bíróság 1982. szept. 14.-én hozott ítélete a 144/81. sz. Kuerkoop/Nancy Kean Gifts sz. ügyben. EK Bírósági Közlöny 1982. 2983. o.

⁶⁹ 2100/94. sz. EK Tanácsa által kiadott rendelet a növényfajták szabadalmi oltalmáról.

⁷⁰ Flammer R.: *Biotechnologische Erfindungen im Patentrecht* Verlag. Österreich Wien 1999. 175–185. o.

⁷¹ Coditel/Cine Voy Films (N° 1) ügyben az Európai Bíróság 62/1979. számon hozott döntést. EK Bírósági Közlöny 1980. 881. o.

⁷² Az EFTA-országokkal kötött „Európai Szabad Tér Egyezmény”-hez iparjogvédelmi mellékletet fűztek, melynek 2. cikke a jogkimerülésről szól. *Propriété industrielle et droit auteur* 1995/9.

⁷³ A Közösségi Szabadalomról szóló 1975. évi Luxemburgi Egyezmény 27. cikke.

⁷⁴ Lásd pl. az osztrák szerzői jogi törvény 16. § (3) bekezdését.

⁷⁵ Kucsko G.: *Österreiches und europäisches urheberrecht*; Manzshe Verlags-, und Universitätsbuchhandlung; Wien 1996. 33. o.

⁷⁶ Ciresa Meinhard *Urheberrecht* aktual. L. 24. jegyzet. Carl Ueberreuter. Wien 1997. 53. o.

⁷⁷ Pl. Polydor-Deutsche grammaphon. L. 11. jegyzet.

⁷⁸ L. Gebührendifferenz ügy. 53. jegyzet.

Az audiovizuális művek felhasználásához természetesen hozzá tartozik a sugárzás engedélyezése és a kábeltelevíziós felhasználás. Amennyiben egy konkrét felhasználási formában (nyilvános filmelőadás) a Közösség valamely államában engedélyezték az előadási jogot, ez a tény nem eredményez más felhasználási formák vonatkozásában jogkimerülést. Ezt illusztrálja az Európai Bíróság döntése a *Coditel II. ügyben*. A „*Le boucher*”⁷⁹ című film vetítésére és azt követően televíziós sugárzására. Belgium területére a felhasználó számára kizárólagos jogot biztosítottak. *A jogosultság ezen felül magában foglalta a Németország területén való sugárzást is.*

A bírósági ügy lényegét az képezte, hogy vajon a Németország területén való sugárzás engedélyezése által kimerült-e a felhasználási jog.⁸⁰ Az Európai Bíróság a kérdésre nemleges választ adott. Tehát a szerzői jogok jogosultja megtilthatta, hogy a *Boucher 1.* című film Németországban engedélyezett adását a belga kábeltelevíziós hálózatra felvegyék.⁸¹ Az Európai Bíróság részletesen elemezte, hogy amikor valamely mű rendeltetésszerű használata szinten *korlátlan számú nyilvános előadás* útján valósul meg, *másképpen kell értékelni a közösség számára közvetítést*, mint a testet öltött termékek (könyv, hanglezem, kazetta) *mechanikus többszörözése* esetén.^{82 83}

Videokazetták kölcsönzése

A videokazetták kölcsönzésére a jogkimerülési jog nem terjed ki. A videokazetták gyártója a videokazetták kölcsönzését engedélyhez kötheti még abban az esetben is, ha a kérdéses kazettákat az ő hozzájárulásával hozták forgalomba.⁸⁴

Az Európai Bíróság Warner Brothers-ügyben hozott döntése értelmében a kazetták forgalomba hozatalával azok bérbeadására vonatkozó jog nem merül ki.⁸⁵ A vitában az alapkérdés az volt, hogy vajon a jogosult által Nagy-Britanniában forgalomba hozott videokazetták vonatkozásában bekövetkezik-e jogkimerülés a Dániában történő bérbeadás/kölcsönzés esetén. Az Európai Bíróság figyelembe vette a szerzői jog jogosultjának az anyagi érdekeit, miszerint a kazetták gyártója a kazetták kölcsönzése, bérbeadása vonatkozásában meg lenne fosztva a jogos ellenérték megállapításának lehetőségétől, ha azok forgalomba hozatalával a szerzői jogok kimerülnének.

Jelenleg a videokazetták nyilvános bérbeadása a gyakorlatban fontosabb bevételi forrássá vált a jogosult számára, mint az eladásuk.⁸⁶

Az Európai Bíróság a *Metronome Music/Music Point Hokamp*⁸⁷ ügyben megállapította, hogy a CD-kre sem következik be a jogkimerülés, ha a már megjelent CD-ket hasznokölcsönbe adják.

⁷⁹ Le Boucher ügy. L. 56. jegyzet.

⁸⁰ Az Európai bíróság Boucher II. (Coditel II./Cine Vog) ügyben 1982. okt. 6-án hozott döntése. EK Bírósági Közlöny 1982. 3381. o.

⁸¹ Heimo Sack: Urheberrecht und Urheber Verlagsrecht Mohr Sieben, Tübingen 1997. 62. o.

⁸² Meichard Ciresa, I. 24. jegyzet. 54. o.

⁸³ A jogesetet ismerteti GRUR Int. 1980; 603. o.

⁸⁴ Ciresa M. L. 24. jegyzet. 54. o.

⁸⁵ Az Európai Bíróság 158/86. számon 1989. május 17-én hozott döntése a Warner Brothers/Christiansen ügyben. EK Bírósági Közlöny 1988. 2605. o.

⁸⁶ Boytha Gy.: L. 5. jegyzet. 123. o.

⁸⁷ Az Európai Bíróság 1998. április 20-án kelt C: 200. számon Metronome Music/Music Point Hokamp ügyben hozott döntése. GRUR Int. 1998/7.

Szintén érdekes jogkimerülési problémát vetett fel az ún. *Sacem-ügy* (l. 56. jegyzet). A jogosult Nagy-Britanniában CD-t hozott forgalomba, amelyet Franciaországban importáltak. A kérdéses CD-t Franciaországban diszkóban nyilvánosan lejátszották, és a Sacem jogkezelő társaság a CD franciaországi lejátszásáért külön térítést számított fel. A jogkimerülés – exportjogvédelem területén – szokásos értelmezése szerint a forgalomba hozatallal kimerültek volna a szerzői jog jogosultjának a jogai. A kérdés az volt, hogy a szerzői jog jogosultjának joga van-e a már forgalomba hozott CD – további, más – felhasználása esetén a jogdíj felszámítására.⁸⁸

Az Európai Bíróság nem állapította meg a jogkimerülést. Álláspontja szerint az importáló államban való nyilvános előadás esetén jogosult a jogdíj felszámítása a közös jogkezelő részéről annak ellenére, hogy a lemezre mint „árura” vonatkozó jogkimerülés bekövetkezett.⁸⁹

Ad. C. Az EK-szerződés szabad áruforgalomra vonatkozó rendelkezései

Bár az EK-szerződésben nem esik említés a szerzői és szomszédos jogokról, az Európai Bíróság ítélkezési gyakorlata fokozottan kiterjesztette a Római Szerződés versenyjogok, valamint a szellemi alkotásból eredő jogok kollíziójára vonatkozó rendelkezéseit a szerzői jogokra is. A Közösség elsődleges jogába tartozó EK-szerződés versenyjogokra vonatkozó rendelkezései közül különösen az alábbiak alkalmazhatók a szerzői és szomszédos jogokra:

- Az EK-szerződés szabad áruforgalomra vonatkozó 28. és 30. cikkeinek előírásai;
- Az EK-szerződés szabad szolgáltatásforgalomról szóló 49. és 55. cikkeinek rendelkezései.

A szabad áruforgalom követelményei és a szerzői és szomszédos jogok

Az EK-szerződés 28. és 29. §-a tiltja a mennyiségi behozatali és kiviteli korlátozásokat és az azonos hatású intézkedéseket. Ezt az előírást a szabad áruforgalom központi előírásaként tekinthetjük.⁹⁰

Az EK-szerződés 30. §-a *kivételeket engedélyez az import- és exportkorlátozások, a tranzitszállítások általános tilalma és korlátozása vonatkozásában*

- ha a közérkölc, közrend vagy közbiztonság indokolja,
- ha egészség- és életvédelem indokolja,
- ha állatok és növények védelme indokolja,
- *ha a kereskedelmi és ipari tulajdon védelme indokolja.*

Az EK-szerződés 30. §-a az egyetlen törvényhely, ahol a szellemi tulajdon egyáltalán említést nyer. Az EK szakkönyvei és kézikönyvei egyértelmű tájékoztatást adnak ama vonatkozásban, hogy mi tartozik a kereskedelmi és ipari tulajdon körébe: szabadalmak, védjegyek, ipari minták, eredetmegjelölések és a szempontunkból fontos szerzői jogok. Ebből a szempontból a szakemberek egyértelműen a jogdíjkülönbözetéről szóló már említett 1981. évi Musik Vertrieb Membran/GEMA-ügyet tartják határkönek.⁹¹

Itt lényegében semmi másról nincs szó, csak arról, hogy *export- és importkorlátozó vagy azzal azonos hatású intézkedésnek tekintik a szerzői jogok gyakorlását*: Az Európai

⁸⁸ Ciresa Meinbard. L. 24. jegyzet 54. o.

⁸⁹ Az ügyet a GRUR International 1988-ban 243 oldalon ismerteti.

⁹⁰ Rudolf Geiger EUV/EGV. Vertrag über die Europäische Union und Vertrag zur Gründung der Europäischen Gemeinschaft. Verlag Beck, München 2000.

⁹¹ Ciresa Meinhard Urhabetrecht. Aktuell Carl Uberreiter. Wien 1997. 51. o.

Bíróság gyakorlata értelmében mindazt az intézkedést, amely alkalmas arra, hogy a Közösségen belüli kereskedelmet közvetlenül vagy közvetve, ténylegesen vagy potenciónálisan akadályozza,⁹² korlátozó jellegű előírásnak kell értelmezni.

A szakemberek általában a szerzői és szomszédos jogok *territoriális jellegét tartják korlátozó hatásúnak*.

Az export és import akadályozásának a lehetősége az alábbiak szerint értelmezendő:

– A szerzői és szomszédos jogok kizárólagosságát elismerik, azonban gyakorlásukat korlátozásokhoz kötik.

– A szerzői és szomszédos jogok esetében nem ismerik el indokolás nélkül azok kivételes tárgyát, hanem csak meghatározott felhasználási formák tekintetében.

– A jogértelmezés egyes EU-országokban különbséget tesz megtettesült (testet öltött) és testetlen formájú (testet nem öltött) felhasználási forma között.⁹³

– Az oltalom expört- és importkorlátozó hatását a szellemi alkotások különleges tárgyával látják indokolhatónak.

– Az oltalom különleges tárgya elismerést nyert többek között a mechanikus sokszorozási díj terén a már bemutatott zenei mű nyilvános előadása vonatkozásában és abban hogy a szerző megtiltsa videokazetták értékesítését.⁹⁴

Ad. D. Az EK-szerződés versenyjogi előírásai

Az EK-szerződés 81. és 82. szakaszai nem határozzák meg pontosan az Európai Közösség versenyszabályai és a szellemi alkotások nemzeti oltalmáról szóló jogszabályai tartalmát és ütközését.

Elvileg abból kell kiindulni, hogy a szerzői és szomszédos jogok gyakorlása nem ütközhet kartelltilalomba, sem az erőfölénnyel való visszaélés tilalmába.

A szerzői és szomszédos jogok nem befolyásolhatják hátrányosan a tagállamok közötti kereskedelmet. A szerzői és szomszédos jogok gyakorlása – amennyiben alkalmas a tagállamok közötti kereskedelem befolyásolására és vállalati megállapodásokból, vállalati társulások döntéseiből, vállalatok összehangolt magatartásából erednek és a verseny akadályozására, korlátozására vagy torzítására irányulnak, *tilosak*, és az EK-szerződés 81. cikk (1) bekezdésébe foglalt kartelltilalomba ütköznek, annak ellenére, hogy a versenyjogi szabályozás nem említi a szerzői és szomszédos jogokat.

Szintén releváns a szerzői és szomszédos jogok területén az EK-szerződés 82. cikkében tiltott gazdasági erőfölénnyel, monopóliummal való visszaélés.

Az Európai Bíróság az *EMI/CBS*⁹⁵ (1976) és a *Maissagut*⁹⁶ (1982) ügyek kapcsán kifejtett álláspontja értelmében, ha a szerzői és szomszédos jogok gyakorlása tilos, ha

– kartell tárgyát, eszközt vagy következményét képezi, ha az

– alkalmas a tagállamok közötti *kereskedelem érezhető módon való befolyásolására, és*

– *a közös belső piacon versenykorlátozásokhoz vezet, illetve versenyfeltételek indokolatlan kiiktatását, meghamisítását okozza, vagy akként hat.*⁹⁷

⁹² Musik Vertrieb Membran/GEMA. Gebürendifferenz döntés L. 53. jegyzet.

⁹³ Sacem ügy, amelyet az Európai Bíróság 1989. júl. 7-én 110/1988. és 241/1988. és 242/1988. számon hozott döntést. EK Bírósági Közlöny. L. 57. jegyzet.

⁹⁴ Német és osztrák nyelvterületen a megtettesült és testetlen formájú felhasználás elnevezése: die Verwertung in körperlicher und unkörperlicher Form.

⁹⁵ EMI/CBS eset. L. 29–30. jegyzetek.

⁹⁶ Maissagut-ügy. Az Európai Bíróság 1982. jún. 8-án kelt 258/78. sz. ítélete. Ez az ügy szabadalmaztatott növényfajtákra (kukorica) vonatkozott. Európai Bírósági Közlöny 1982. 2016. oldal.

⁹⁷ Ciresa M.: L. 24. jegyzet. 56. o.

Különös veszélyforrást jelentenek a licenc- és felhasználási szerződések a szerzői és szomszédos jogok tekintetében. *Az elvileg kizárólagos és területiális jogok (egy adott országra való érvényesség) kizárólagos felhasználására adott engedélyek a Közösség egészében vagy annak jelentős részében monopolizálhatják a közös piacot.*⁹⁸

A felhasználási engedély adójának kizárólag a (közösségi) versenyjogi szabályokkal összhangba hozható szerződés kötésére van joga.

A felhasználási engedély kiadható kizárólagos formában. A felhasználási engedély kizárólagossága azonban nem csak a felek viszonyában érvényesül. A felhasználási engedély adója a szerződés alapján vállalhatja, hogy ugyanazon a területen másnak nem ad további felhasználási engedélyt, mégpedig azért, hogy a felhasználónak a területen ne támasszon szerződéses konkurenciát.

A szerződéses terület monopoljellegű kiaknázása, amely arra is irányulhat, hogy a felhasználási engedély adója védve legyen másik országból irányuló párhuzamos import ellen (ahol egy más felhasználót szintén kizárólagos jog illethet meg), mondanunk sem kell, az EK-szerződés 81. cikkének a kartelltilalomra vonatkozó rendelkezésébe ütközik.⁹⁹

Egy kizárólagos felhasználási engedélyen alapuló abszolút jellegű területiális jog a piac lezárására, blokkolására alkalmas. A kizárólagos felhasználási jog megakadályozza a párhuzamos importot, nemcsak az adott időben választja el egymástól a nemzeti piacokat, hanem azok további mesterséges fenntartásához vezetne, és amely teljes egészében ellentétes az Európai Közösség működési elveivel.¹⁰⁰

Ami az EK-szerződés 82. §-ában tiltott monopóliummal, illetve erőfölénnyel való visszaélést jelent, az oltalmi jogok gyakorlása, ha azzal *mesterségesen tartanak fenn erőfölényes helyzetet, és azt mások rovására használják fel.*

Önmagában erőfölény vagy monopóliumhelyzet, melyet szerzői vagy szomszédos jogok rendeltetésszerű gyakorlása biztosít, nem jelent visszaélést az erőfölénnyel és azért nem sérti az EK-szerződés 82. cikkébe foglalt előírásokat.

Az erőfölényes helyzettel való visszaélés precedensét a híressé vált „Magil-ügy”^{101 102} adja.

Az Ír Rádió és Televízió (RTE), a Független Televízió (ITV) ügynökségeként működő Független Televízió Loadvümypl Lft- (ITP) és a BBC, amelyek korábban kizárólag önmaguk adták ki heti műsoraikat, és Írország és az Egyesült Királyság területén – szerzői jogaikra hivatkozással – csak napi műsoraik közlését engedélyezték. Elzárkóztak tehát attól, hogy a Magil TV Guide Ltd. heti műsoraikat köztegye tv-műsorokat összesítő hetente megjelenő kiadványában.

Mindkét szervezetnek, tehát az Ír Rádió és Televízió cégnek és a BBC-nek is volt saját programújságjuk, melyek kiadását előnyben részesítve más napilapok számára programjuk *megjelenését csak a két következő nap vonatkozásában engedélyezték.* Az engedély kiadásának megtagadását és az egyhetes összesítő tv-program megjelenésének megakadályozását az *Európai Bíróság erőfölényes helyzettel való visszaélésnek minősítette.*

A Magil-ügy iskolapéldává vált, azt széles körben publikálták.^{103 104}

⁹⁸ A német terminológia a „licenc” kifejezést alkalmazza a szerzői jogok terén is.

⁹⁹ Az Európai Bíróság 1982-ben a Maissagut ügyben hozott döntése. L. 60. jegyzet.

¹⁰⁰ Cirese Meinhard. L. 24. jegyzet. 56. o.

¹⁰¹ Magil-ügy. L. 31. jegyzet.

¹⁰² Az esetet magyar nyelven ismerteti: Boytha Gy. L. 5. jegyzet. 124. o.

¹⁰³ Pl. Bunte Herman Joseph: Missbrauch einer beherrschender Stellung durch Ausübung gewerblicher Schutzrechte. Anmerkungen zum „Magil” Urteil von 6. 4. 1995 Ecolex 1995/8.

¹⁰⁴ A Magil-ügyet a GRUR International 1995-ben 490 oldalon tárgyalta.

Ami a Közösség erőfölénnyel való visszaélésre vonatkozó szabályozását illeti, mind gyakrabban merült fel a lényegében *egy-egy államban monopolhelyzetet élvező szerzői és szomszédos jogok közös kezelését végző szervezetek ellenőrzése*.

Az Európai Bíróság ebben az ügyben is határozott, általában követendő álláspontot alakított ki. Az EK-szerződés erőfölénnyel való visszaélésről szóló 82. cikkét akkor kell alkalmazni, ha a közös jogkezelést végző társaság a szerzői és szomszédos jogok jogosultjának olyan kötelezettséget ír elő, amely sem közös kezelés, sem pedig a jogosult jogainak gyakorlásához nem szükséges, és versenykorlátozó hatást vált ki.¹⁰⁵

A közösségi versenyszabályokat sértik továbbá a nemzeti közös jogkezelő szervezetek, valamint szerzők, hangfelvétel-előállítók és -sugárzó szervezetek között létrejött olyan megállapodások, melyek túlzottan magas kezelési díjakat írnak elő.¹⁰⁶

A közös jogkezelés szervezetek a versenyszabályok megsértését és az erőfölényes helyzettel való visszaélés következményeit abban az esetben tudják elhárítani, ha igazolják, hogy a kérdéses jogkezelési díjak más államokban is hasonlóan magasak és azok szakmailag indokoltak.

A versenyjogok, valamint a szerzői és szomszédos jogok kapcsolatára jellemző tendenciák

A versenyjogok, valamint a szerzői és szomszédos jogok viszonyát az alábbiakban foglalhatjuk össze.

Az EK-szerződés érintetlenül hagyja a nemzeti oltalmi jogok meglétét, azonban a jogok gyakorlását korlátozza az EK-szerződésben lefektetett elvek alapján. Ez azt jelenti, hogy az egyes országokban engedélyezett szerzői és szomszédos jogok csak kivételesen kerülhetnek szembe az EK-szerződés előírásaival.¹⁰⁷

Az áruk szabad áramlásának oltalma alól való kivételezettség csak akkor engedélyezhető, amennyiben az oltalom sajátos tárgya azt feltétlenül megköveteli. A szellemi tulajdon valamennyi formája, fajtája számára tehát meg kell azokat a körülményeket¹⁰⁸ határozni, mely tekintetben a kizárólagosság megilleti a jogokat, pl. szabadalmak,¹⁰⁹ ipari minták,¹¹⁰ könyvek, hanglemezek, képzőművészeti alkotások esetén.

A szerzői és szomszédos jogokat is érinti a jogkimerülés, azonban a jogkimerülés csak a tetstet öltött szerzői jogi alkotások (hanglemez, videokazetta, CD, hangkazetta) áruforgalomban való forgalmazására vonatkozik, de egyes felhasználási fajtákra, mint pl. a sugárzási jog, bérbeadási jog már nem. A szerzői jog általánosságban nem merül ki, ha szolgáltatások értékesítéséről van szó.¹¹¹

Természetesen a szerzői és szomszédos jogok versenykorlátozó jellegű gyakorlása kartelltilalomba, valamint az erőfölénnyel való visszaélés tilalmába ütközhet (EK-

¹⁰⁵ Az Európai Bíróság Ann E. Schulze/Sabam III. ügyben 1974. március 27-én hozott döntése, amely az EK Bírósági Közlöny 1974. évi gyűjteményének 313. oldalán szerepel.

¹⁰⁶ Az Európai Bíróság a Tournier-ügyben 1989-ben 395/87. számon júl. 13-án hozott döntése a Ministère Public/Tournier ügyben, mely az EK Bírósági Közlöny 1989. évi kiadványa 1521. oldalán szerepel.

¹⁰⁷ Ebenrot-Hübschle: Gewerbliche Schutzrechte und Marktaufteilung in Binnenmarkt der Europäischen Union. Verlag Recht und Wirtschaft GmbH. Heidelberg 125. o.

¹⁰⁸ Chavanne Burst: Droit de la propriété industrielle. Dalloz Paris. 1994. 313. o.

¹⁰⁹ Parke/Davis-ügy. 1968. 62. jegyzet.

¹¹⁰ N. Nancy Kean/Griff ügy. 67. jegyzet.

¹¹¹ A szerzői jogról szóló 1999. évi LXXVI. tv. 23. cikk (5) bekezdés értelmében a jogkimerülés a műpéldány beföldön való forgalomba hozatala esetén a terjesztés joga – a bérbeadás, haszonkölcsönbe adás és a behozatal joga kivételével – nem gyakorolható.

szerződés 81-82. cikke) az érezhetőség, vagyis valamilyen racionális nagyságrend elérése esetén.¹¹²

Az ipari tulajdon egyes tárgyaitól, különösen a szabadalmak és használati minták vonatkozásában csoportmentesítő rendeletek érvényesülnek, azaz a rendeletek a szabadalmak és ipari minták hasznosítását kívánják mentesíteni az EK-szerződés 81. cikkében meghatározott kartelltilalom alól.¹¹³ A csoportmentesítések a szerzői jogokra nem vonatkoznak.

A szerzői jogok és szomszédos jogok területén a 90-es években jelentős jogharmozás indult meg. Ezek azonban vagy a felhasználási módokra (bérleti jog), vagy a szerzői jogok határidejére, vagy különös modern fajtáira (adatbankok) vonatkoznak és egészében véve részleteiben közelítik meg a szerzői jogszabályozást. Szó sincs egyelőre például a szerzői jog tárgya, tartalma és a szerzők vagyoni és nem vagyoni jogai, valamint a szabad felhasználás harmonizálásáról.¹¹⁴ Pedig ameddig ez nem történik meg, a szerzői jogok különböző nemzeti szabályozása továbbra is akadályt fog jelenteni az áruk és szolgáltatások szabad áramlása vonatkozásában. Nem lehet elvárni, hogy különböző kultúrájú országok (mint pl. Nagy-Britannia¹¹⁵) szerzői jogi törvényüket, valamint szerzői jogi előírásaikat teljes egészében – önkéntesen – összehangolják az Unióban kívánatos követelményekkel.

¹¹² A szerzői és szomszédos jogok, valamint a versenyjogok kölcsönös viszonya csak részben határozható meg az EK-szerződés 81. és 82. pontjaiban foglalt előírások figyelembevételével.

¹¹³ 40/96. Bizottsági rendelet a szabadalmi és know-how licencek csoportmentesítéséről.

¹¹⁴ Az EK hatályban lévő irányelvei egyáltalán nem érintik – többek között – az irodalom, képzőművészet, építészet és a szerzői jogok további hagyományos területeit, továbbá a szerzői jog legfontosabb alapkérdéseit sem.

¹¹⁵ Nagy-Britannia. Copyright Act. – 1955. Legutóbb 1988-ban szabályozták.

Európai Tükör

2000. 6. szám

- **Bevezető**
- **Palánkai Tibor:** EURÓ – Strukturális problémák és reformok
 - **De. Németh Anita:** Kis magyar jogharmonizációs tükör
 - **Dr. Bende Szabó Gábor:** Európai közösségi jog
 - **Tóth Judit:** Magyar munkavállalók jogvédelme külföldön
- **Hárs Ágnes:** A magyarok külföldi foglalkoztatásának (legális) lehetőségei
- **Barreto Jozefa:** Oktatási piac és finanszírozás: EU és Magyarország

2001. 1. szám

- Interjú Dienes Oehm Egon KÜM helyettes államtitkárral
- **Izikené Hedri Gabriella:** Az integráció a globalizáció körülményei között
 - **Kende Tamás:** Az EU közüzemekkel kapcsolatos politikája
- **Losonczi Miklós:** Hogyan hat csatlakozásunk a külföldi tőkebeáramlásra
 - **Balbis Louai:** Törökország helye az EU-ban

Állandó fejezetek:

- Információk a csatlakozási tárgyalásokról (KÜM rovat)
- Európai elemzések (az Országgyűlés Külügyi Hivatalának rovata)
 - EU csatlakozás a statisztikák tükrében (KSH rovat)
 - English Section
 - Table of Contents
 - English Summaries

